

**T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**TERCÜMÂN-I AHVÂL VE TASVİR-İ EFKÂR GAZETELERİNE GÖRE
OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİ: GÖRÜŞ VE ÖNERİLER**

NURİ PALTACI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Mustafa DURDU

TEMMUZ - 2023

T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TERCÜMÂN-I AHVÂL VE TASVÎR-İ EFKÂR
GAZETELERİNE GÖRE OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİ:
GÖRÜŞ VE ÖNERİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nuri PALTACI

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Yakınçağ Tarihi

“Bu tez 04/07/2023 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri
bulunan jüri üyeleri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Doç. Dr. Mustafa DURDU	Başarılı
Doç. Dr. Mehmet ÇELİK	Başarılı
Doç. Dr. Fasih DİNÇ	Başarılı

ETİK BEYAN METNİ

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

NURİ PALTACI

04/07/2023

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
GİRİŞ	1
1.Türklerde Eğitim	3
2. İletişim Araçlarının Ortaya Çıkışı	6
1. BÖLÜM: GENEL OLARAK OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİ	10
1.1. TANZİMAT'TAN ÖNCE EĞİTİM.....	10
1.1.1. Eğitimin Tanımı ve Eğitimle İlgili Görüşler.....	10
1.1.2. Medreseler	12
1.1.3. Medreselerde Gerilemenin Başlaması	18
1.1.4. Batılılaşma Girişimlerinde Görülen İlk Örnekler	20
1.2 TANZİMAT DÖNEMİ'NDE EĞİTİM	23
1.2.1. Yeni Kurumlarla Ortaya Çıkan Rekabet	23
1.2.2. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin Getirdiği Yenilikler	28
1.2.3. Eğitim Reformlarında Etkili Olan Devlet Adamları	33
1.2.4. Tanzimat Dönemi'nde Mektepler	36
1.2.5. Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye ve Halk Eğitimi	45
2. BÖLÜM: TERCÜMÂN-I AHVÂL GAZETESİNE GÖRE OSMANLI'DA EĞİTİM	49
2.1. TERCÜMÂN-I AHVÂL GAZETESİ	49
2.1.1. İlk Basım Faaliyetleri ve Eğitim	49
2.1.2. Şinasi ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti.....	53
2.1.3. Gazetenin Yapısal Özellikleri	59
2.2. EĞİTİM İLE İLGİLİ HABER VE MAKALELERİN ANALİZİ.....	61
2.2.1. Dil Meselesi ve Eğitime Dair Eleştiriler	61
2.2.2. Dârülfünun ve Kitap Satışları	66
2.2.3. Okullarla İlgili Haberler	69

3.BÖLÜM: TASVÎR-İ EFKÂR GAZETESİNE GÖRE OSMANLI'DA EĞİTİM	72
3.1. TASVÎR-İ EFKÂR GAZETESİ	72
3.1.1. Gazetenin Yapısal Özellikleri	72
3.2. EĞİTİM İLE İLGİLİ HABERLER VE MAKALELERİN ANALİZİ	75
3.2.1. Eğitimin Önemine Dair Makaleler	75
3.2.2. Dârülfünun ve Kitap Satışları	80
3.2.3. Okullarla İlgili Haberler	84
SONUÇ	101
KAYNAKÇA	104
EKLER	109
Özgeçmiş	111

KISALTMALAR

A.g.e. Adı geçen eser

A.g.m. Adı geçen makale

A.g.t. Adı geçen tez

Bk. Bakınız

C Cilt

ev. Çeviren

Haz. Hazırlayan

nr. Numara

s. Sayfa

S Sayı

TDV. Türkiye Diyanet Vakfı

Y. Yıl

ÖZET

Başlık: Tercümân-ı Ahvâl ve Tasvîr-i Efkâr Gazetelerine Göre Osmanlı Eğitim Sistemi: Görüş ve Öneriler

Yazar: Nuri PALTACI

Danışman: Doç. Dr. Mustafa DURDU

Kabul Tarihi:04/07/2023

Sayfa Sayısı:108

Tercümân-ı Ahvâl ve Tasvîr-i Efkâr gazeteleri ilk fikir gazeteleridir. Gazeteler vasıtasıyla halk, yaşadığı topraklarda ve dünyada meydana gelen gelişmeleri dönemin sınırlı imkanlarıyla öğrenmiştir. Bahsi geçen gazetelerin ayırt edici özelliği ise haber iletmenin yanında, kamuoyu oluşturma gayretleridir. Halkın eğitimine büyük önem veren bu gazeteler, yayımladıkları tefrikalarla bazı eserleri halka ulaştırmışlardır. Hemen her konuda fikir belirtmekten çekinmeyen bu gazetelerin üslûp olarak itidalli olduklarını söylemek mümkündür. Söz konusu gazeteler yayınlarında çeşitli konularda eleştiriler getirmelerinin yanında, hükümetin tepkisini çekmemeye gayret etmişlerdir.

Bahsi geçen gazetelerde, eğitime dair haberler ve yazılar okuyucuya ulaştırılmıştır. Ayrıca eğitimle ilgili görüşler içeren makaleler yayımlanmıştır. Gazetelerin yayımlanan sayıları ve yayımlandıkları yıllar göz önüne alındığında, bu tür makalelerin sayısı nispeten azdır. Halk eğitimi kurumları niteliğinde olan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye ile ilgili haber ve duyurular, söz konusu gazetelerde yer almıştır. Bu cemiyetlerin kuruluş ve gelişme aşamaları, hatta eğitim programları halka duyurulmuştur. Bahsi geçen gazetelerde Dârülfünun'da halka açık verilen serbest derslerden övgüyle bahsedilmiştir. Burada ders veren hocalardan, ders içeriklerine kadar bütün detaylar okuyucuya aktarılmıştır. Yeni açılan veya tamir edilen her kademedeki eğitim kurumu, 'İç Haberler' ve 'İlanat' bölümlerinde yer almıştır. Halkın kendi imkanlarıyla yaptırdığı okullar haberlerde örnek olarak gösterilmiş, bu tür girişimlerin yaygınlaşması için teşvik edici yazılara yer verilmiştir.

Bahsi geçen gazetelerin yayınlarında sade ve anlaşılır bir dile önem verilmiştir. Bu gazetelerde eğitim sorunları sıralanırken, özellikle dil meselesine dikkat çekilmiştir. Modern eğitim-öğretim yöntemleri ve halkın kolaylıkla anlayabileceği bir dil, öncelikli ele alınması gereken konular olarak görülmüştür. Yayımlanan makalelerde eğitim süresi ve müfredat eleştirilmiştir; dil meselesiyle ilişkili olarak eğitim süresinin uzun olmasına rağmen verimin düşük olduğu vurgulanmıştır. Ezbere dayalı klasik eğitim yöntemlerine karşılık, özellikle deney ve gözlemi içine alan yeni tip metotların gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Maarif, Medrese, Lisan-ı Osmani, Usûl-i Cedid.

ABSTRACT	
Title of Thesis: Tercümân-ı Ahvâl ve Tasvîr-i Efkâr Gazetelerine Göre Osmanlı Eğitim Sistemi: Görüş ve Öneriler	
Author of Thesis: Nuri PALTACI	
Supervisor: Assoc. Prof. Mustafa DURDU	
Accepted Date: 04/07/2023	Number of Pages: 108
Tercümân-ı Ahvâl and Tasvîr-i Efkâr newspapers emerged as the first intellectual newspapers. With the aid of these newspapers, the people learned about developments in the lands they lived in and those occurring around the world, despite the limited means of exploration available at that time. In addition to conveying news, a distinctive feature of the newspapers mentioned above was their efforts to form public opinions. These newspapers, which appear to value the importance of an educated and enlightened public, have delivered significant works to their readers with the serials they published. It is also possible to say that these newspapers, which do not hesitate to express their opinion on broad subjects, are moderate in their style of written language. Although they brought about some criticism upon themselves with their publications, they appear to take great care not to attract the negative attention of the government directly. News and other written work related to educational developments have been conveyed to the readers through the newspapers mentioned above. In addition, newspapers have published articles expressing opinions on education. Even though the number of these articles appears to be small when compared to the total number of publications over the years, the newspapers have remained in publication. The news and announcements concerning Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye and Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, which were public educational institutions, appeared in the mentioned newspapers. These institutions' establishment, development stages, and study programs were announced to the public. These newspapers also praised the free lectures provided to the public at Dârülfünun. All details from the lectures to the course contents were conveyed to the readers. Newly opened or restored educational institutions of all levels were covered in the sections of the "Internal News" and "Announcements". Schools built by the people through their means were shown as examples, and encouraging articles were included to spread such initiatives. These newspapers above have emphasized plain and understandable language in their publications. While listing educational problems in these newspapers, attention was drawn to the language issue. Modern methods of education and teaching, as well as language that the public can easily understand, have been seen as issues of priority. The published articles have criticized the duration of education and the curriculum. Reading the language, it was emphasized that productivity and fruitful learning was lacking even though education was granted extensive time. As an alternative to memorization-based classic and outdated teaching practices, the necessity of new learning methods, such as through the inclusion and adaptation of experimenting and observing processes, have been emphasized.	
Keywords: Education, Madrasa, Lisan-ı Osmani, Usul-i Cedid.	

GİRİŞ

Gazeteler, yayımlandıkları dönemler için birinci elden kaynak niteliği taşır. Süreli yayınların, kamuoyunun beklenti ve taleplerini görmezden gelmesi düşünülemez. Araştırmamızın amacı, ilk fikir gazetesi olan Tercümân-ı Ahvâl ve Şinasi tarafından iki yıl sonra neşredilmeye başlayan Tasvîr-i Efkâr gazetelerinin dönemin eğitim sistemine bakışını ve eğitim politikalarına katkısını ortaya koymaya çalışmaktır. Devlet kontrolünde gazeteler olmamaları, nispeten önceki yayınlara göre daha özgür olmaları ve halkın eğitimini öncelikli amaç edinmeleri bu gazeteleri ele almamızda etkili olmuştur.

Basın yayın alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde II. Abdülhamid dönemini kapsayan araştırmalar bulunmakla birlikte, eğitim alanında bazı ilklerin yaşandığı, birçok alanda temellerin atıldığı Sultan Abdülaziz devri ile ilgili çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Osmanlı eğitim sistemi konu başlığında Tercümân-ı Ahvâl ve Tasvîr-i Efkâr gazetelerinin yayımlandıkları dönem detaylı olarak ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren eğitim sistemiyle ilgili kısa bilgiler de çalışmamızda yer almıştır. İlgili gazete haberlerinin aktarımı sırasında, özüne dikkat ederek ve anlaşılabilirlik kaygısıyla günümüz Türkçesini kullanmayı tercih ettik. Yorum içermeyen kısa haberlerde ise metni birebir yeni harflerle aktardık. Söz konusu gazetelerde yer alan çalışma konusuyla ilgili makaleleri inceleyerek, eğitim görüşlerini değerlendirdik.

Tercümân-ı Ahvâl ve Tasvîr-i Efkâr gazetelerinin toplumu eğitme amacıyla yayımlandıkları ön kabulünden hareketle söz konusu gazetelerin devletin eğitim politikalarını etkilediğini ve eğitim düzenlemelerine katkı sağladığını düşünüyoruz. Nitekim bazı eserlerin tefrikalar halinde gazetelerde yayımlanmış olması bu düşünceyi destekler. Diğer yandan kullanılan dilin, yayımlanan bazı makaleler dışında sade olması ve kısa cümlelerden oluşması geniş kitlelere ulaşma kaygısıyladır. Çalışmamızda ulaştığımız bulgular, Şinasi ve Namık Kemal başta olmak üzere gazete muharrirlerinin eğitim-öğretim metotları üzerine makaleleri ve dil konusundaki görüşleridir.

Çalışmamızda ana kaynak olarak Tercümân-ı Ahvâl ve Tasvîr-i Efkâr gazetelerinin nüshalarından yararlandık. İncelediğimiz gazetelerin sayılarına İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı ve Ankara Milli Kütüphane dijital arşivleri ile

Hakkı Tarık Us koleksiyonundan ulaştık. Araştırma metodu ise verilerin toplanması, kullanılacak gazete nüshalarının bilgisayar ortamında tasnif edilerek değerlendirmesinin yapılması şeklinde olmuştur. Ayrıca birincil kaynaklar dışında yararlandığımız referans kaynaklar, aynı yöntemle değerlendirilmiştir. Söz konusu gazetelerde genel olarak ‘Havadis-i Dahilye’, ‘Havadis-i Hariciye’ ve ‘İlanat’ bölümleri bulunmaktadır. ‘Payitaht’ başlığı altında yer alan haberler devlet memurlarının tayinleri ve görevde yükselmeleriyle ilgilidir. Bu tür haberlerin yazılış formatının birbirine çok benzer olduğu görülmüştür. Havadis-i Hariciye bölümlerinde bir istisna dışında eğitim haberleri bulunmamaktadır Tasvîr-i Efkâr gazetesinin 2 Kasım 1862 tarihli 37. sayısında Fransa’da açılan kız mektebinden bahsedilmiştir. İlanat bölümlerinde yer alan haberler muhtelifdir. Satılık bağ, bahçe ev ilanlarının yanında ağırlıklı olarak kayıp mal ilanları yer alır. Çalışma konumuzu ilgilendiren ilanlar ise genelde kitap satışları ve Dârülfünun’da verilen derslerin duyuruları şeklindedir. Bu tür ilan örneklerine ilgili bölümlerde yer verilmiştir.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde genel olarak Osmanlı eğitim sistemi ele alınacaktır. Bu bölümde Tanzimat’tan önce eğitim, medreseler ve modern eğitim kurumlarının ilk örneklerine yer verildikten sonra Tanzimat Fermanı ile birlikte uygulamaya konulan nizamnameler incelenecektir. Tanzimat Dönemi’nde eğitim alanında kurumsallaşma, eğitim kurumlarının yaygınlaşması ve niteliği de alt başlıklarda yer alacaktır. İkinci ve üçüncü bölümlerde ise Tercümân-ı Ahvâl ve Tasvîr-i Efkâr gazetelerinin eğitim görüşleri, eğitime katkıları, okullar ve kitaplarla ilgili haberlerine yer verilecektir. Söz konusu gazetelerde yer alan bazı makalelerin, konusu ve muharririne göre tasnif edilerek derlendiği ve Ebüzziya Mehmed Tevfik Bey tarafından hazırlanan Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr eseri bu alanda önemli bir yer tutar. Ayrıca çalışmamıza kaynaklık eden gazetelerin yayımlandıkları dönemin eğitim sistemini konu alan İsmail Güven’in ‘Tanzimat Bürokratlarının Eğitimsel Dönüşüme Etkisi’ başlıklı Doktora Tezi, gazetelerde fikirlerini neşreden Tanzimat aydını ile bürokratların ilişkilerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu çalışmalardan başka Neslişah Yaşar’ın ‘Gazeteci Şinasi’nin Tasvîr-i Efkâr Gazetesinden Dönemin Olaylarına Bakışı: 1862-1864’ başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Gamze Ertuğrul’un ‘Osmanlı Basınında Tercümân-ı Ahvâl’in Yeri ve Önemi’ başlıklı Yüksek Lisans Tezi, İsa Yanar’ın ‘Tanzimat Dönemi Eğitim Sistemi ve Yeniden Yapılanma Çabaları’

başlıklı Yüksek Lisans Tezi ve Zeynep Biçer'in 'Yeni Osmanlıların Eğitim Görüşleri' başlıklı Yüksek Lisans Tezi bu alanda yapılmış diğer çalışmalardır. Ancak birinci elden kaynak niteliği taşıyan gazete ve dergilerin, eğitim sistemine getirdikleri yorumları ve katkılarını ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla yaptığımız çalışmada bu alana katkı sağlamayı hedefledik. İncelenen gazetelerin eğitim görüşlerine geçmeden önce Türklerde eğitim uygulamaları; Klasik Dönem Osmanlı eğitim sistemi, medreselerin yapısı ve iletişim araçlarının ortaya çıkışına değinmek yerinde olacaktır.

1. Türklerde Eğitim

İnsanın yaşam kalitesini artırması, çevresinden haberdar olması, ahlâklı ve vicdanlı olması, en önemlisi de bir konuda fikir sahibi olması alacağı eğitime bağlıdır. Sadece fertlerin değil, toplumların ve devletlerin de geleceğini eğitim politikaları belirler. Gelişmiş ülkelerdeki eğitim sistemlerinin iyi olması ve gelir seviyesinin yüksekliği birbirleriyle bağlantılı unsurlardır.¹

Eğitim, öğretimi de içine alan bir kavramdır. Planlı, belirli bir amaca hizmet eden, öğrenciye öğretmen tarafından aktarılan bilgiler belirli bir davranış değişikliğine neden oluyorsa eğitimden bahsedilebilir. Genel tanımlar çerçevesinde öğretim faaliyeti okulda oluyorsa, belirli bir yaş grubuna hitap ediyorsa ve sınırları belliyse, örgün eğitimden bahsetmiş oluruz. Eğitim, bireyde kalıcı izli davranış değişikliği süreci olarak da tanımlanır.²

Öğrenme-öğretme süreci örgün eğitimle sınırlı değildir, yaşam boyu ve her yerde devam eder. Bu yüzden öğrenme, sadece okulda gerçekleşen bir süreç olmayıp; ailede, sokakta, arkadaş ortamında vs. her yerde olabilir.³ Diğer yandan öğrenme, bir davranış değişikliği sürecidir. Bu davranış değişikliklerinde bazı şartlar aranır. Öğrenmenin yaşantı yoluyla olması, olumlu olması, istendik olması ve kalıcı olması gerekir. Bu tanımdan hareketle diyebiliriz ki kısa süreli davranış değişiklikleri (hastalık vs.), toplumda kabul görmeyen olumsuz davranışlar, kendiliğinden meydana gelen davranış değişiklikleri öğrenme süreci olarak kabul edilmez.⁴ Okuldaki öğrenme ortamını diğerlerinden ayıran şey, düzenli olması ve önceden planlanmış olmasıdır.

¹ Cavit Binbaşıoğlu, *Ailede ve Okulda Eğitim Sorunları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2004, s. 20.

² Ziya Kazıcı, Halis Ayhan, "Tâlim ve Terbiye", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C 39, İstanbul, 2010, s. 516.

³ Cavit Binbaşıoğlu, *Eğitim Psikolojisi*, Binbaşıoğlu Yayınları, Ankara, 1978, s. 6.

⁴ A.g.e., (İkinci Kitap), s. 2.

Eğitim-öğretim aynı zamanda toplumsal bir süreçtir ve bu süreçte davranışların değiştirilmesi beklenir. Burada davranış değişikliğinden kastedilen, değişimin psikolojik yönüdür.⁵

Türklerde eğitimin ne zaman başladığı konusu tartışmalı bir konu olmayıp, genel kabule göre Türk tarihinin başlangıcı aynı zamanda Türk eğitim tarihinin başlangıcıdır. İlk Türk devletlerinden itibaren eğitim, farklı yöntem ve amaçlarla hep var olmuştur. Konargöçer toplumların ihtiyaçları doğrultusunda şekillenen eğitim, genellikle uygulamalı ve pratikti. İslamiyet'in kabulünden sonra 'gaza', 'cihad' ve din eğitimi programlara alınmaya başladı. Türk-İslâm devletlerinin genel seyrinde birçok alanda olduğu gibi eğitimde de devamlı ilerleme olmuştur. Türk-İslâm devletlerinde bir önceki devletlerin uygulamaları benimsenmiş, hatta bu uygulamalar çağın ihtiyaçlarına göre geliştirilmiştir. Mesela Selçuklulardan itibaren ortaya çıkan medreseler, Osmanlı Devleti'nde de varlığını devam ettirmiştir.⁶ Eğitim-öğretim faaliyetlerinin belirli bir ideolojiye hizmet etmesi çok eskilere dayanır. Verilen örneklerde olduğu gibi, eğitim zor şartlarda hayatın devam ettirilmesine yönelik olabilir, inanca göre şekillenebilir veya ihtiyaçlara hizmet edebilir. Eğitimden ilk beklenen, pratik ve hayata dönük olmasıdır. Başka bir deyişle gündelik hayatın çıkarlarına hizmet edebilmesidir.⁷

İnsan, doğası gereği toplum içinde yaşar. Bu şekilde yaşamın devam edebilmesi, belli başlı kurallara bağlıdır. Toplumsal gelişim, insanların birbirleriyle hayatları boyunca kurduğu ilişkilerin sonucunda düşünce ve davranışlarındaki değişimdir.⁸ Bu bağlamda, Osmanlı eğitim-öğretim kurumlarının temelde Selçuklu mirası olduğunu söyleyebiliriz. Türk-İslâm devletlerinin yönetim anlayışında, oluşturulan kurumlarında bir önceki sistemi model alma ve geliştirme vardır. Eğitim kurumlarında da benzer durum söz konusudur. Mektepler ve medreseler olarak karşımıza çıkan bu kurumlar sonraki asırlarda çeşitlenmiş, zirveyi görmüş ve daha sonra birtakım sebeplerle çöküşe geçmiştir.⁹

Osmanlı klasik devrinde, eğitim-öğretim kurumlarında öğrencilerin belirlenmesi ve ders içerikleri ile ilgili çeşitli yöntemler uygulanmıştır. Talebe olmadıkları hâlde

⁵ A.g.e., s. 26

⁶ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul, 1993, s. 1.

⁷ Uğur Akın, Gani Arslan, "İdeoloji ve Eğitim: Devlet-Eğitim İlişkisine Farklı Bir Bakış", *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C 4, S 1, Edirne, 2014, s. 85.

⁸ Binbaşıoğlu, *Eğitim Psikolojisi*, s. 181.

⁹ Kazıcı-Ayhan, a.g.m., s. 517,518.

insanlar, dilediklerinde dinleyici olarak derslere katılmışlardır.¹⁰ Medreselerde İlk Çağ eğitim anlayışına benzer şekilde müderrislerin talebeleri seçmesi usulü benimsenmiştir. Sonraki süreçte vakıflar devreye girerek, bu talebelerin temel iâşe, barınma masraflarını karşılamışlardır.¹¹ Vakıflarla birlikte eğitim kurumları yaygınlaşmıştır. Her ne kadar ortak programlardan bahsetmek güç olsa da, yerel ihtiyaçlara göre dönemin şartlarında nitelikli eğitim-öğretim faaliyetleri uzun yıllar yürütülmüştür.

Tanzimat'tan itibaren, özellikle Sultan Abdülaziz döneminde eğitimde kurumsallaşma başlamıştır. Buna bağlı olarak ihtiyaca göre meslek okulları açılmış, okullar yaş ve öğrenim süresine göre kademelere ayrılmıştır. Öncelik devlet memuru yetiştirmeye yönelik okullara verilirken, ihtiyaca göre öğretmen okulları açılmıştır¹². Bu dönemde yeni açılan okullardan bazıları şunlardır: Rüşdiyeyi bitirenler için kâtip yetiştirmek amacıyla Mekteb-i Mahrec-i Aklam açıldı. Tercüme faaliyetleri için 1864'de dil okulu açıldı. 1858'de kurulan İnas Rüşdiyesi, 1861'de faaliyete geçti. 1867'den itibaren Türkçe imtihanları vermek şartıyla azınlık çocukları rüşdiyelere alınmaya başladı. 1868'de Mekteb-i Sultani açıldı. 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle Maarif Nezareti yeniden düzenlendi ve ilköğretim mecburi hâle getirildi. 1870'de Dârülmuaallimat ve Dârülfünun açıldı.¹³ Bu girişimlerde amaç eğitim birliğinin sağlanması olmuştur. Çünkü mevcut koşullarda eğitim birliğinden söz etmek imkansızdı. Bu dönemde devlet okulları; sıbyan mektepleri, rüşdiyeler, idadiler, sultaniler ve Dârülfünun olarak derecelendirildi.¹⁴ Dolayısıyla Sultan Abdülaziz dönemi, eğitim alanında yapılan ıslahatlar ve yeni girişimler açısından ayrı bir öneme sahiptir. Bu dönemde atılan adımlar sayesinde nispeten teşkilatlanmış ve derecelendirilmiş olan eğitim kurumları, II. Abdülhamid döneminden itibaren vilayetlerde de görülecektir. Başkentten sonra taşrada açılan bu okulların niteliği tartışmalı olmakla beraber, niceliksel artış konusunda şüphesiz ivmelenme yaşanmıştır.¹⁵

¹⁰ Benzer örnek 19. asırda da görülür. Pozitif bilimleri merkeze alan Dârülfünun halka açık serbest dersler vererek, katılımcılarda talebe olma şartına bakmaksızın öğretim hizmetini yerine getirmiştir. Felsefe içerikli konferanslar, deneye dayalı dersler halktan büyük ilgi görmüştür.

¹¹ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 23.

¹² İsmail Güven, *Tanzimat Bürokratlarının Eğitimsel Dönüşüme Etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, s. 85.

¹³ Cevdet Küçük, "Sultan Abdülaziz", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C 1, İstanbul, 1988, s. 181.

¹⁴ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi C. III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara (tarihsiz), s. 193 ve s. 201-202.

¹⁵ A.g.e., s. 202.

Başkentten başlayarak vilayetlerde devam eden düzenlemelerle eğitimin modern bir yapıya kavuşturulması hedeflenmiştir. Gerek yeni açılan okullarda, gerekse mevzuatla ilgili düzenlemelerde Fransız etkisini görmek mümkündür. Resmî gazete niteliğinde olan Takvim-i Vekayi’de yer alan eğitim başlıklı makaleler ağırlıklı olarak Fransız eğitim sistemiyle ilgilidir.¹⁶

2. İletişim Araçlarının Ortaya Çıkışı

Kitlelerin bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesinde şüphesiz basın etkili bir araçtır. Günümüzdeki genel tanımıyla yazılı, görsel ve işitsel iletişim araçları medya olarak adlandırılmaktadır.¹⁷ Son dönemde etkinlik alanı artmış olan sosyal medya ile birlikte, insanlar pasif alıcı konumundan çıkarak gündemin belirleyicisi haline gelmişlerdir.

Medya araçlarından gazeteler ise bulundukları ülkelerde veya dünyada haber niteliği taşıyan olayların kitlelere bildirilmesini sağlarlar. Diğer yandan gazeteler, okuyucunun fikir ve düşünce yapısına etkisi olan propaganda araçlarıdır. Gazetenin bir diğer tanımı ise haber niteliği taşıyan olayların kamuoyu oluşturma amacıyla fikri süzgeçten geçirilmesi, yorumlanması ve sunulmasıdır. İnsanlar tabiatları gereği çevresinde olup bitenlerden haberdar olmak, olayları yorumlamak, haberlerle ilgili fikir sahibi olmak, bu haberleri çevresiyle paylaşmak istemişlerdir. Bu eğilim gazeteciliğin doğmasında ve ilerlemesinde önemli bir etken olmuştur.¹⁸

Osmanlı Devleti’nde, Tanzimat Dönemi öncesinde dünyadaki gelişmelerden haberdar olmak için Avrupa’daki gazeteler takip edilmiştir. Daimi elçiliklerin açılmasıyla birlikte devlet adamları tarafından bu takip yoğunlaşmıştır. Osmanlı Devleti’yle ilgili haberlerde gerçek olmayan bilgiler varsa harekete geçilerek tekzip için girişimlerde bulunulmuştur. Hariciye Nezareti teşkilatını düzenleyen nizamnamede, kurulan Matbuat Müdürlüğü bünyesinde Osmanlı Devleti toprakları içinde faaliyet gösteren ve yabancı dillerde yayımlanan gazeteler dil bilen uzmanlarca incelenmiş, aleyhte yazılara cevap verilmesi için bir birim oluşturulmuştur.¹⁹

¹⁶ Güven, a.g.t., s. 163.

¹⁷ Azer Can, “Görsel-İşitsel İletişim Özgürlüğünde Tekel ve Oligopol Sorununa Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C 60, sayı 2, Ankara, 2011, s. 197.

¹⁸ Suat Gezgin, “Gazeteciliğin ve Türk Yazılı Basınının Kısa Tarihsel Perspektifi”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, C 1, S 20, İstanbul, 2012, s. 12.

¹⁹ Selim Nüzhet Gerçek, *Matbuat Tarihi*, Haz.: Mustafa Kirenci, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2009, s. 22-23.

Basının kamuoyu oluşturma gücü, kitleleri etkilediği ve yönlendirdiği fark edildikten sonra devlet gazete çıkarılmasına bizzat ön ayak olmuş, hükümetin icraatları ve halka duyurulması gereken konular gazetelerde yer almaya başlamıştır. Bu bağlamda Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa tarafından 1828 yılında yayımlanmaya başlayan Vekayi-i Mısıriyye, Türkçe ve Arapça olarak çıkmıştır.²⁰ Bu gazete, Mısır'da yapılan işlerin ve genel politikanın duyurulmasının yanında hükümete karşı propaganda aracı olarak da kullanılmıştır. Üç yıl sonra ise bu gelişmelere bağlı olarak, ilk Türkçe gazete olan Takvim-i Vekayi yayın hayatına başlamıştır. Takvim-i Vekayi, devletin çıkardığı gazete olmasından dolayı resmi gazete özelliği taşır. 1840 yılında ise yarı özel gazete olan Ceride-i Havadis gazetesi yayımlanmaya başlamıştır. Yabancı bir girişim olan bu gazete, devlet desteği almıştır. Dolayısıyla gazetede bağımsız yayımlardan bahsetmek zordur.²¹

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde çıkarılan ilk yerel gazete olan Vekayi-i Mısıriyye, düşünce yapısındaki değişime öncülük etmiştir. Sosyal, kültürel değişimde ve bu değişimin toplum tarafından kısa sürede benimsenmesinde gazete etkili bir araç olmuştur. Bu yüzden ilk Türkçe gazete olan Takvim-i Vekayi'nin yayın hayatına başlama süreci hızlanmıştır.²²

Tanzimat Dönemi ise basın yayın faaliyetlerinin gerçek anlamda başlangıcı olmuştur. Türk aydınının ortaya çıkması da bu döneme rastlar. Tanzimat öncesinde olgunlaşma sürecinde olan basın yayın faaliyetleri, tam manasıyla gelişimini tamamlamıştır. Bu dönemde, bürokratlar arasından çıkan veya halkın arasından çıkan aydın diye bir ayrım olmamıştır. İç içe bir gelişim seyri söz konusudur. Bürokraside çeşitli kademelerde görev yapan insanlar, diğer taraftan basın faaliyetleriyle meşgul olmuşlardır.²³

Fikir gazeteciliğinin ilk örneklerini gördüğümüz Sultan Abdülaziz devrinde aynı zamanda Islahat Fermanı da uygulanmıştır.²⁴ Sultan Abdülaziz, tahta ilk çıktığı sıralarda batılılaşma adımlarının aynen uygulanacağını bir fermanla duyurmuştur. Bu sayede

²⁰ Gerçek, a.g.e., s. 218-219; Orhan Koloğlu, *İlk Gazete İlk Polemik*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 20.

²¹ Emine Tonta Ak, "Osmanlı Devleti'nde Abdülaziz Devri Matbuat İdaresi", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu, Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları C 1, Ankara, 2014, s. 129.

²² Koloğlu, a.g.e., s. 241-242.

²³ Ayhan Ceylan, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım Yayımlarında Hukuki Düzen (1839-1876)", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 1, İstanbul, 2006, s. 142-145.; Ernur Genç, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Kimlik, Misyon ve Vizyonu Bağlamında Türk Aydını", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C 2, sayı 1, İstanbul, 2007, s. 136-137

²⁴ Karal, a.g.e., s. 113.

yayıncılıkta daha özgür bir ortam oluşmuştur. Eğitim alanında da değişimin yaşandığı bu dönemde, batılı ve modern tarzda bir eğitim sistemi oluşturmak amacıyla çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda bürokratik yapılanmada köklü adımlar atılmıştır.²⁵

Gazete sayısının artması ve yayıncılıkta daha özgür bir ortamın oluşması bazı yasal düzenlemeleri zorunlu kılmıştır. 1862 yılında kurulan Matbuat Müdürlüğü ve 1864 yılında yürürlüğe giren Matbuat Nizamnamesi ile basın denetim altına alınmıştır. Bir kontrol mekanizması olan nizamnameler, devam eden hükümetlerce uygulanmış ve geliştirilmiştir.²⁶ Bu yıllarda gazetelere konu olabilecek nitelikte çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. Uluslararası dengelerin değişmesi, Girit meselesi, Şark meselesi, iç kamuoyunda ortaya çıkan huzursuzluklar ve azınlık isyanları bu gelişmelere örnektir. Örneğin Filip Efendi'nin Muhbir gazetesinde kaleme aldığı 'Giritlilere İane' başlıklı makalesi ve devamında Namık Kemal'in 'Şark Meselesi' başlıklı makalesi geniş yankı uyandırmıştır.²⁷

Sultan Abdülaziz döneminde başta eğitim olmak üzere sosyal alanda, ulaşımda ve donanmanın modernizasyonu gibi askeri alanda atılan adımlar barış döneminin olumlu sonuçlarıdır. Bazı bölgelerde çıkan isyanlar gibi yerel sorunlar hariç tutulursa, bu devrede genel olarak bir barış dönemi yaşanmıştır.²⁸

1863 yılında gerçekleştirilen Mısır ziyareti ve 1867'de Fransa İmparatoru Napolyon'un davetiyle gerçekleşen Avrupa seyahati ile padişah bazı ilklere öncülük etmiştir. Sultan Abdülaziz, demiryolu yapımına önem vermiştir ve bu dönemde Avrupa'dan modern silahlar alınarak ordunun hizmetine sunulmuştur. Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın orduda yaptığı ıslahat, devrin gereklerine uygundur ve başarılı olmuştur.²⁹ 1869'da Devlet Şurası'nın açılmasıyla birlikte, kanunun önemi vurgulanmış ve bu alanda yeni düzenlemelerin gerekliliği dile getirilmiştir. Sultan Abdülaziz'in düşüncesine göre önceki dönemlerde uygulanan kanunlar etkili olsaydı, Osmanlı Devleti'nin dünyanın önde gelen saygın devletlerinden biri olması beklenirdi.³⁰

Midhat Paşa'nın valiliğini yaptığı dönemde Niş'te 1860 yılında kimsesiz çocukların eğitim gördüğü 'Islahhane' adıyla bir sanat okulu açıldığını görüyoruz. Diğer

²⁵ Küçük, a.g.m., s. 179,180.

²⁶ Tonta Ak, a.g.m., s. 137-138.

²⁷ Müzehher Yamaç, "Sultan Abdülaziz Döneminde Basında Muhalefet", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu, Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları C 2, Ankara, 2014, s. 52.

²⁸ Karal, a.g.e., s. 340.

²⁹ A.g.e., s. 117-119 ve s. 189.; Küçük, a.g.m., s. 182.

³⁰ A.g.e., s. 148.

yandan 1864'te Sofya ve Rusçuk'ta da ıslahhaneler açıldı. 1866'da Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane, ilk sivil tıp okulu olarak açıldı ve 1867'de Eczacılık Mektebi açıldı.³¹ Midhat Paşa, valilik yaptığı yerlerde başarılı işlere imza atmıştır. Islahhane adında sanat okulunun açılması bu önemli işlerden birisidir. Yapılan işlerin daha profesyonel yürütülmesi amacıyla kurulan yardımlaşma sandıkları, yapılan hizmetlere bir diğer örnektir. Yerel gazete çıkarılması konusunda ilk örnekler yine Midhat Paşa'nın Tuna'da görev yaptığı zamanlara rastlar.³²

³¹ Küçük, a.g.m., s. 182.

³² Gökhan Çetinsaya, Ş. Tufan Buzpınar "Midhat Paşa", TDV. *İslam Ansiklopedisi*, C 30, İstanbul, 2020, s. 7.

1. BÖLÜM

GENEL OLARAK OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİ

1.1. TANZİMAT'TAN ÖNCE EĞİTİM

1.1.1. Eğitimin Tanımı ve Eğitimle İlgili Görüşler

Eğitimin çeşitli tanımları olmakla birlikte, öğretim faaliyetleri sonucunda bireyde davranış değişiklikleri meydana gelmesidir. Bu yönüyle eğitim gelişim sürecidir, çocukta doğuştan itibaren olan potansiyelleri ortaya çıkarmaktır. Çocuğun şekillenmesinde potansiyelinin ortaya çıkarılması yeterli değildir. Çevresel faktörler bu gelişimde önemli etkindir. Çocuğun kendi potansiyeli, doğup büyüdüğü çevre ve okul birlikte değerlendirilir.³³ Osmanlı eğitim sisteminde bu unsurların birlikte değerlendirildiğini söyleyebiliriz. Klasik Dönem eğitim sistemi dünyanın önde gelen modellerindendir ve birçok millet tarafından örnek alınmıştır. Rönesansla birlikte bayraktarlığı batı medeniyeti almaya başlayacak, bu yönde çalışmalar hızlanacaktır.

Başta askeri kurumlar olmak üzere; çeşitli kurumlarda reform yapılması ihtiyacı Rönesansla birlikte ilmi, teknik, sanat alanlarında geride kalındığının fark edilmesi ve kaybedilen savaşlara bağlı toprak kayıpları ile olmuştur. İlk reform örneği 1773 yılında kurulan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'dur ve ordunun yeni donanma ihtiyacını karşılamak için kurulmuştur. İlk sivil örnek olarak, bürokrasiye memur yetiştirmek amacıyla Mekteb-i Maarif-i Adliye açılmıştır ve bunu diğer kurumlar takip etmiştir. Böylece, devletin yıkılışına kadar devam edecek olan ikilik ortaya çıkmıştır. Bir tarafta dini nitelikli okullar, diğer tarafta ise Batı usulüne göre teşekkül etmiş okullar varlıklarını devam ettirmişlerdir. Dini nitelikli okullara örnek olarak medreseler ve sıbyan mektepleri verilebilir. Batı usulü yeni ortaya çıkan okullar ise Mühendishane-i Bahr-i Hümayun (1773), Mühendishane-i Berr-i Hümayun (1793), Tıphane-i Âmire ve Cerrahhane-i Mamûre (1826), Mekteb-i Ulûm-u Harbiye (1834), Mızıka-i Hümayun (1834), Rüşdiyeler (1838), Mekteb-i Ulum-u Edebiye (1839) ve Mekteb-i Maarif-i

³³ Binbaşioğlu, *Okulda*, s. 12,14.

Adliye (1838)'dir. Ayrıca saray okulları olan Enderun Mektebi ve Acemi Oğlanlar Ocağı vardır.³⁴

Mekteb-i Maarif-i Adliye'nin kuruluş amacının, devlet dairesine gireceklerin tahsillerini artırmak olduğundan bahsetmiştik. Gündüzlü ve yatılı olan okulun genel kuralları müstakil bir nizamnameyle belirlenmiştir. Nizamnamede sınıf geçme, dersler, sınavlar hakkında detaylı hükümler bulunur. Önceden kaleme devam edenler bu okula alınmışlar, bu sırada memurların maaşları ve özlük hakları devam etmiştir. Ancak devlet dairelerine sonraki alımlarda bu okulu bitirme şartı koşulmuştur. Midhat Paşa, Recaizade Ekrem gibi önemli devlet ve fikir adamları bu okulda öğrenci olmuş ve sonrasında öğretmenlik yapmışlardır. Zamanla bu okula idadi seviyesinde yenisi eklenmiştir. Rüşdiyelerin çoğalmasıyla ve memur yetiştiren mesleki okulların açılmasıyla bu okul önemini yitirmiştir. Sonuç itibariyle, asıl yenilikler ve modern eğitim kurumları Tanzimat'la birlikte görülmüştür. Bu yeniliklerin mimarları da Batı kültürünü bilen aydınlar olmuştur.³⁵ Nizam-ı Cedid ile başlayan ve modernizasyon önceliğini orduya veren anlayış, Tanzimat Dönemi'nden itibaren yerini sivil alanlara ve özellikle eğitime bırakmıştır. Bürokraside görev tanımı ve ayrımı kabaca ilmiye, seyfiye ve kalemiye olarak devam etmiştir. Bu dönemde yeniliklerde öncelik ordudaki eğitim kurumları olurken, daha sonra sivil kurumlarda da benzer süreçlerden geçilmiştir. Askeri bürokrasinin gücünü kaybetmesi, mülkiye sınıfının etkinliğini artırmasına zemin hazırlamıştır. Böylece mülkiye sınıfı devlet yönetiminde ve tolumsal alanda politika üretmiştir.³⁶

XIX. yüzyıldan itibaren dünyada eğitim, bilimsel temellere oturtularak incelenmiş ve yorumlanmıştır. Kişilerin veya kurumların ideolojileri ikinci planda kalarak, ölçülebilir veriler önemsenmiştir. Psikoloji başta olmak üzere, araştırmalara yardımcı bilim dalları kaynaklık etmiştir. Herbart (1776-1841), eğitimi bilimsel yaklaşımlarla ele alan ilk filozoftur.³⁷

Yeni dünyada ortaya atılan bazı eğitim görüşleri şunlardır:

³⁴ Hasan Ali Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, 1994, s. 21.

³⁵ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 43-45,47.

³⁶ Güven, a.g.t., s. 49

³⁷ Cavit Binbaşıoğlu, *Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Binbaşıoğlu Yayınevi, Ankara, 1982, s. 104-105.

Yeni Hürmanizm: XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren Almanya’da ortaya çıkmıştır. Temel düşüncesi eğitimde bireyin ön plana alınmasıdır. Faydacı eğitim önemlidir. Diğer bir ifadeyle bireyin işine yaramayacak, bilgi yığınları içeren eğitim reddedilir.

Ulusçu Eğitim: Yine Almanya’da ortaya çıkmıştır. Toplumsal eğitim ve akılcılık ön plandadır. Bu görüş Fichte tarafından ortaya atılmıştır.

Estetik Eğitim: Nihai hedef ‘estetik’ bir insan ortaya çıkarmaktır. Bu da insanın özgürlüğü ile mümkündür. İnsanın kendini tanıması ve özgürlüğe ulaşması ise ancak çok yönlü eğitimden geçmesiyle sağlanabilir.

Devletçi Eğitim: Hegel tarafından ortaya atılmıştır. ‘Ahlâk’ temeldedir. Devletin istediği şekilde ahlaklı bireyler yetiştirilmelidir. Eğitimin asıl görevi budur.

Çok Yönlü Kişilik Eğitimi: Bireyin çok yönlü olarak eğitim almasını savunan görüştür.

Özgürlükçü Eğitim: Eğitimde bedensel cezaya ve ezbere karşı olarak ortaya çıkmıştır. Öğrenmede zorunluluk ortadan kaldırılarak oyunla öğretim benimsenmiştir.

Pozitivist Eğitim: İnsana saygıyı esas alır. Din temelli eğitim yerine aklın merkezde olduğu bir eğitim modelini kabul eder.³⁸

Modern eğitim görüşleri ışığında diyebiliriz ki, toplumsal gelişim kendiliğinden olmaz. Bu değişim ve gelişim için eğitim kurumları ve öğretmenlere iş düşer. Bu süreçte öğretmenin görevi yol açmaktır, öğrenciye rehberlik etmektir.³⁹ Ancak ölçülebilir programlar ve eğitim-öğretim ortamları, sürecin ideolojiden tamamen uzak olduğunu göstermez. Günümüzde uygulanan modeller buna örnektir.

1.1.2. Medreseler

Okuyup öğrenmek için yapılan tekrara karşılık gelen ‘ders’ kelimesinden türeyen ‘medrese’ sözcüğü, anlam olarak bu faaliyetlerin yürütüldüğü bina anlamına gelir. Hz. Peygamber döneminde medreselerin varlığı konusunda net bilgi olmamakla beraber, Kur’an eğitiminin verildiği ev dârülkurra olarak adlandırılmıştır. Söz konusu derslerin yapıldığı ev, ilk medrese örneği olarak kabul görmüştür. Bu dönemde, cami ve mescitlerde eğitim yapılmıştır. Medreselerin ortaya çıkmasından sonra bu faaliyetler cami ve mescitlerde yine devam etmiştir.⁴⁰ İslamiyet’in kabulünden sonra dini eğitimin

³⁸ A.g.e., s. 107-109.

³⁹ Binbaşoğlu, *Eğitim Psikolojisi*, s. 194.

⁴⁰ Nebi Bozkurt, ‘Medrese’, TDV. *İslam Ansiklopedisi*, C 28, İstanbul, 2003, s. 324.

ön plana çıktığı görülür. Önceki dönemler için bölgesel ihtiyaçların programlarda yer alması anlaşılabilir bir durumdur. Konargöçer bir toplumda hayvan hastalıklarıyla ilgili eğitim verilmesi, sürünün daha verimli olması için yapılan uygulamalar, tarım toplumlarında mevsimlerin tespitine yönelik ihtiyaçlardan dolayı bu alanda yapılan araştırmalar, sulama kanalları inşası için gerekli mühendislik bilgilerinin öğretimi, ticaretle uğraşan toplumlarda temel ticaret bilgilerinin öğretilmesi, ihtiyaca yönelik eğitim uygulamalarına örnek olarak verilebilir.

Medreselerin giderleri vakıflar aracılığıyla karşılandığı için, idare şekli ve diğer hükümler vakfiyelerde detaylı olarak belirtilmiştir. Medreselerin yapılış amaçları dönemlere göre farklılık gösterse de temelde şu düşünceleri ve ihtiyaçları sıralamak mümkündür:⁴¹

- 1- İlim adamı yetiştirmek,
- 2- Taşrada olan, kısıtlı imkanlara sahip başarılı öğrencilere eğitim vermek ve onları hayata hazırlamak,
- 3- Bürokraside memur ihtiyacını karşılamak,
- 4- Anadolu'ya göçlerden sonra İslâmiyetin genel kaidelerini buralarda insanlara öğretmek,
- 5- Fethedilen bölgelerde kalıcı olmak için hoşgörü (istimalet) politikasına destek olmak,
- 6- Devlet yöneticilerinin eğitime verdikleri önem,
- 7- Âlimlerin belli bir programa bağlanıp denetim altına alınmak istenmesidir.

Selçuklularda Medrese: Selçuklularda ilk defa Sultan Alparslan zamanında ortaya çıkan Nizamiye Medreseleri, Vezir Nizamülmülk'ün girişimleriyle açılmıştır. Devrin görkemli eğitim kurumları olan bu medreselerden Bağdat'ta açılanı birçok yerden talebe çekmiştir. Barınma ve iâşe giderlerinin vakıflar tarafından karşılandığı binalar, hücrelerden oluşmuştur. Böylece öğrencilerin temel ihtiyaçlarla ilgili kaygıya düşmeden dersleriyle ilgilenmeleri hedeflenmiştir. Medreselerin önemsenmesi Anadolu Selçuklularında da görülür. Nitekim fethedilen yeni yerlere ilk olarak cami, mescit ve medreseler inşa edilmiştir.⁴² Fethedilen bölgelerdeki 'istimalet' politikasına bu kurumların katkısı olduğunu söylemek mümkündür. Gerek Selçuklularda, gerek Osmanlılarda gönüllerin fethi asıl amaç olmuştur. Farklı inanç ve mezheplerde

⁴¹ Muhammet Kemaloğlu, "XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Eğitim-Öğretim (Medreseler)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C 2, S 5, Sakarya, 2015, s. 9.

⁴² Bozkurt, a.g.m., s. 325.

insanların birarada yüzyıllarca huzur içinde yaşaması hoşgörü politikasının bir sonucudur. Fethedilen yerlere medrese inşası sadece eğitim amaçlı değildir. Türk İslam kültür ve medeniyetinin yayılması ve yerleşmesinde bu kurumlardan istifade edilmiştir⁴³.

Medreselerde öğrenim süresi talebenin marifetine bağlıdır. Dersler ağırlıklı olarak karşılıklı tartışma, ezber, tekrar şeklinde yapılmıştır. Programı başarıyla tamamlayan talebelere icazetname verilmiştir. Medreselerde dini ilimler yanında tıp, matematik ve mantık gibi nakli ilimler de okutulmuştur.⁴⁴ Anadolu medreselerinde kalıp müfredata rastlanmaz ve ders içerikleri her yerde paralellik göstermez. Genelde hocaların ilmî donanımı ve şöhretleri belirleyici unsur olmuştur. Temel eğitimden sonra öğrenciler hangi alanda uzmanlaşmak istiyorlarsa ilgili hocaya ulaşarak eğitimlerini alırlardı. Eğitim süresi öğrenciye bağlıydı ve eğitimini başarıyla tamamlayan öğrenciye icazetname (diploma) verilirdi.⁴⁵

Anadolu Selçuklularında medreseler iki temel mimariyle karşımıza çıkmaktadır. Bu mimari, açık avlulu ve kubbeli yapılardır. Selçuklu başkenti Konya başta olmak üzere Anadolu'nun birçok yerinde her iki yapı örnekleri mevcuttur. İmar faaliyetlerinin önemli bileşenlerinden olan medreseler ile kalkınma süreci hızlanmıştır. Yeni fethedilen bölgelere medreseler vasıtasıyla İslâm Medeniyetinin imzası atılmıştır.⁴⁶

Osmanlılarda Medrese: Osmanlılarda eğitim faaliyetleri başlangıçta mektep ve zaviyeler aracılığıyla olurken, daha sonra medreselerde devam etmiştir. Zaviyeler kişisel disiplinin sağlanmasında ve temel dini bilgilerin öğretilmesinde katkı sağlamışlardır.⁴⁷ Türk İslâm Devletlerinin genel karakteri, önceki uygulamaların devam ettirilmesi ve geliştirilmesi şeklinde olmuştur. Devlet yönetimiyle ilgili, askeri alanda veya eğitim alanında önceki devletler model alınmış ve alınan modeller günün şartlarına göre geliştirilmiştir.

Medrese kurumunun gelişim seyri ders programlarının düzenlenmesinde, binalarda ve mimaride kendini göstermiştir. Her yönüyle özgün olan bu yapılar, Klasik Dönem Osmanlı mimarisi için örnek teşkil eder. Selçuklularda olduğu gibi, Osmanlı'da

⁴³ Mehmet İpşirli, "Medrese", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C 28, İstanbul, 2003, s. 329.

⁴⁴ Osman Demirci, "Medrese Geleneğinde Akaid ve Kelam İlmi", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, C 1, S 11, İstanbul, 2013, s. 257.

⁴⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu", *Belleten Dergisi*, C 66, S 245, Ankara, 2002, s. 873.

⁴⁶ Kemalöğlu, a.g.m., s. 96, 102.

⁴⁷ İhsanoğlu, a.g.m., s. 864.

da medreseye devam eden öğrenciler Müslümandır. Medreselerde tıp, matematik, hesap, mantık dersleri verilmekle beraber; derslerin merkezinde İslami ilimler vardır.⁴⁸ Bu kurumların binaları genelde tek katlı taş yapılardır. Medreseler, müfredatına göre açık ya da kapalı avlulu olarak planlanmıştır. Ders yapılan bölümlerde vakit namazları cemaatle kılınmıştır. Talebe ve müderrisler için odalardan oluşan yapılara hücre adı verilmiştir. Araştırmalar için önemli olan kütüphaneler birçok büyük medresede kurulmuştur. Sade ve işlevsel olan bu yapılarda esas olan derslerin azami titizlikle yürütülmesidir. Dersler haftada beş gün olarak düzenlenmiştir ve bir günlük program, günün iki devresinde uygulanmıştır.⁴⁹ Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren, Selçuklulardan miras kalan medrese temelli bir eğitim sistemi vardır. Kuruluş Dönemi medreselerinin programları çift taraflı olmuştur ve uzun süre başarılı bir şekilde bu programlar uygulanmıştır. Çift taraflı eğitimden kastımız, hem dini ilimlerin, hem pozitif bilimlerin aynı anda uygulanmasıdır. Bu tasnif, aklî ve naklî ilimler şeklinde yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde ilk medrese örnekleri Orhan Bey dönemine görülür. Bursa, İznik ve İzmit gibi yönetim merkezlerinde şehir planlarına uygun olarak medrese, imaret ve camiler inşa edilmiştir. İleride külliyeler olarak tanımlanacak olan bu yapılar, 'Klasik Dönem' mimarisi olarak kendi özgün kimliklerini oluşturacaklardır. Ayrıca bu yapılar sayesinde yerleşik hayatı benimseyen Türkler ile bölge halkı İslâm kültürüyle etkileşime geçmişlerdir. Orhan Bey'in başlattığı bu gelenek daha sonra farklı bölgelerde devam ettirilmiştir.⁵⁰

Devletlerin kendi ihtiyaç ve önceliklerine göre meydana getirdikleri eğitim kurumları, işlevlerini yerine getirebildiği ölçüde ayakta kalabilmiştir. İhtiyaçlara cevap veremeyen kurumlar ya küçük reformlarla varlıklarını devam ettirmişlerdir, ya da yerlerini daha modern eğitim kurumlarına bırakmışlardır. Osmanlı Devleti, kuruluş yıllarından itibaren Selçuklulardan aldığı mirasla nitelikli eğitim kurumları kurmayı başarmıştır. Ancak XVI. yüzyıldan itibaren eğitim kurumları çağın gerisinde kalmaya başlamış, bunun sonucunda bazı ıslahatlara (yenilik) ihtiyaç duyulmuştur. Bu girişimlerin de yetersiz kaldığı yıllarda Batı tarzı modern eğitim kurumları açılmıştır. Bu yıllar Tanzimat Dönemi'ne karşılık gelir.⁵¹ Devletin dini karakteri, işlevini yitirmiş

⁴⁸ İpşirli, a.g.m., s. 327.

⁴⁹ A.g.m., s. 331.

⁵⁰ İhsanoğlu, a.g.m., s. 860.

⁵¹ Koçer, a.g.e., s.1.

kurumların yerine modern kurumların kurulmasını zorlaştırmıştır.⁵² Bu süreçten itibaren ilmî anlamda özgürlük ortadan kalkmaya başlamıştır. Bunun yanında rüşvet, adam kayırma gibi hastalıklar medreseye de girince çözülme süreci hızlanmıştır. Medrese, içine siyasetin karışması ile birlikte eski saygınlığını kaybetmiştir. Koçi Bey, Kâtip Çelebi, Kocasekbanbaşı gibi düşünürler durumu erken fark etmişler ve bu konuda uyarılarda bulunmuşlardır; ancak bu uyarılar çöküşü engelleyememiştir.⁵³

Sonraki dönemde pozitif bilimlerden kademeli olarak bir kopuş görülür. Medreselerde dini ilimler merkezde yer alırken, yenilikler karşısında direnç olmuştur.⁵⁴ Ortaya çıkan modern kurumlarda gelişimin yavaş seyri, gelenekçi çevrelerin karşı çıkmasıyla açıklanabilir.

Sahn-ı Seman ve hazırlık okulu mahiyetindeki Tetimme Medreseleri şeklinde sınıflandırılan Fatih Sultan Mehmed dönemi eğitim kurumları ise dönemin üst düzey eğitim kurumları olmakla beraber, bu kurumlarda her iki yönlü eğitim programları dikkat çeker. Bu okullar aynı zamanda araştırma merkezi hüviyetinde olmuşlardır⁵⁵. İyi bir eğitim alarak padişah olan Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u yeniden imar etmiş ve kurduğu medreseyle eğitime ve bilime verdiği önemi göstermiştir. Elde edilen başarılarla II. Mehmed'in azmi ve çalışkanlığı etkilidir; ancak kendisinin aldığı iyi eğitim yeni ufuklar açmada asıl belirleyici unsur olmuştur. Fatih dönemi eğitim kurumlarıyla Türk-İslâm Medeniyeti kök salmıştır ve bu kurumlar sayesinde dünyanın çeşitli bölgelerinden ilim adamları İstanbul'a gelerek medeniyetin gelişmesine katkı sağlamışlardır. Ayrıca II. Mehmed açtığı okullarla bizzat ilgilenmiştir. Hocaların başarılarına göre derecelendirilmesi sistemini getirmesi ve öğrencilerin ihtiyaçlarıyla birebir ilgilenmesi sadece iki örnektir. Nitelikli eğitim sayesinde donanımlı kadroların devlet yönetiminde görev alması, devletin sağlam temellere oturmasında ve gücünü artırmasında doğrudan etkili olmuştur.⁵⁶

Klasik Dönem eğitim kurumlarından olan, devlet bürokrasisine ve askeri sınıfa öğrenci yetiştiren Enderun Mektebi idi.⁵⁷ Burada askeri sınıf yanında mülkiye

⁵² A.g.e., s. 4.

⁵³ A.g.e., s. 18

⁵⁴ Sakaoğlu, a.g.e., s. 25.

⁵⁵ İpşirli, a.g.m., s. 328.

⁵⁶ Fahri Kayadibi, "Fatih Sultan Mehmet Döneminde Eğitim ve Bilim", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S 8, İstanbul, 2003, s. 17-18.

⁵⁷ Sakaoğlu, a.g.e., s. 26.

memurları da yetişiyordu.⁵⁸ Bu okullar saray okullarıdır ve devşirme sistemiyle öğrencilerini belirlemişlerdir. Hristiyan ailelerin çocukları bu okullara verilmeden önce bir süre Türk ailelerin yanına verilir ve burada Türk kültürünü benimsemeleri sağlanırdı.⁵⁹ Enderun Mektebi içinde yer alan Acemi oğlanları birimi, devletin yüksek idari kadrolarını ve askerlerini yetiştirirdi. Ayrıca Yeniçeri askerleri de buradan yetişirdi. Zamanla medreselerde görülen problemler Enderun Mektebinde de görülmeye başladı. Liyakatli öğrencilerin yerini, devlet ileri gelenlerinin çocukları almaya başladı. Rüşvet birçok sorunu çözer hale geldi. Sistem, II. Mahmud devrine kadar aksaklıklarla bu şekilde devam etti. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte, yeni kurulan ordunun subay ihtiyacı Enderun dışından karşılanmaya başladı. Giderek önemini kaybetmeye başlayan Enderun Okulu, bu son gelişmeyle tamamen ortadan kalktı.⁶⁰ II. Mahmud'un eğitimden beklediği nitelikli asker yetiştiren okullardır. Döneminde sivil okullar açıldıktan sonra anlayış değişmiştir. Başkentte ilköğretimin zorunlu olmasıyla sivil alanda eğitim reformlarının ilk adımları atılmıştır. Yenilikler halk tarafından ilgi görmeyince devletin bekası kavramı ön plana çıkarılmıştır.⁶¹

Saray bürokrasisini yetiştiren Enderun okulunda, medreselerde olduğu gibi halktan kopuk bir dil kullanılmıştır. Uzun tamlamalar içeren ağıdalı dil geleneğinin, devlet dairelerinde çalışan Rumlardan kalan bir alışkanlık olduğu Sadrazam Said Paşa tarafından ifade edilmiştir.⁶²

II. Bayezid döneminde medreseler nispeten daha kapalı, buna karşılık örgütlenmesini tamamlamış şekilde karşımıza çıkar. Kanuni Sultan Süleyman döneminde teşkil edilen Süleymaniye Medreseleri ile eğitimin zirveye çıktığını belirtmek gerekir.⁶³ Kuruluştan itibaren eğitim-öğretimin seyri kabaca izah edildiği şekildedir. Her dönemin farklılıkları olmakla beraber, eğitimde dini hükümler her sahada baskın ve belirleyici olmuştur.

⁵⁸ Binbaşoğlu, *Düşüncesi*, s. 141.

⁵⁹ Koçer, a.g.e., s. 18.

⁶⁰ A.g.e., s. 15-18.

⁶¹ Güven, a.g.t., s. 71.

⁶² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Haz.: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 258.

⁶³ Sakaoğlu, a.g.e., s. 28.

1.1.3. Medreselerde Gerilemenin Başlaması

Medreselerde mantık ve felsefe gibi derslerin ikinci plana atılmaya başlaması meselesi, bu konuda yapılan araştırmalarda üzerinde en çok durulan konu olmuştur. Daha XVI. yüzyılda bu derslerin ihmal edilmesi ve medreselerin kalitesinin düşmeye başlaması söz konusudur. Medreselerde karşılıklı tartışmaların (müzakere) yerini boş, sonucu olmayan lakırdıların aldığı görülür.⁶⁴ İlmiye sınıfının giderek siyasi güç kazandığı dönemde yeniliklere karşı direnç artmıştır. Eğitim alanında tekelin ortaya çıkmasında birçok sebep olmakla beraber, bu kurumlarda giderlerin vakıflar eliyle karşılanıyor olması asıl etken olmuştur. Medreselerde yeniliklere kapalılık, bir nevi sonun başlangıcı olmuştur. Rüşvet ve iltimasın yaygınlaşması gibi yıkıcı olumsuzluklar yozlaşmayı ve nihayetinde çöküşü hızlandırmıştır.⁶⁵ İlmiye sınıfının siyasette söz sahibi olmasıyla birlikte, memleketin hayrına olabilecek girişimlere bile önyargılı yaklaşmıştır. Böyle bir zihniyetin, ortaya çıkan yeni kurumları kabullenmesi mümkün olmamıştır.

İslâmiyet'in öğrenmeye ve bilime verdiği önem Kur'an-ı Kerim'de bazı ayetlerde ve Hz. Muhammed'in hadislerinde ortadayken, medreseler programlarında bu doğrultuda bir müfredat ortaya koyamamışlardır. Aksine medreseler son dönemde dışa kapalı bir tutum sergilemişlerdir.⁶⁶ Medreselerde yetişen Kâtip Çelebi, yozlaşmayı ilk dile getiren aydındır. O, mevcut düzendeki olumsuzluklara karşı çözümler üretmiştir ve çıkış yolları sunmuştur.⁶⁷ Bu kurumlarda niteliğin düşmeye başladığına delil olarak okutulan kitapların, telif ve tercüme eserlerin sayısında azalma olması gösterilebilir. İlk dönemlerinde medrese hocalarının üretkenliği, kaleme aldıkları eserlerin adedine bakıldığında görülebilir. Daha sonra bu sayı giderek azalmıştır ve birbirini tekrar eden, ezbere dayalı eğitim merkezde olmuştur.⁶⁸

Medreselerde bozulma sebepleri, XVII. yüzyılda cereyan eden Celali İsyanları'na kadar götürülebilecek geniş kapsamlı bir konudur. Zira talebeler arasındaki ders dışı meşguliyetler, eşkıyalık hareketleri, ayaklanmalar artık bu yapının geri dönülmez derecede bozulduğunun açık göstergesidir. Talebeler arasında ortaya çıkan

⁶⁴ İpşirli, a.g.m., s. 330.

⁶⁵ Sakaoğlu, a.g.e., s. 30.

⁶⁶ A.g.e., s. 36.

⁶⁷ A.g.e., s. 41.

⁶⁸ Zeki Salih Zengin, 'Osmanlı Medreselerindeki Gerilemenin Sebep ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme', *Vakıflar Dergisi*, C 1, S 26, İstanbul, 1997, s. 401-403.

fikir ayrılıkları, çatışma boyutlarına ulaşmıştır. Devlet çoğu zaman olaylara sert tedbirlerle müdahale etmek zorunda kalmıştır. Halbuki ortaya çıktığı dönemlerde denge unsuru olarak faaliyet gösteren bu yapılar, ayrılıkçı fikirlerin odağına dönüşmüşlerdir. İlk olarak askeri alanda ortaya çıkan ve sırasıyla diğer kurumlarda görülen yenilikler medreselerde bir ihtiyaç ve eksiklik olarak görülmemiştir. Kendini yenileyemeyen bu kurumlar, gerilemeye ve bozulmaya başlamıştır.⁶⁹

İlmiye sınıfından ve devletin üst makamlarından bazı görevlilerin çocukları, daha doğduklarında birtakım ayrıcalıklara tabi olmuşlardır. ‘Beşik Ulemalığı’ olarak bilinen uygulamada herhangi bir kabiliyeti, vasfı olmasa bile bu çocuklar bazı ayrıcalıklar elde edebiliyorlardı. Bu haksızlıklara şahit olan medrese talebesinde araştırma, çalışma, ilimle meşgul olma hevesi kalmıyordu. Ne kadar gayret gösterseler de ileride haklarını elde edemeyecekleri düşüncesi hep zihinlerini meşgul ediyordu. Benzer şekilde, bazı kimselerin layık olmadıkları mevkilere getirilmesi insanlarda olumsuz düşüncelere sebep olmuştur. Bozulmanın sonuçlarından birisi olarak, donanımsız ilim adamlarının sayısı son dönemde artmıştır ve bu durum ilmiye sınıfının toplum nezdinde saygınlığını yitirmesine sebep olmuştur.⁷⁰ Devlet yöneticileri ve ilim adamları, bu kurumlarla ilgili herhangi bir tedbir almamışlardır; ama ortaya çıkan yeni alternatifler talebelerin ilgisini çekmiştir. Özellikle halka açık serbest derslerle başlayan Dârülfünun, talebeler tarafından ilgi görmüştür. Bu ilgi neticesinde eski kurumlarla olan gerilim daha da artmış, Dârülfünun’un temelsiz ve basit gerekçelerle kapanması sonucunu doğurmuştur. Medresede sıralanan sorunlara zamanında tedbir alınmamasının ve bozulmanın görmezden gelinmesinin sonuçları ağır olmuştur.⁷¹

Bir yapı ne kadar mükemmel olursa olsun, devrin ihtiyaçlarına cevap veremezse bir süre sonra etkinliğini kaybedecektir. Büyük bir imparatorluğun gerçekleştirdiği fetihlerde birinci derecede etkili olan Yeniçeri Ocağı, 1826 yılında kaldırıldığında ‘Vakayi Hayriye’ olarak tarihe geçmiştir. Bir başka örnek olarak, devlet hazinesinden hiç para harcanmadan asker yetiştiren Tımar Sistemi gibi mükemmel bir yapı bozulmaya başladığında topraklar boş kalmış, halk köyleri terk etmeye başlamıştır. Esas olan sürekliliğin sağlanmasıdır. Medreseler devrin gerisinde kaldıklarını fark ettiklerinde geç olmuştur ve sonradan atılan adımlar etkisiz kalmıştır.

⁶⁹ İpşirli, a.g.m., s. 332-333.

⁷⁰ Zengin, a.g.m., s. 406

⁷¹ Berkes, a.g.e., s. 231.

1.1.4. Batılılaşma Girişimlerinde Görülen İlk Örnekler

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan, XVIII. yüzyılın ortalarına kadar genel tablo izah edildiği gibidir. Osmanlı modernleşme serüveninde karşımıza sıklıkla çıkan kavramlar 'batılılaşma', 'yenilgiler', 'modernleşme', 'çağdaş olma' vs. dir. Savaşlarda alınan yenilgiler, yaşanan toprak kayıpları, bazı şeylerin yolunda gitmediğini açık bir şekilde ortaya koymuştur.

XVIII. yüzyıldan önce batının Osmanlı toplumuna hiç etkisi olmadığını söylemek mümkün değildir. Batı ile etkileşimde Hristiyanlığın kendine has medeniyeti bir taraftan reddedilirken, etkileşimler neticesinde pratik olan ne varsa alınmış ve uygulanmıştır. Askeri alanda meydana gelen teknik gelişmeler –mesela ateşli silahlar- yakından takip edilmiştir, çünkü cihad için silah gereklidir. Diğer yandan matbaa pratikte menfaat sağlamadığı için ilgi görmemiştir. İşe yarayan teknolojik gelişmelerin taklit edilmesinde gerekirse şeyhülislamdan fetva alınmıştır.⁷²

Diğer taraftan batılılaşma süreci batının bir dayatması şeklinde değil, Osmanlı devlet adamlarının bilerek ve isteyerek başlattıkları bir süreç olmuştur.⁷³ Batılılaşma adımlarıyla Müslüman halkın durumu kötüye gitmiştir. Çıkan isyanlar sonucu etnik parçalanma hız kazanmış, birçok Müslüman bulundukları topraklarda azınlık durumuna düşmüştür. Devamında göçler başlamış, insanlar fakirleşmiştir. Etnik parçalanma karşısında nispeten din etrafında birlikten söz edilebilir.⁷⁴ Devleti dağılmaktan kurtarma çabaları kapsamında ortaya atılan birtakım düşünceler olmuştur. Bu bağlamda 'İslâmcılık' fikir akımı, özellikle II. Abdülhamid döneminde resmi ideolojiye dönüşmüş, devletin dağılması uzun bir süre daha önlenebilmiştir. Ancak Müslüman coğrafyalardaki ayrılıkçı isyanlar, 'İslâmcılık' fikrinin başarıya ulaşmasını engellemiştir.

'Osmanlıcılık' veya 'Türkçülük' fikir akımlarının başarısızlığa uğraması ise Batı medeniyetiyle uyum sağlanamamasıyla ilgilidir. Bazı batılı yazarlar bu kopuklukta din etkisine dikkat çekmiştir. Onlara göre İslâm dini hayatın her alanına etki eder. Dine (şeriata) aykırı olan ne varsa toplum tarafından reddedilir.⁷⁵ Bu bağlamda eğitim

⁷² Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev.: Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2008, s. 59.

⁷³ Taner Aslan, "Osmanlı Aydınlarının Gözüyle Batılılaşma", *Erdem Dergisi*, sayı 55, Aksaray, 2009, s. 24.

⁷⁴ Karal, a.g.e., s. 277.

⁷⁵ Berkes, a.g.e., s. 412.

reformu sürecinin ilk yıllarında bir kontrol mekanizması olarak kadim gelenekler varlığını devam ettirmiştir. Değerler eğitimi kapsamında ahlaklı ve dinî kaideleri bilen öğrenciler yetiştirilmesi amacıyla okullarda dersler verilmiştir. Mesela ‘Ahlâk Risalesi’ni okuyan bir talebe, kaynağı İslamî kaideler olan ve sınıflandırılmış davranışlar arasından olumlu ve olumsuz olanları seçip buna göre benimseyecek veya reddedecekti. Karar verme sürecinde sosyal baskı ve toplumsal denetim de etkili olmuştur.⁷⁶

Osmanlı bürokrasisinde ve toplumda XIX. yüzyılda hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Batılılaşma her ne kadar XVIII. yüzyıldan başlatılsa da bir anda ortaya çıkan olgu değildir. Başka bir ifadeyle, XVIII. yüzyıldan önce de, hatta kuruluşan beri değişim ve dönüşüm hep olmuştur. Batı yönünde genişleyen sınırlarda karşılaşılan yeni kültürlerde ve ihtiyaç halinde, sınırlı alanlarda görülen bir değişim yaşandığını söylemek gerekir.⁷⁷

Çağın gerisinde kalmaya bağlı olarak kendisini hissettiren tehlike, göz ardı edilemez olmuştur. Artık bazı fikirler ne pahasına olursa olsun yüksek sesle dile getirilmeye başlamıştır. Devlet bürokrasisinde ve aydın kesimde köklü değişim konusu gündemin merkezini oluşturmuştur, medresenin eylem planlarına itirazları artık dikkate alınmamıştır. Mevcut sorunların çözümünde askeri alan öncelikli olmuş, ilk ıslahat girişimleri bu sahada başlamıştır. Başta askeri okullar olmak üzere batı eğitim kurumlarının örnek alındığı modern eğitim kurumları ortaya çıkmıştır. Askeri mühendis okulları, tıbbiye ve harbiye ile rüşdiyeler yeni eğitim kurumlarından birkaçıdır.⁷⁸ Kaybedilen savaşların etkisiyle işe askeriyeden başlanması doğaldır. Sağlıklı eğitim ortamının sağlanmasında askeri eğitim hep önde olmuştur. Sivil eğitim kurumları genellikle iptidai şartlarda varlıklarını sürdürürken, askeri binalar daha iyi imkânlarla sahip olmuşlardır. Askeri binalar çok katlı ve taş yapılardır.⁷⁹ Sıra, öğretmen kürsüsü gibi araçlar ilk olarak askeri okullarda kullanılmıştır. Sivil kurumlarda ise bu araçlar ilk olarak 1850’lerde rüşdiyelere, 1870’lerde ise sıbyan mekteplerine girmiştir. Özellikle sıralara medreseliler tarafından tepki gösterilmiştir. Gerekçe olarak Kur’an-ı Kerim’in sıra üstünde okunamayacağını, derslerden feyiz alınamayacağını söylemişlerdir. Kara

⁷⁶ Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 85, 92.

⁷⁷ İrfan Davut Çam, “Çok Yönlü Bir Aydın: Hoca Tahsin Efendi (1811-1881) ve Eğitim Fikirleri”, *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu, Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları C. 1, Ankara, 2014, s. 241.

⁷⁸ Sakaoğlu, a.g.e., s. 60.

⁷⁹ Akyüz, a.g.e., s. 187-188.

tahta, harita ve yer küresi gibi araç gereçler de ilk olarak askeri okullara girmiş; sivil okullarda da sırasıyla rüşdiyeler ve sıbyan mekteplerinde yerini almıştır. Eğitim tarihinde en çok kullanılan kamış kalemin yerini zamanla madeni uçlu kalem ve en son kurşun kalemler almıştır.⁸⁰ 1847 yılında ise sıbyan okullarının işleyişini ilgilendiren bir talimatname yayımlanmıştır. Bu talimatname disiplin, devam-devamsızlık, öğrenim süresi, sınavlar, öğretmenler ve yardımcılarının durumları gibi konularda hükümler içermiştir.⁸¹

II. Mahmud (1808-1839) devrinde askeri ve sivil alanda eğitim reformları görülür. *Vaka-i Hayriye* olarak tarihe geçen Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra ilk olarak askeri alandaki boşluğu doldurma girişimleri olmuştur. Bu bağlamda modern bir ordu kurulması arzusuyla Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye teşkilatı hizmete sokularak, bu ordunun eğitimi için 1831 yılında Talimhane açılmıştır. 1834 yılında kurulan Mekteb-i Harbiye ise askeri okullardan bir diğeri olmuştur. Sivil kanatta, rüşdiye okullarının açılmasına karar verilmiştir. Rüşdiye okulları batı tarzı ilk sivil eğitim kurumları olarak kabul edilir. Rüşdiyelere basit hesap, coğrafya gibi derslerin girmesi bir iltir. Diğer önemli husus ise geleneksel katı disiplin uygulamalarının yerini daha modern yaklaşımların almış olmasıdır.⁸² Ulemanın siyasi gücü kazandıktan sonra en çok yönetimle ters düştüğü iki başlık maarif ve nafia alanında olmuştur. Tanzimat'ı hazırlayan süreçte ilk etapta bu ayrılıklar önemli sorunlara yol açmamıştır. Kelime manasıyla 'ilim' ve 'bilim' bu dönemde farklı anlamlara gelmekteydi. İlimden anlaşılan din bilgisine sahip olmaktır. Şeriata dair bilgilere vâkıf olanlar âlim olarak adlandırılmıştır ve bu grup ulema sınıfını oluşturmuştur.⁸³ Farklı anlamlara karşılık gelen bu kavramlarda bilim ise yorum, muhakeme, deney gerektiren alanlar için kullanılmıştır.

Dil öğrenimi başta olmak üzere çeşitli fen ve kültür bilgilerinin öğrenilmesi amacıyla, ilk örneği III. Selim döneminde olmak üzere Avrupa'ya öğrenci gönderilmiştir. Eğitime özel önem verilen II. Mahmud zamanında bu uygulama öğrenci sayıları artarak devam etmiştir.⁸⁴ Yurt dışına gönderilen öğrenciler, aydın sınıfının oluşmasında önemli bir rol oynamıştır.

⁸⁰ A.g.e., s. 189-192.

⁸¹ Koçer, a.g.e., s. 58-60.

⁸² Sakaoğlu, a.g.e., s. 63-66.

⁸³ Berkes, a.g.e., s. 179.

⁸⁴ Koçer, a.g.e., s. 39

Ulema sınıfıyla ters düşecek diğer bir adım ilköğretimle ilgilidir. 1824 yılında ilköğretimin zorunlu hale getirilmesi, sadece başkentle sınırlı da olsa yönetimin eğitim meselesine bakışını ortaya koyar. Medreselerdeki bozulma karşısında yeni tedbirler almak şeklinde yorumlanabilecek bu adım bazı çevreler tarafından olumsuz karşılanırken, bazı çevreler bu gelişme karşısında memnun olmuşlardır. İlköğretim temel din eğitimi verme görevini üstlenirken, rüşdiyeler devlet memuru yetiştirmeye yönelik işleve sahip olmuşlardır.⁸⁵ İlk batılılaşma girişimleri aslında bazı ıslahatların başlangıcıdır. Bu girişimlerde başarıdan söz etmek güçtür. Fakat ileride atılacak adımlar için bu girişimlerin model oluşturması önemlidir. Yeni Osmanlılar Cemiyeti nasıl ileride ortaya çıkacak Jön Türkler hareketine model olmuşsa, bu adımlar da ileride daha sağlam temellere oturacak reformlar için temel oluşturmuştur.

Yeni Osmanlılar düşüncesi ile beslenmiş olan Jön Türkler çalışmalarıyla sonuca ulaşamamış olsalar da, II. Meşrutiyet'in kısa sürede başarı yakalamasında etkili olmuşlardır. Ancak bu dönemde dahi temel siyasi düşünce 'Milliyetçilik' olamamıştır. Çünkü İttihat ve Terakki, 'Osmanlı Milleti' düşüncesi etrafında hareket etmiştir. Bu düşüncede Türk Milleti, diğer Osmanlı milletlerinden birisi olmuştur.⁸⁶

1.2. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE EĞİTİM

1.2.1. Yeni Kurumlarla Ortaya Çıkan Rekabet

Tanzimat'a kadar medreseler ve sıbyan mektepleri, yeni gelişmeler karşısında nitelik ve nicelik olarak yetersiz kalmıştır. Modern eğitim kurumları ortaya çıkana kadar devlet memurları burada yetişmiştir.⁸⁷ Tanzimat Dönemi modern eğitim kurumlarının kısa sürede gelişme kaydettiği sıralarda medreselerde herhangi bir hareketlilik görülmemiştir. Medreseler, toplum nezdinde her geçen gün saygınlığını yitirmiştir.⁸⁸

Gülhane Hatt-ı Hümayun olarak bilinen ve 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile müslim-gayrimüslim farkı ortadan kaldırılmaya çalışılmış, *Osmanlılık* düşüncesiyle birçok alanda radikal adımlar atılmıştır. Fermanda eğitimle ilgili maddeler bulunmamasına rağmen, ortaya çıkan yeni dönemin etkileriyle eğitim alanında ciddi

⁸⁵ Berkes, a.g.e., s. 180-183

⁸⁶ A.g.e., s. 405.

⁸⁷ Binbaşıoğlu, *Düşüncesi*, s. 141.

⁸⁸ Sakaoğlu, a.g.e., s. 96.

işler yapılmıştır. İlk iş eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması olmuştur. II. Mahmud devrinden itibaren ortaya çıkan rüşdiyelerin ve mahalle mekteplerinin sadece İstanbul’da değil her yerde açılması ve çocukların eğitilmesi düşüncesiyle bazı adımlar atılmıştır. Kız çocuklarının eğitimi, mevcut okulların ıslahı, geleneksel eğitim yerine modern eğitim düşüncesi, rüşdiye üzeri yeni eğitim kurumlarının planlanması ise dönemin diğer önemli başlıklarıdır.⁸⁹ Ancak Tanzimat Dönemi’nde ezbere dayalı eğitim tamamen ortadan kalkmamıştır; yenilik olarak deney ve gözleme dayalı, öğrenciyi merkeze alan modern usuller uygulanmaya başlamıştır. 1852 yılında Kayserili Doktor Ahmet Rüştü Bey’in, Nuhbetülelfa’i (Türkçe alfabe kitabı), Elifba cüzünün yerini almış; 1874 yılında Selim Sabit Efendi’nin Elifba-i Osmani’si, Türk kültürünün gelişmesinde önemli katkılar sağlamıştır.⁹⁰

Tanzimat Fermanı’nın ilan edilmesinden sonra toplumsal alanda değişiklikler olmuştur. İnsanların düşünce yapısını etkileyen bu değişiklikler ile eğitim alanında yapılması planlanan reformlar daha kararlı bir şekilde hayata geçirilebilmiştir.

Tanzimat Dönemi’nde eğitim alanında yeniliklere gidilmesi şu gerekçelerle olmuştur:

- Yapılan yeniliklerin halka tanıtılması ve halkın devletin ideolojisi doğrultusunda eğitilmesi arzusu,
- Hükümetin, halkın eğitilmesini bir görev olarak görmesi,
- Avrupa kamuoyunda Osmanlı Devleti’ne karşı yüzyıllardır var olan önyargının kırılmak istenmesi,
- En önemli gerekçe olarak, Avrupalı devletlerin baskılarını ortadan kaldırma düşüncesi. (Tanzimat Fermanı’nın ve Islahat Fermanı’nın ilanında Avrupalı devletlerin büyük baskıları olmuştur. Osmanlı devleti bu adımlarla iç işlerine karışılmasını engellemek istemiştir.)
- Geç de olsa fark edilmiştir ki, devleti çöküşten kurtaracak olan çare eğitim sisteminin ıslahıdır.
- Kamuoyunda çocuklara karşı sadece ailenin değil, devletin de yerine getirmesi gereken sorumluluklarının olduğu yönünde görüşlerin artması.

⁸⁹ A.g.e., s. 71.

⁹⁰ Binbaşioğlu, *Düşüncesi*, s. 167.

Bu gerekçelerle işe başlanmış, kısa sürede çalışmaların etkileri görülmüştür. Modern tarzda derslikler ortaya çıkmıştır. İstanbul ve taşrada birçok yeni okul inşa edilmiştir.⁹¹ Bu okulların inşa edilme gerekçelerinin başında, ilköğretim ve yükseköğretim arasında ortaöğretimin olmamasıdır. Azınlık ve yabancı okullarında durum böyle değildir. Yükseköğretime hazırlayan okulların varlığı, bu milletlerin eğitimde daha ileri seviyelere ulaşmasını sağlamıştır.⁹²

Etkili eğitim-öğretim faaliyetlerinin bileşenleri öğretmen, okul ve ders araç gereçleridir. Tanzimat sonrası modern dersliklerin oluşturulması, sıra, kara tahta, deney malzemeleri konulması eğitimde kaliteyi artırmıştır. Öğretmen eksikliğinin giderilmesi, öğretmenlerin yetiştirilmesi ise bu alandaki diğer uygulamalardır. Yeni binaların yapımının, okulların sayısının artırılmasına yönelik çalışmaların ise II. Abdülhamid döneminde hız kazandığını görüyoruz. Medreseler genellikle camilere bitişik, külliye bir parçası olarak konumlandırılmışlardır. Mimari değeri olan yapılar; hem Selçuklularda, hem Osmanlılarda özgünlüklerini korumuş ve birçoğu günümüze kadar ulaşmıştır. Büyük bir dersane ve ayrı hücrelerden oluşan medreseler, genellikle tek katlı yapılardan meydana gelmiştir.⁹³ Modern araçlarla donatılan okullardan birisi de, Tanzimat'ın ilk yıllarında açılan tıp okuldur. Hem ders programlarında uygulanan yöntemlerde, hem de verilen derslerde yeniliklere gidilmiştir. Anatomi derslerinde gerçek kadavranın kullanılmaya başlaması sadece bir örnektir. Bu okulların bir diğer özelliği ise buradan mezun öğrencilerin bazılarının siyasi alanda ve aydın hareketinin oluşmasında etkin rol oynamalarıdır. Tıp okulunun ilk mezunlarından olan Fuad Paşa, bu okulda Fransızca öğrenmiştir. Kısa bir süre doktorluk mesleğini icra ettikten sonra, dil bilmesinin avantajıyla Tercüme Odası'nda görev almıştır. İlk Bâb-ı Âli deneyimi bu şekilde başlayan Fuad Paşa daha sonra nazırlık, sadrazamlık gibi üst mevkilere kadar yükselecektir.⁹⁴ Görülüyor ki, bu okulların imkanları ve kalitesi dönemin şartlarında üst seviyededir. İlgili bölümlerde ifade edildiği gibi aydınların yetişmesinde önemli rol oynayan Tanzimat Dönemi okulları, daha da gelişecekler ve bu okullardan bazıları Cumhuriyet Dönemi kurumlarının temellerini atacaklardır.

Mevcut eğitim kurumlarının dünyalık ihtiyaçları karşılamaktan uzak olması sebebiyle yeni kurumlar açılmaya başladı. Özellikle askeri okullara öğrenci hazırlamak

⁹¹ Akyüz, a.g.e., s. 137.

⁹² Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Çev.: Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s. 246.

⁹³ Akyüz, a.g.e., s. 187.

⁹⁴ Berkes, a.g.e., s. 234.

ve memur yetiştirmek amacıyla açılan bu okullara rüşdiye denir. Rüşdiyelerin açılmasına, 1834'te kurulan Meclis-i Vâla-yı Ahkâm-ı Adliye ve 1838'de kurulan Meclis-i Umûr-u Nafia tarafından karar verildi. Bu okulların ders düzeni sıbyan mekteplerinden farklı olmuştur. Dersler öğrencilere birebir değil, yaş ve kabiliyetlerine göre ayrılmış gruplarda verilmiştir. 1838 yılında açılan Mekteb-i Maarif-i Adliye, rüşdiyelerin ilkidir⁹⁵. Usta çırak ilişkisine göre yetişen memurların belli bir öğrenimden geçtikten sonra bu görevlere getirilmesi amaçlanmıştır.⁹⁶ Kemal Efendi ise rüşdiye okullarındaki öğretmen ihtiyacını karşılamak için 1848 yılında Dârulmuallimin'i Rüşdî'yi açmıştır. Dârulmuallimin'i Rüşdî, ilk öğretmen okulu olması yönüyle önemlidir. Gelenekçi çevreler tarafından eleştiriye maruz kalan Kemal Efendi, 1850 yılında Avrupa'ya görevli olarak gitmek zorunda kalmıştır. Bu sebeple öğretmen okulu ilerleme kaydedememiştir.⁹⁷ Merkezde açılan öğretmen okullarının yeterli hale gelmesi için üzerinden yüz yıl geçmiştir. Taşradaki öğretmen okullarından mezun olan öğrenciler ise temel dersler ve matematik öğretebilme becerisiyle sınırlı olmuş, dolayısıyla bu okullar nitelikli öğretmen yetiştirmede yetersiz kalmıştır.⁹⁸ Geleneksel kurumların yenilikler karşısında direnç göstermesi hususundan bahsetmiştik. Bu direnç bazen içerik yönüyle olurken bazen şekil yönüyle olmuştur. Sıra üzerinde feyizli ders işlenemeyeceği eleştirisi buna örnektir.

Tanzimat Dönemi Türk eğitiminde birçoğ alanda ilkleri barındırır. Dini eğitimin yanında temel eğitimin yapılanması, modern anlamda programların düzenlenmesi, kız çocukları için eğitim fırsatları sağlaması, hatta kız öğretmen okullarının açılması, Türkçe eğitime önem verilmesi ve yabancı dil öğretimi bu ilklerden bazılarıdır. Söz konusu gelişmelerle eğitimde ikiliğin de ilk tohumları atılmıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam eden bu ikilik, ancak Cumhuriyet döneminde 3 Mart 1924'te yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla ortadan kaldırılmıştır.⁹⁹ Vilayetlerde açılan okullarda Türkçe öğrenimi teşvik edilmiştir. Türkçe, askeriye ve mülkiyede

⁹⁵ Selçuk Akşın Somel'e göre Mekteb-i Maarif-i Adliye, meslek okulu niteliğinde bir rüşdiye değildir ve ileri düzey ilköğretim okulu olarak değerlendirilmelidir. Ona göre Mekteb-i Maarif-i Adliye hizmet içi kurslar verilen bir okuldur. Bkz. Somel, s. 57.

⁹⁶ Koçer, a.g.e., s. 40,43.

⁹⁷ A.g.e., s. 55,57.

⁹⁸ Somel, a.g.e., s. 168.

⁹⁹ Sakaoğlu, a.g.e., s. 97-98.

kariyer için gereklilik halini almıştır. Böylece anadili Türkçe olmayan Müslüman ahalinin Türkçe öğrenerek devletle olan bağının kuvvetlendirilmesi hedeflenmiştir.¹⁰⁰

Batı tipi okulların ortaya çıkması, bu okulların programlarının dünyada işe yarayacak şekilde düzenlendiği anlamına gelmez. Yukarıda ifade edilen birçok yatırım başarıya ulaşamamıştır. Başarısızlık sebeplerinden birisi, bu okullar için öğretmen eksikliği olmasıdır. Öğretmen yetiştiren okullar açma fikri henüz gündemde değilken, buralardaki eksiklikleri medrese hocaları karşılamıştır. Şekil olarak modern gözükten okullar, uygulamada medrese tesirinde kalmaya devam etmiştir. Bahsedilen yatırımların eğitimi daha ileri seviyeye taşıması gerekirken, sistem yerinde saymaya devam etmiştir. Medrese ve yeni okullar arasında başlayan rekabet bu durumun en önemli sebebidir.¹⁰¹ Tanzimat Dönemi bürokratlarının eğitilmesinde modern okullardan yararlanılmıştır. Böylece ulemanın etkisinde olmayan memurlar yetiştirilmesi hedeflenmiştir. Yerel güçlerin etkisini azaltmak için de merkezi yönetime önem verilmiştir. Bu amaçla eğitimle ilgili kararlar merkezden verilmiştir. Aynı gerekçeyle yenilikler merkezden taşraya doğru bir seyir izlemiştir.¹⁰² Merkezi yönetimin güçlendirilmesi ile vakıflara bağlı olan mahalle mekteplerinde reformlar daha kolay yapılabilmektedir. Ayrıca taşrada ve halk nezdinde bu yeniliklerin meşrulaştırılması önemsenmiştir.¹⁰³ Ortaya çıkan ikiliklerin devletin yıkılışına kadar devam etmesi yeniliklerin yüzeysel kalmasına sebep olmuştur. İkilik olan yerde rekabet ve çekişmenin olması doğal bir sonuçtur. Sadece eğitim alanında değil, askeri ve toplumsal alanda görülen benzer tablo ilerlemeye engel olmuştur.

Yeni açılan okulların ileri vadeli başarı yakalayamamasında ulema sınıfının etkisi olmuştur. Eğitim ulemanın tekelinde şekillenmiş, devrin ihtiyaçlarına cevap veremez olmuştur. Ulemanın siyasi nüfuz kazanmasıyla birlikte bu alanda yapılacak iyi niyetli girişimler de engellenmiştir. Yeni açılacak okulların bir rakip olarak görülmesi, otorite paylaşımı olarak algılanması ise girişimlerin başarısızlığını pekiştirmiştir.¹⁰⁴ Eğitim politikasında amaç modern eğitim ve teknolojinin öğrenilmesi ve uygulanması olmuştur. Bu düşünceden dolayı ulema sınıfı ile görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Çünkü eğitim politikası dini hüviyetinden hızla uzaklaşarak dünyalık ihtiyaçlara öncelik

¹⁰⁰ Somel, a.g.e., s. 106.

¹⁰¹ Berkes, a.g.e., s. 230.

¹⁰² Güven, a.g.t., s. 43.

¹⁰³ Somel, a.g.e., s. 61.

¹⁰⁴ Engelhardt, a.g.e., s. 247.

verilmiştir. Ders içerikleri buna göre düzenlenerek, kendine yeten bir nesil hedeflenmiştir. Ancak bu teorik düşüncenin hayata geçmesi kısa sürede olmamıştır. Bu yüzden geleneksel eğitim kurumlarının temsilcileri bir iç tehdit olarak algılanmışlardır.¹⁰⁵ Kendi işleriyle uğraşması gereken iki kurumun, askeri sınıfın ve ilmiye mensuplarının yönetimde etkili olmaları devletin çöküşünü hızlandırmıştır. Siyasi güç elde etme yarışına giren bu kurumlar, kendi çıkarları için çalışmaya başlamışlardır. Dolayısıyla hizmet alanlarının dışında enerjilerini harcadıkları için, kendilerinden beklenen asli görevlerini ihmal etmişlerdir.

1.2.2. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin Getirdiği Yenilikler

Tanzimat'ın ilk yıllarındaki eğitim uygulamaları, sistemli olmaktan ve profesyonellikten uzaktır. İleriye dönük adımlar atmak yerine gündelik ihtiyaçların temini söz konusudur. Öğretmenleri ilgilendiren bir nizamnamenin olmaması ve kurumların farklı birimlere bağlanması uygulamada zorluklara yol açmıştır. Mesela maarif örgütü, biri Meşihata diğeri Bâb-ı Âli'ye bağlı olan Mekâtib-i Umumiye Nezareti ile Meclis-i Umûr-ı Nafia tarafından yönlendirilmiştir. 1857 yılında Mekâtib-i Umumiye Nezareti, Maarif-i Umumiye Nezareti'ne çevrilmiştir. Bu değişiklikte okulların sayısının artması, Encümen-i Daniş (kuruluş 1851) gibi eğitimle ilgili okul dışında yapıların varlığı etkili olmuştur. Abdurrahman Sami Paşa ilk Maarif-i Umumiye Nâzırıdır¹⁰⁶. Daha düzenli ve sistemli çalışmaların yapılmaya başladığı tarih kuşkusuz 1869 yılıdır. Bu yıl yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, eğitim tarihinde önemli bir yer tutar. Maarif-i Umumiye Nizamnamesine kadarki süreçte devlet okulları üç başlıkta incelenir: Askeri okullar, sivil okullar ve meslek okulları. Medreseler, azınlık okulları ve yabancı okullar da sayılarını artırarak varlıklarını devam ettirmişlerdir.¹⁰⁷ Üniversite dahil olmak üzere bütün eğitim kurumlarında eğitim-öğretimin esasları bu nizamname ile belirlenmiştir. Okutulacak dersler, kayıt ve kabul işleri, kız ve erkek çocukların öğrenimlerini nasıl yapacakları, öğretmenlerin alacakları maaş vs. gibi hususlar bir esasa bağlanmıştır.¹⁰⁸ Kısaca Tanzimat Fermanı'ndan 1869 yılına kadar eğitim reformlarında bireysel çabalar söz konusudur diyebiliriz. Konu idari,

¹⁰⁵ Güven, a.g.t., s. 87.

¹⁰⁶ Koçer, a.g.e., s. 64.

¹⁰⁷ Sakaoğlu, a.g.e., s. 76-77.

¹⁰⁸ Binbaşıoğlu, *Düşüncesi*, s. 141.

ekonomik ve meslekî olarak ele alınmadığı için bütünsel bir yaklaşımdan uzak olmuştur.¹⁰⁹

Yenilikler bazı eksikliklerle ve hatalarla ortaya çıkar. Teoride hesaplanan bazı işler, uygulamada sonuç vermeyebilir. Yeni açılan okulların eksikleri olmuştur. Bu eksiklikler zamanla, ihtiyaç durumuna göre giderilmiştir veya giderilmeye çalışılmıştır. Geçici Meclis-i Maarif, öncelikle kademe problemini gidermeye çalıştı. Okula başlayan bir öğrenci sonu net olmayan bir yola giriyor, belki de yıllarca yerinde sayabiliyordu. Bu yüzden okullar ilk, orta ve yüksek okul olarak kademelere ayrıldı.¹¹⁰ Okulların derecelendirilmesi ile öğrencilerin ne yapacağı, hangi kademe ne kadar süre öğrenim göreceği gibi hususlar netlik kazanmış ve eğitim kalitesi artmıştır. Kademeli eğitim sayesinde öğrenciler üst öğrenime devam edip etmeme konusunda seçenek şansı elde etmişlerdir.

Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kurulmasıyla bürokratik örgütlenme tamamlanmıştır ve bu alanda daha profesyonel bir bakış yakalanmıştır. Medreseler hariç olmak üzere örgün eğitimde ilk, orta ve yüksek okullar şeklinde derecelenmeye gidilmiştir. Medreselerin yanında açılan yeni okullar, varlığını devam ettiren azınlık okulları ve yabancı okullar eğitim birliğini ortadan kaldırmış ve devlete zarar vermiştir. Tanzimat okulları 'Osmanlılık' düşüncesine göre örgütlendiği hâlde, azınlıkların ayrılıkçı fikirler beslemelerine mani olamamıştır. Öğretmen okulları ile kızlar için orta dereceli okullar, Tanzimat Dönemi'nde ortaya çıkmıştır.¹¹¹ Yeni kurumlar açıldıktan sonra eskilerin eğitime devam etmesi 'Nizam-ı Âlem' kavramıyla açıklanabilir. Eski kurumlara dokunulursa devlet düzeninin bozulacağı endişesi hâkim olmuştur. Vakıflardan güç alan ve belli bir ağırlığı olan bu kurumlarla çatışma riski göze alınmamıştır diyebiliriz. Modernizasyonda şekilden öteye geçebilmenin eğitilmiş insan gücüne bağlı olduğu bir gerçektir. İşe Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile başlanması isabetli bir adım olmuştur.¹¹²

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin başlıca hükümleri şunlardır:

- İlköğretim zorunludur. Bu aşama okulları, sıbyan, mahalle ve köy okullarıdır.
- İkinci kademe sayılan rüşdiyeler, en az 500 haneli kasabalarda açılacaktır.

¹⁰⁹ Somel, a.g.e., s. 77.

¹¹⁰ Koçer, a.g.e., s. 82.

¹¹¹ Akyüz, a.g.e., s. 138-139.

¹¹² Güven, a.g.t., s. 60.

- İdadiler, 1000 haneli büyük merkezlerde açılacaktır.
- Sultaniler, vilayet merkezlerinde kurulacaktır.
- İstanbul'da bir Dârülfünun bulunacaktır.
- İstanbul'da ayrıca bir Dârulmuallimin (erkek öğretmen) ve Dârulmuallimat (kız öğretmen) okulu bulunacaktır.
- Öğretim yöntem ve teknikleri geliştirilerek, öğretmenlerin bilgi ve görgüleri artırılacaktır.
- Merkez örgütlenmesi tamamlanarak, illerde şubeler açılacaktır.
- Öğrencilerin, okulu ve öğretmeni sevmeleri için gerekli ortam oluşturulacaktır.
- Okul giderleri için halktan yardım toplanacaktır.¹¹³

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin öngördüğü okullaşma oranı büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam eden süreçte bu konuda nihai hedefe ulaşıldığını söylemek güçtür. 20. yüzyılın başlarında 400 civarı rüşdiye vardır. Modern eğitim hedefleri doğrultusunda somut adımlar atılmıştır; ancak bu adımlar yeterli değildir. Selim Sabit Efendi'nin *Elifba-yı Osmanî*'si bütün okullarda geçerli olmuştur. Bu yenilikte cümle temelli öğretimin yerini ses temelli öğretim almıştır. Yani okumayı öğretme yöntemi olarak önce ünsüz harfler, sonra harekeler, sonra heceleme sırası takip edilmiştir.¹¹⁴ Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle eğitim-öğretim faaliyetleri kısmen laik bir kimliğe girmiştir. Memurlar, kendileri için açılmış okullarda eğitim görerek daha nitelikli hale gelmişlerdir.¹¹⁵ Laik düşüncenin bir sonucu olarak, kalıplaşmış gelenekler sorgulanmaya başlamıştır. Asırlarca cahil kalmış olan halkın eğitimi için atılan adımlar önemlidir. Çünkü medeniyet ruhunun tekrar canlanması, ancak bu adımlarla mümkün olacaktır. Mekteplerin fiziki koşullarının ve ders içeriklerinin yenilenmesi bu düşünceye uygun ilk girişimlerdir.¹¹⁶ Nizamnameyle okulların denetimi mümkün olmuştur ve eğitim-öğretim kurumları devlet ideolojisinin yerleşmesinde kullanılmıştır. İlköğretim okulları sadece din eğitimi verilen kurumlar olmaktan çıkarak, dünyalık ihtiyaçlara cevap verecek şekilde yeniden düzenlenmiştir.¹¹⁷ Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile eğitim kurumlarında görülmeye başlayan laik

¹¹³ Sakaoğlu, a.g.e., s. 94.

¹¹⁴ A.g.e., s. 95.

¹¹⁵ Binbaşoğlu, Düşüncesi, s. 143.

¹¹⁶ Güven, a.g.t., s. 103.

¹¹⁷ Somel, a.g.e., s. 22.

yapının ilk işaretleri mahalle mekteplerinin yeniden düzenlenmesinde görülmüştür. 1860 yılından itibaren atılan adımlarla müfredat ve fiziki koşullar iyileştirilmiştir.¹¹⁸ Mahalle mekteplerinin modern bakışla yeniden ele alınması, sayılarının artırılması ve taşrada yaygınlaştırılması bu okulların halk tarafından ilgi gördüğü anlamına gelmez. Söz konusu okullarda din dersleri ön planda olmasına rağmen şehir nüfusunun bir kısmı çocuklarını mahalle mekteplerine göndermemiştir.¹¹⁹

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi hükümleri, Tanzimat aydınının eğitim meselesine yaklaşımı hakkında fikir verir. Nizamnamede eğitim kurumlarının sayısının artırılması, her köye kadar hizmet götürülmesi düşüncesi vardır. Bunun yanında merkezi otoritenin güçlendirilmesi söz konusudur. Öğretmenlere maaş bağlanması, atama terfi işleriyle ilgili idari yapılanma öngörülmesi ise öğretmenliği müstakil bir meslek statüsüne koyma düşüncesinden ileri gelir. Yeni okullarda dini bilgiler yanında tarih, coğrafya, aritmetik gibi dersler olacaktır. Yeni okulların giderlerinin tamamını devletin üstlenmesi, maliyeye ek gider olarak yansımıştır. Bunun sonucunda ek vergiler konulması, halktan bağışlar toplanması yoluna gidilmiştir. Bu okullar, medreseler gibi vakıf gelirlerine sahip olamamıştır. Nizamnamede mesleki ve teknik eğitimle ilgili hükümler bulunmaz. Midhat Paşa'nın bu konuda çalışma ve gayretleri olsa da sonuç alınamamıştır. Meslek teşkilatlanmalarında lonca geleneği ve toplumun alışkanlıkları, mesleki ve teknik eğitim konusunun bir süre rafa kalkmasına sebep olmuştur.¹²⁰

Önce medresede ve sonra Darülmualimin-i Rüşdî'de eğitim alan Selim Sabit Efendi, daha sonra Paris'te çeşitli kademelerde görevler üstlenmiştir. Paris'te bulunduğu sırada Mekteb-i Osmani'de Türkçe öğretmenliği yapmış; diğer taraftan matematik, fizik ve kimya alanlarında çalışmalar yürütmüştür. Selim Sabit Efendi'nin çalışması olan 'Usûl-i Cedîd' denen yeni okuma yöntemi, dönemi için devrim niteliğindedir. Bu yöntem, günümüzdeki karşılığı olarak cümle temelli öğretim yerine ses temelli öğretimdir. Bu sayede okumaya geçme süresi kısalmıştır. Selim Sabit Efendi'nin bir diğer önemli çalışması ise, ilkokul öğretmenleri için pedagoji kitabı yazmış olmasıdır. Bu eser de dönemi için kendi sahasında ilktir. Selim Sabit Efendi bir taraftan bu yenilikleri yerleştirmeye çalışırken, diğer taraftan medrese yapısıyla çatışmalara girmiştir.¹²¹ İstanbul'da bir ilkokulda sıra, harita, kürsü, hesap araçları kullandığı için

¹¹⁸ Ag.e., s. 37.

¹¹⁹ Somel, a.g.e., s. 312.

¹²⁰ Mahmut Cevat, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilatı*, Aktaran: Koçer, a.g.e., s. 86.

¹²¹ Akyüz, a.g.e., s. 176.

okul medrese talebelerinin hışmına uğramıştır. Olaya padişah müdahil olduktan sonra mesele yumuşatılmıştır. Padişah, Maarif Nazırı aracılığıyla yenilik adımlarının bir anda değil, aşamalı olmasını tavsiye etmiştir. Selim Sabit Efendi bu tavsiyeye uyarak projelerini bir süre askıya almıştır. O, her kademe okulda yöneticilik ve öğretmenlik görevleri yapmaya devam etmiştir.¹²²

Selim Sabit Efendi, ders işleme yöntemlerini üç temel sınıfa ayırmıştır. Bunlardan birincisi Usûl-i İnfiradiye, birebir ders anlatım yöntemidir. Bu yöntemde öğrencilere birebir ders verilir. İkinci metot olan Usûl-i İçtimayie, sınıf ortamında ders anlatımını ifade eder. Burada öğrencilerin kabiliyet ve yaşlarına göre gruplara ayrılması önemlidir. Üçüncü metot ise Usûl-i Mütakabileddir. Bu yöntem, üst sınıflardan bilgili öğrencilerin katılımıyla müzakere şeklinde gerçekleştirilir. Usûl-i Mütakabilede öğretmen sadece rehber rolündedir. Selim Sabit Efendi'nin öngördüğü bu üç usûl, derslerin türüne göre uygulanır. Bu usûllerden birisi diğerinden üstün değildir. Her usûlün uygulanabileceği ortamlar vardır. Selim Sabit Efendi'nin eğitim-öğretime dair yöntem ve teknikleri anlattığı Rehnuma-yı Muallimin kitabı, aynı zamanda ilk pedagoji kitabıdır.¹²³

Selim Sabit Efendi'nin ideal öğretmeni tanımlarken ortaya koyduğu ilk ölçü, öğretmenin çocuğa okulu sevdirebilme becerisi olmuştur. Çocuk okulundan, ders ortamından keyif alabiliyorsa, öğrenmeye istekli ise öğretmenin başarısından söz edilebilir. Günümüzde uygulanan birçok yöntem ve tekniğin 1870'lerde tavsiye olarak karşımıza çıkması ilginçtir. Bu tavsiyelerden bazıları şunlardır:¹²⁴

- Çocuğun dikkati çabuk dağılır, uzun ve ağdalı cümleler kurmak yerine sade ve kısa cümlelerle dersi vermek tercih edilmelidir.
- Çocuk doğası gereği meraklıdır, bu merakı öldürmemek gerekir. Çocuğun hayal gücünü geliştirmek için ona masal ve hikâyeler okunmalıdır.
- Öğretmen ders sırasında yol göstericidir, öğrenme sürecinde rolü rehberlik etmektir. Sonuca öğrenci kendisi ulaşırsa kalıcı öğrenme gerçekleşir.
- Okunan kitap ve alınan ders içselleştirilebildiği ölçüde anlam ifade eder.

İlk İnas Rüşdiyesinin 1858 yılında açılmasından sonra 1870'lere gelindiğinde bu sayı 9'u bulmuştur. 1872 yılında ilk idadi açılmıştır. 1875'e gelindiğinde İstanbul'da

¹²² Koçer, a.g.e., s. 98.

¹²³ A.g.e., s. 99.

¹²⁴ A.g.e., s. 99-100.

18'i erkek, 9'u kız olmak üzere 25 rüşdiye okulu, taşrada ise 50 yeni rüşdiye okulu açılmıştır ve bu düzey okulların sayısı memleket genelinde 160'a ulaşmıştır.¹²⁵ Din bilgilerinin yanı sıra, Tabiat Bilgisi dersleri 1869 tarihli Maarf-i Umumiye Nizamnamesiyle Malûmat-ı Nafia adıyla okullara girmiş oldu. Bu vaziyet II. Meşrutiyet'e kadar bu şekilde devam etti.¹²⁶ Kız öğretmen okulları ilk kuruldukları dönemde, öğretmen yetiştirmekten çok medrese ile modern okullar arasında geçişi sağlayan ara kurumlar olmuşlardır. Bu okullar Maarif Nezareti'ne bağlanarak, söz konusu okullardaki din dersleri hafifletilmiş ve bu derslerin yerine fen dersleri konulmuştur. Kızların mahalle mektebinden sonra devam edecekleri okullar yoktu ve bu gelişmelerle sanat eğitimi ve üst öğrenim seçenekleri doğdu. İlk etapta sadece başkentte açılan bu okullar, daha sonra diğer vilayetlerde de açılmaya başlamıştır.¹²⁷

1.2.3. Eğitim Reformlarında Etkili Olan Devlet Adamları

II. Abdülhamid dönemi sadrazamlarından Said Paşa, Tanzimat Dönemi eğitim sisteminin aslında daha iyi şartlara taşınabileceğini; ancak yetersiz kaldığını ifade eder.¹²⁸ Sultan Abdülmecid (1839-1861), eğitimin gelişmesine özel ilgi duyan bir padişah'tı. O, eğitimle ilgili gelişmeleri her fırsatta teşvik etmiştir. Öğretmene saygı duyulması gerektiğini davranışlarıyla belirtmiştir. Onun Dârülmaarif'in açılışında çocuklarını Kemal Efendi'ye emanet ederken sarf ettiği sözler, örnek davranışlarından birisidir. Sultan Abdülmecid'in, eğitim alanındaki yeniliklere de katkısı vardır. Tanzimat'ın diğer devlet adamları Mustafa Reşid Paşa, Âli Paşa ve Fuad Paşa bu yeniliklerin devam ettirilmesinde pay sahibi olmuşlardır¹²⁹. Reşid Paşa ise, birçok önemli devlet adamının yetişmesinde rol oynamasının yanında, halkın eğitilmesinin önemini bilen bir devlet adamı olmuştur. Viyana elçiliği yapmış olan Sadık Rifat Paşa, eğitime dair bir risale yazmıştır. O, Avrupa'nın gelişmişliğinin eğitimle doğrudan ilgisi olduğuna işaret etmiştir. Sadık Rifat Paşa'nın risalesinin benzerini yazan Sami Efendi de risalesinde Avrupa'da okuma-yazma oranının yüksek olduğunu, aynı durumun Osmanlı Devleti'nde de olması gerektiğini vurgulamıştır. Risalenin devamında mesleki

¹²⁵ Sakaoğlu, a.g.e., s. 86.

¹²⁶ Binbaşıoğlu, Düşüncesi, s. 164.

¹²⁷ Berkes, a.g.e., s. 231.

¹²⁸ Akyüz, a.g.e., s. 166.

¹²⁹ Koçer, a.g.e., s. 49.

eğitimden bahseden Sami Efendi, engelli insanların dahi eğitim alması için gerekli şartların sağlandığını yazmıştır. O, matematik ve kimya gibi derslerin öneminden bahsederek matbaanın etkin kullanılması gerektiğini belirtmiştir.¹³⁰ Âli Paşa, yeni eğitim kurumlarının açılmasına öncülük etmiş diğer önemli isimdir. O, yapmış olduğu yasal düzenlemelerle eğitim kurumlarının yapılanmasına katkı sağlamıştır ve çıkan ayrılıkçı isyanlarda eğitim faktörünün etkisine işaret etmiştir. Âli Paşa, Girit isyanının bastırılmasında görevli olduğu sırada, tanık olduğu acı tabloyu eğitimsizlikle ilişkilendirmiştir. Meseleye ilişkin gerekli önlemlerin alınmaması durumunda daha büyük felaketlerin olabileceğini belirtmiştir. Yine ayrılıkçı fikirlerin tetiklenmesinde azınlık okullarının payının olduğunu belirten Âli Paşa, bu konuda gerekli önlemlerin alınması gerektiğini ifade etmiştir.¹³¹ Âli Paşa'nın vefatından sonra devlet kurumlarında gerileme görülür. Onun girişimleriyle taşrada açılan okullara yatırımlar azalmış hatta bazılarında kesilmiştir.¹³²

Âli Paşa'nın en yakın mesai arkadaşı Fuad Paşa da farklı zamanlarda Meclis-i Alâ-yı Tanzimat'ın üyesi oldu, sonra bu birimin başkanlığına getirildi. Fuad Paşa, Âli Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Hariciye Nazırı oldu. O, Kavâid-i Osmaniye'nin hazırlanmasında Ahmed Cevdet Paşa ile birlikte çalıştı. Kavâid-i Osmaniye, basılan ilk Türkçe dilbilgisi kitabıdır.¹³³

Âli Paşa, on dört milleti bünyesinde barındıran Osmanlı İmparatorluğu'nda milletleri temsil edecek bir parlamento rejimi kurulamayacağını düşünüyordu. Kaldı ki toplumun temsil anlamında böyle bir olgunluğa erişmediği görüşündeydi. Bu sebeple bu tür propagandaların yapıldığı basına şiddetli bir sansür koymuştur.¹³⁴ İsmi zikredilen devlet yöneticileri bu düşünceleriyle bürokraside laik yapının da temellerini atmışlardır. Böylece henüz tanımı yapılmassa da üst tabaka bir bürokrasi ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda otoriter olan bu yöneticiler, devletin sahibi gibi davranmaya başlamışlardır. Kendi düşüncelerine göre devletin şekillendirilmesinde çoğunlukla başarılı olmuşlardır. Bu dönüşüm kuşkusuz eğitim alanını da etkilemiştir. Eğitim kurumlarındaki müfredat

¹³⁰ Güven, a.g.t., s. 117.

¹³¹ Akyüz, a.g.e., s. 166-167.

¹³² Somel, a.g.e., s. 183.

¹³³ Lewis, a.g.e., s. 164.

¹³⁴ Berkes, a.g.e., s. 275. (Âli Kararnamesi olarak bilinen sansür sayısı, basına karşı sert tedbirler içerir. Hâlihazırda uygulamada olan Matbuat Nizamnamesi hükümleri yetersiz kalmış olacak ki, bu nizamnameyle çelişen hükümler içeren Âli Kararnamesi yürürlüğe girmiştir.)

ve mevzuat değişiklikleri programa uygun olarak yapılırken, ileri vadede ‘yerleşik’ eğitim kurumlarının temelli değiştirilmesi düşünölmüştür.¹³⁵

Fuad Paşa, eğitim meselesine kafa yoran bir devlet adamıdır. O, devletin tekrar güçlenmesinin ve tam bağımsız hale gelmesinin koşulu olarak halkın eğitilmesini gösterir. Eğitim, tarih ve hukuk alanında yaptığı çalışmalarla bilinen çok yönlü bir isim olan Ahmed Cevdet Paşa, Darülmualimîn-i Rüşdî’nin ilk müdürüdür ve Fuad Paşa ile Kavâid-i Osmanî adında dilbilgisi kitabı hazırlamışlardır. Ahmed Cevdet Paşa, medreselerin durağanlığından bahsederek yeniliklere karşı direnç göstermelerini eleştirmiştir. Safvet Paşa ise Maarif Nazırlığı başa olmak üzere, çeşitli devlet görevlerinde bulunmuştur. Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin hazırlanması, Galatasaray Sultanisi’nin açılışı, Dârülmualimîn-i Sıbyan, Dârülmualimât ve Dârülfünûn’un açılmasında Âli paşa ile birlikte emek harcamışlardır.¹³⁶ 1868-1871 yılları arasında Maarif Nazırlığı yapan Safvet Paşa, Şûra-yı Devlet’in Maarif Dairesinde dönemin aydın kişileriyle beraber Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’ni hazırladı (1869). Böylece, Batılılaşma serüveninin başlangıcından bu yana düzensiz, parçalı, kopuk yapılan eğitim ıslahatları bir nizamnameye bağlanarak daha profesyonel bir hale geldi. Bu adımlar sayesinde devlet, eğitim işini kontrolüne almış oldu. Safvet Paşa, mahalle mektebi ve Bayezid Medreselerindeki öğreniminin ardından memuriyete başlamış, burada kendini geliştirmeye devam etmiştir. O, Tercüme Kalemine girmiş ve üst düzey görevlere getirilmiştir. 1868 yılında ise Maarif Nazırı olmuştur. Bu görevi sırasında yoğun çalışmıştır. Bu çalışmalar sonucunda Dârülmualimîn-i İptidâi açılarak, İstanbul dışındaki sıbyan okullarına öğretmenler gönderilmiştir. Bu dönemde genel sınavlara başlanmıştır. Mülkiye Mektebi’nin sınavı devlet erkânın huzurunda yapılmıştır. Ayrıca vilayetlere yeni rüşdiye okulları açılmıştır.¹³⁷

Safvet Paşa, 1870 yılında Dârülmualimât’ın açılışında, kız çocuklarının eğitimine dikkat çekmiştir. O, Her türlü hürmete layık olan kadınların eğitimlerinin önemli olduğunu söylemiştir ve ilk eğitimini evde alan çocuğun, yetişmiş bir anneden alacağı eğitimle daha nitelikli olacağına vurgu yapmıştır. Safvet Paşa, Avrupa’da birçok alanda eğitim almış başarılı kadın örnekleri göstermiştir. ‘İlim öğrenmek kadın-erkek her Müslümana farzdır’ hadisini örnek verdikten sonra, ilim öğrenmenin yaradılışa ters olmadığına işaret etmiştir. Kalıplaşmış düşüncelerin yerleştiği bir ortamda kız okulu

¹³⁵ Güven, a.g.t., s. 49.

¹³⁶ Berkes, a.g.e., s. 168.

¹³⁷ Koçer, a.g.e., s. 83-84.

açmak büyük iştir. Bunun için açılış konuşmasında devamlı teşvik edici ifadeler yer verilmiştir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre öğrenim süresi dört yıl olan okul, ilk etapta üç yıl eğitim vermiştir.¹³⁸ Eğitimin hak olarak görülmesi sadece azınlıkların menfaatine olmamıştır. Aynı düşünceyle kız çocuklarının eğitimi de tartışılmaya başlamıştır. Tanzimat aydını sayesinde kız çocukları üst öğrenime devam edebilmişlerdir. Kız çocuklarının eğitiminin doğal sonucu olarak ileride bu çocuklar toplumsal alanda yerlerini almışlardır. Bu süreçte azınlıklar yeni okullar açarak kimliklerini korumayı başarmışlardır ve 'milliyetçilik' kavramı ders programlarında yerini almıştır. 'Osmanlıcılık' ise yerini 'Türkçülük' fikir akımına bırakmıştır.¹³⁹

1.2.4. Tanzimat Dönemi'nde Mektepler

Tanzimat Dönemi'nde modern yöntemlerle eğitim vermek için iptidai mekteplerin ıslahı programa alınmıştır. Ancak bu işi yapacak öğretmenlerin sayısının yetersizliği görülünce, bu okullara öğretmen yetiştirilmesine öncelik verilmiştir. 1871'e kadar süreç bu şekilde devam etmiştir. Daha sonra kademeli olarak iptidai mekteplerin ıslahı işine girilmiştir. Okullara modern sıraların konulması, sınıf ortamının düzenlenmesi, sınıflara harita ilaveleri, en önemlisi öğretim metotlarının gözden geçirilmesi bu düzenlemelere örnek olarak verilebilir. Tutucu çevrelerin yeni düzenlemelere itirazları olmuştur; ancak ıslahatlar birçok vilayette başarıyla uygulanmıştır. İstanbul'da, Selanik'te, özellikle Midhat Paşa'nın olağanüstü çabalarıyla Tuna Vilayeti'nde başarılı sonuçlar alınmıştır. İptidai mektepler ile ilgili program, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde detaylı olarak belirtilmiştir. Öğrenim süresi dört yıl olan bu okullarda modern yöntemlerle Elifba, Kur'an-ı Kerim, Tecvit, Ahlak, İlmihal, Yazı, Hesap, Osmanlı Tarihi, Coğrafya, Faydalı Bilgiler derslerinin okutulması kararlaştırılmıştır. Bu okullara kızların 6-10, erkeklerin 7-11 yaşlarında devamları zorunlu tutulmuştur.¹⁴⁰ Midhat Paşa'nın Tuna Vilayeti'nde yaptığı çalışmalar ve rüşdiyelerde karma eğitim verilmesi denemeleri diğer vilayetler için model olmuştur. Başkent dışında Balkanlarda, Girit ve Suriye'de benzer adımlar atılarak vilayetlerde

¹³⁸ A.g.e., s. 112-113.

¹³⁹ Güven, a.g.t., s. 104.; Somel, a.g.e., s. 84.

¹⁴⁰ Sakaoğlu, a.g.e., s. 87.

mahalle mekteplerin yaygınlaşması sağlanmıştır. Böylece azınlıklar ve Müslümanlar arasında ayrılıkların önlenmesi, devlete sadakatin artırılması hedeflenmiştir.¹⁴¹

Sıbyan mekteplerinde yazının öğretilmesi bir ilktir. Diğer bir deyişle, önceki uygulamalarda sadece okuma öğretiliyordu. Gündelik ihtiyaçları karşılayacak bir programdan bahsetmek zordu. Bu mekteplerde karma eğitim olmayıp, öğrenciler kapasitelerine göre gruplandırılmışlardı. Sınıf geçme yoktu, dört yılın sonunda bitirme imtihanı yapılırdı. Son düzenlemelere göre, yedi yaşından itibaren ilköğretim zorunlu hale gelmiştir. Mekteplerde disipline yönelik bazı değişikliklere gidilmiştir. Mesela falaka kaldırılmıştır. Bunun yerine öğrenciye daha yumuşak cezalar öngörülmüştür. Ayrıca başarılı öğrencinin hocanın yanına oturtulması gibi teşvik edici uygulamalar görülmüştür.¹⁴² Sıbyan mektepleri genellikle vakıflar aracılığıyla giderleri karşılanan okullar olmuşlardır. Bu okullar ya mahalle aralarında teşekkül etmişlerdir ya da bir külliye'nin bileşeni olarak faaliyet göstermişlerdir.¹⁴³ Bu süreçte eğitim bütün Osmanlı tebaası için bir hak olarak görülmüştür. Karma eğitim olmasa da bunun ilk adımları atılmıştır ve halkın desteğini almıştır. Dolayısıyla gayrimüslimler bu haklardan yararlanmışlardır.¹⁴⁴ Suphi Paşa ve Meclis-i Vâlâ tarafından 1868 yılında hazırlanan layihada sıbyan mekteplerine imlâ, dört işlem ve coğrafya dersleri eklenerek bu okulların ıslahında önemli bir gelişme kaydedilmiştir. Layihayada mahalle mektepleri bütçesinin vakıflardan alınarak Maarif Nezareti'ne aktarılması öngörülmüştür.¹⁴⁵

Öğretmen İhtiyacının Ortaya Çıkması: Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan rüşdiyelerin varlığını devam ettirebilmesi, buralara atanacak öğretmenlerin sayısına bağlıydı. Öğretmen ihtiyacını karşılamak için açılan meslek okullarından ilki olan Dârülmüallimîn, 1848'de Kemal Efendi'nin öncülüğünde açıldı. Daha sonra bu okula Dârülmüallimîn-i Rüşdî de denmiştir. Bu okulda Yahya Efendi ve Ahmed Cevdet Efendi (Paşa) gibi önemli isimler yöneticilik yapmışlardır. Ahmed Cevdet Efendi (Paşa), 1851'de bir de nizamname kaleme almıştır ve konuya ilişkin esaslar belirlenmiştir.¹⁴⁶

İptidai mekteplerin öğretmen ihtiyacını karşılamak için 1868'de İstanbul'da Dârülmüallimîn-i Sıbyan açılmış, 1875'ten itibaren ise bu okullar taşrada açılmaya

¹⁴¹ Somel, a.g.e., s. 93.

¹⁴² Akyüz, a.g.e., s. 140-141.

¹⁴³ A.g.e., s. 187-188.

¹⁴⁴ Güven, a.g.t., s. 102.

¹⁴⁵ Somel, a.g.e., s. 73.

¹⁴⁶ Akyüz, a.g.e., s. 154.

devam etmiştir.¹⁴⁷ Böylece bu okulların sadece görüntüde değil, yeni müfredat programlarının uygulanmasıyla içerik olarak da modern bir eğitim vermesi hedeflenmiştir.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, kız ilkokulları ve kız rüşdiyelerine kadın öğretmen yetiştirilmesini de öngörüyordu. Bu bağlamda ilk olarak 1870'te Dârulmuallimât açıldı. Sıbyan şubesinin öğrenim süresi 2, rüşdiye şubesininki 3 yıl olarak belirlendi. Dârulmuallimât'ın programı Dârulmuallimîn'e benzemekle birlikte, sadece kız öğrencilere yönelik Tedbir-i Menzil, Dikiş, Nakış, Ameliyat-ı Hiyatiye dersleri konulmuştur.¹⁴⁸ Rüşdiyeler modern eğitim kurumlarını temsil etmiştir ve süreç içinde idadilerin bir parçası olarak etkinliğini kaybetmiştir. Söz konusu okulların açılmasında amaç sadece devlet memuru yetiştirmek değil, aynı zamanda bu insanların devletine sadık olmalarını sağlamaktı. Böylece Tanzimat yenilikleri sağlam temellere oturmuş olacaktı.¹⁴⁹ Taşrada yeni açılan rüşdiyelerde öğretmen eksiğinin yanı sıra bina sorunu da yaşanmıştır. Nitekim bu sorunun aşılması için geçici barınaklar tahsis edilmiş olsa da bu binaların çoğu eğitim-öğretim için elverişli koşullara sahip olmamıştır. Bazı yerlerde bölge halkının çabasıyla uygun binalar yapılmıştır. Ancak bu durum halkın isteği ve samimiyetine göre şekillenmiştir.¹⁵⁰

Dârülfünun: Dârülfünun, ilk olarak 1863'te açılmıştır ve belli dönemlerde kapanarak günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Okulun ikinci öğretim yılı 1871 yılında başlamış, okul kapandıktan sonra 1874'te Galatasaray Sultanisi içinde üç mektep (Hukuk, Mühendislik, Edebiyat) halinde tekrar açılmıştır. Sultani, buradaki faaliyetlerinden sonra 1881 yılında tekrar kapanmıştır. Dârülfünun'un ilk zamanlarının başarısızlığında başta ekonomik sebepler etkili olmuştur. Medrese baskıları, yeterli hoca ve öğrenci olmaması, yeterli kitap olmaması ve ilgisizlik diğer sebepler olarak karşımıza çıkar.¹⁵¹

Yükseköğretimin ilk örneği olan Dârülfünun, ilk etapta serbest dersler şeklinde faaliyetlerine başlamıştır. Ders kitabı ihtiyacının karşılanması ve çeviri faaliyetleri için 1851'de Encümen-i Daniş kurulmuş, kürsülere hoca yetiştirmek için 1857'de Avrupa'ya öğrenci gönderilmiştir. İlk açılışından (1863) bir yıl sonra kapanan

¹⁴⁷ A.g.e., s. 157.

¹⁴⁸ A.g.e., s. 158.

¹⁴⁹ Somel, a.g.e., s. 27, 31.

¹⁵⁰ Somel, a.g.e., s. 97.

¹⁵¹ Akyüz, a.g.e., s. 147-148.

Dârülfünun, 1870 yılında Maarif Nazırı Safvet Paşa tarafından tekrar açılmış ve müdürlüğüne Avrupa’da eğitim görmüş olan Hoca Tahsin Efendi getirilmiştir. Dârülfünun’a hizmetleri olan Safvet Paşa ve Hoca Tahsin Efendi’den sonra diğer önemli isim Cemaleddin Afganî’dir.¹⁵² Halk eğitimi özelliği taşıyan serbest dersler, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye’de de görülür. 1869 yılında verilen bu dersler, benzer formatta Dârülfünun’da devam etmiştir.¹⁵³ Cemiyetin programında Avrupa dilleri ve fen bilimleri ağırlıklıdır. Bu dersler ücretsiz olarak verilir. Cemiyet bünyesinde büyük bir kütüphane kurulmuştur. Bu kütüphanede yabancı süreli yayınlar başta olmak üzere, pozitif bilimlere dair kitaplar hizmete sunulmuştur. Cemiyetin kuruluş amacı aslında Avrupa’yı görmüş, bu kültürü tanımış insanların tecrübelerini halka aktarması için gerekli şartları oluşturmaktır.¹⁵⁴

Dârülfünun’un 1870 yılındaki ikinci açılışında başta Maarif Nazırı Safvet Paşa, Meclis-i Maarif Reisi Münif Efendi olmak üzere devlet erkânı ve ilim adamları hazır bulunduğu hâlde nutuklar okundu, temenniler dile getirildi. Hoca Tahsin Efendi ve Cemaleddin Afgani, ders hocaları olarak görevlerine başladılar. Safvet Paşa’nın açılış konuşması ne kadar ileri görüşlü bir aydın olduğunun göstergesidir. Medrese kökenli olan Safvet Paşa, kendi imkanlarıyla çok yönlü yetişmiş, dil öğrenmiş, devlet kademelerinde çeşitli görevler üstlenmiş bir isimdir.¹⁵⁵

Hoca Tahsin Efendi’ye göre bir memlekette harcanan paranın en faydalısı eğitime harcanan paradır. Çünkü halkın eğitilmesi demek adaletsizliklerin, zorbalığın, düşkünlüğün ortadan kalkması demektir. Ona göre eğitim; beden, ruhen ve aklen olmalıdır. Plansız, rastgele eğitimle sonuç alınamaz.¹⁵⁶ Hoca Tahsin Efendi’ye göre, Avrupa’da eğitim olanaklarından faydalanmak belli bir zümreye ait ayrıcalık değildir. Eğitim olanakları talep eden herkesin emrindedir. Deneysel araçların okullara girmesi, anlaşılır dille yazılan bilimsel eserler sayesinde her yaş grubundan halk bu imkânlardan faydalanmıştır. Buna karşılık Osmanlı toplumunda bilimler belli bir kitleye zorlukla öğretiliyordu.¹⁵⁷

¹⁵² Koçer, a.g.e., s. 104-107.

¹⁵³ Berkes, a.g.e., s. 240.

¹⁵⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye”, TDV. *İslam Ansiklopedisi*, C 7, İstanbul, 1993, s. 334.

¹⁵⁵ Berkes, a.g.e., s. 237-240.

¹⁵⁶ Çam, a.g.m., s. 253.

¹⁵⁷ A.g.m., s. 254.

Avrupa ve Amerika ile Osmanlı'da okur-yazarlık oranı kıyaslandığında durum iç açııcı değildir. Avrupa ve Amerika'da tüketilen kâğıt miktarı ve gazetelerin satışları oldukça yüksektir. Osmanlı eğitim kurumlarında ise yeterli sayıda kaliteli hoca yoktur. Bu okullarda uygulanan yöntem ve teknikler ilkeldir. Dini eserler haricinde basılan kitap sayısı sınırlıdır. Bu kitaplar da kaliteden yoksundur. Gerilemenin sebeplerinden bazıları sayılan hususlardır. Çözüm olarak hazırlanacak ders kitaplarının sade ve anlaşılır olmasının yanında, bu kitaplarda gereksiz bilgi bulundurmaması önerilmiştir.¹⁵⁸ Tüm bu sebeplerin ilerlemeye mani olmasının bilinmesi yeterli değildir. Somut adımlar atılmasındaki güçlük, asıl problemidir. Uzun yıllar bu problemin aşılması için emek harcanmıştır.

Mülkiye Mektebi: Tanzimat'ın genel prensiplerine hizmet edecek olan üst öğrenim kurumu Mülkiye Mektebi, 1859'da açılmıştır. Rüşdiyeden sonra iki yıllık öğrenim öngören bu okulların kuruluş amacı taşraya iş bilen üst düzey memurlar yetiştirmektir. Dolayısıyla mektebin açılmasıyla merkezi yönetimin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. 1861'de öğrenim süresi 4 yıla çıkarılan mülkiye mektebinden nitelikli memurlar yetişmiştir. Mektebin önemi 1908'den sonra daha da artmıştır. Mülkiye Mektebi, 1916'da Dârülfünun'a katıldıktan sonra 1936'da Ankara'ya taşınmıştır ve günümüzde Siyasal Bilgiler Fakültesi olarak varlığını devam ettirmektedir.¹⁵⁹ Buradan mezun olanlar sadece bürokraside üst düzey memurluklara gelmekle kalmamışlar, siyasi çalışmalarıyla fikir hayatında önemli işlere imza atmışlardır. Mülkiye Mektebi'nden mezun olanlardan bazıları idadilerde görev almışlardır. Böylece mektep, aydın öğretmen yetiştirmeye kaynaklık etmiştir diyebiliriz.¹⁶⁰ Bu okullar ile devlet kademelerinde üst düzey devlet memuru ihtiyacının karşılanması çabaları, nitelik olarak gözle görülür sonuçlar vermiştir. Genel programdan yoksun, bütünlüğü olmayan, çeşitli memur yetiştirme yolları terk edilmiştir. Liyakat esas alınarak, eğitimi tamamlayıp diplomasını alan öğrencilere devlet dairelerinde öncelik verilmiştir.

Galatasaray Sultanisi: 1 Eylül 1868'de açılan Galatasaray Sultanisi, rüşdiye üstü öğrenim kurumlarından ilki olmakla beraber, dönemin modern eğitim kurumu olma iddiasıyla açılmıştır. Sultani, Avrupa okullarına benzer nitelikteki ilk orta dereceli okuldur.¹⁶¹ Önceden böyle bir proje için çalışılıyor olsa da, Sultan Abdülaziz'in Avrupa

¹⁵⁸ A.g.m., s. 255-256.

¹⁵⁹ Sakaoğlu, a.g.e., s. 87.

¹⁶⁰ Akyüz, a.g.e., s. 148-149.

¹⁶¹ Binbaşıoğlu, *Düşüncesi*, s. 142.

seyahati, buradaki izlenimleri ve seyahatten döndükten sonraki talimatları süreci hızlandırmıştır. ‘Osmanlılık’ düşüncesine hizmet etmesi umulan sultaniye eşit koşullarda olmak üzere Müslüman ve azınlıkların çocukları kaydedilmiştir. İstisna olarak Museviler çocuklarını Galatasaray Sultanisi’ne göndermemişlerdir. Bu okulun açılmasıyla Fransız kültürü devletin yıkılışına kadar, hatta Cumhuriyet döneminin ilk zamanlarında bile etkili olmuştur. Büyük beklentilerle açılan okulda ders verecek nitelikli öğretmen sayısının yetersiz oluşu sebebiyle ve Fransa ile imzalanan protokol gereği, okulun hocaları Fransa’dan getirtilmiştir. Fransa ile yapılan anlaşma gereği, sultanide öğrencilerin yarısı Müslüman olacaktı ve her kesimden öğrenci buraya kayıt yaptırabilecekti. Galatasaray Sultanisi ile Sadrazam Âli Paşa bizzat ilgilenmiştir¹⁶². Bu okulda okutulacak dersler şunlardır: Lisan-ı Osmanî, Tarih, Coğrafya, Yüksek Matematik, Muhasebe, Biyoloji, Kimya, Hukuk, Latince, Yunanca, Resim, Beden Eğitimi, Bitkiler ve ağırlıklı olarak Fransızca. Tanzimat’ın sembolü olan Galatasaray Sultanisi, Fransızca öğretiminde çok başarılı olmuştur. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin ilgili maddesine göre büyük vilayet merkezlerine sultani açılması planlanmıştır.¹⁶³ Karma eğitim denemeleri rüşdiyelerde uygulanamasa da Galatasaray Sultanisi ile bu hedefe ulaşılmıştır. Müfredatın yetersizliği ve İslâmi içeriklerin baskınlığı, rüşdiyelerde karma eğitim uygulamalarına geçişte zorluklara sebep olmuştur.¹⁶⁴

Galatasaray Sultanisi’nin açılışı ve benimsenmesi ilk etapta kolay olmadı. Birtakım şüphe ve güvensizliklerle tutucu çevreler okula tepki gösterdi. Sultaninin açılmasıyla Fransız etkisinin Osmanlı Devleti’nde açık bir şekilde yerleşeceği endişesiyle Rusya, elçiliği aracılığıyla okula tepki gösterdi. Azınlıklar da okulun varlığından memnun değildi. Rumlar müfredat derslerinden şikâyet ediyordu, Museviler ise çocuklarını okula göndermeme kararı almışlardı. İlk başlarda Papalık da okula karşı çıktı, sonra Fransa’nın girişimleriyle Latinlerin okula kayıt yaptırmasında bir sakınca görmediğini ilan etti.¹⁶⁵ Müslüman öğrencilerin ilk başta bu okula karşı kararsızlığı ise daha çok alışkanlıklarla ilgilidir. Yabancılar önderliğinde kurulmuş bir okul olması ve

¹⁶² Koçer, a.g.e., s. 80.

¹⁶³ Sakaoğlu, a.g.e., s. 88.

¹⁶⁴ Somel, a.g.e., s. 81-82.

¹⁶⁵ Koçer, a.g.e., s. 81.; Engelhardt, a.g.e., s. 250.

bu okulun ücretli eğitim vermesi gibi etkenlerle kararsızlık yaşanmıştır. Daha sonraki yıllarda ise Sultani'ye talepler artarak devam etmiştir.¹⁶⁶

Sultanilerin ilk örnekleriyle birlikte rüşdiyeler ve bu okullar arasında olacak, hazırlık okulları mahiyetinde ara sınıflara ihtiyaç duyuldu. İdadi adı verilen bu okulların rüşdiyelerle birlikte eğitim süresi 7 yıl olarak öngörüldü. İdadilerin sayısı 1875'te dörde çıktı. 1880'den sayıları hızla artarak, hemen her vilayet merkezinde bir tane idadi kurulmuştur. İdadilerde okutulacak dersler ise şunlardır: Türkçe, Kitabet ve İnşa, Fransızca, Kavânin-i Osmaniye, İlm-i Servet-i Mîlel, Coğrafya, Genel Tarih, Hesap, Cebir, Usûl-i Defterî, Hikmet-i Tabiyye, Kimya, İlm-i Mevâlid.¹⁶⁷

Galatasaray Sultanisi'nin açılışında görülen Fransız etkisi, Tanzimat yıllarında birçok alanda kendisini göstermiştir. Fransızlar tarafından eğitim konusunda Hristiyan çocukların öğrenim görebilecekleri Müslüman ortaokulları kurulması, iptidai mekteplerde eğitim-öğretim yapılabilmesi için öğretmenler yetiştirilmesi, pozitif bilimler için üniversite seviyesinde bir okul açılması, bu okullarda öğrencilerin yararlanabilmesi için genel kütüphanelerin kurulması gibi tavsiyeler verilmiştir.¹⁶⁸ Bu tavsiyeleri ilk dikkate alan ve bir idadi açılması için çalışmalara başlayan Fuad Paşa olmuştur. Hariciye Nazırlığı görevinde olduğu için bu işle ilgili Fransız elçiliğiyle ortak bir eylem planı hazırlamıştır. Burada Fuad Paşa'nın maarifle ilgili komisyonlarda daha önce görevler aldığını hatırlamak gerekir.¹⁶⁹ Müslim-gayrimüslim karma ortaokul örneği hariç tutulursa yukarıda sayılan hususların hayata geçmiş olması, Fransa'nın maarif alanında ne kadar etkili olduğunu gösterir. Bu alandaki nüfuz, toplumsal alandaki Fransız etkisiyle devam etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında bile tablo aynıdır. Bu durumdan en çok Rusya'nın rahatsız olduğunu belirtmiştik. Ancak Rusya'nın girişimleri Fransa'nın bu alanlarda baskın olmasını engelleyememiştir.

Encümen-i Daniş: Eğitim-öğretim faaliyetlerinin cemiyetler aracılığıyla düzenlenmesi eskiye dayanır. Bir nevi kurul işlevi gören bu yapılanmaların ilk örneklerinden diyebileceğimiz Encümen-i Daniş, 1851'de kurulmuştur ve hiyerarşide Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin üstünde olmuştur. Encümen-i Daniş ders kitaplarının yazılması, tercüme faaliyetleri, Dârülfünun'la ilgili bürokratik inşa gibi birçok kıymetli

¹⁶⁶ Engelhardt, a.g.e., s. 251.

¹⁶⁷ Sakaoğlu, a.g.e., s. 88-89.

¹⁶⁸ Engelhardt, a.g.e., s. 246.

¹⁶⁹ A.g.e., s. 248.

görevler üstlenmiştir. Kırk üyeden oluşan kurul, 1850’de kurulan¹⁷⁰ Dârülmaarif’te toplanarak ve iş bölümü yaparak çalışmalarını planlıyordu. Mesela Fuad ve Cevdet Paşalar, ‘Kavaid-i Osmaniye’ adlı ilk dilbilgisi kitabını Darülmaarif’te hazırlamışlardır. Bu kitap uzun süre okullarda okutulmuştur.¹⁷¹ Encümen-i Daniş; kitap yazılması, yabancı eserlerin tercümesi ve ileride faaliyet gösterecek olan Dârülfünûn’a kaynak hazırlaması yönüyle yoğun çalışmalar yapmış bir kuruldur.

Encümen-i Daniş’in maarife hizmetlerinden birisi de, Ahmed Cevdet Paşa’nın bu kurul vasıtasıyla hazırlamış olduğu tarih kitabıdır. Lâle Devri’nden başlayıp, II. Mahmud döneminde 1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılışına kadar olan devreyi konu alan eser kısa sürede 12 cilt olarak yazılmıştır. Bu durum elbette Ahmed Cevdet Paşa’nın bilgisi ve kabiliyeti ile ilgilidir. Eserin yoğunlaştığı konu reformlar, batılılaşma ve bu girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanmasının sebepleridir. Eserde bilinçsizce batı kültürünün taklit edilmesi başarısızlık sebeplerinden birisi olarak gösterilir. Batı menfaatlerine hizmet eden liyakatsiz yöneticiler eleştirilir ve cehalete dikkat çekilir. Bu tür olumsuzluklara karşı tavsiye edilen çözüm önerisine göre, bilimsel gelişmeler ve teknik imkanlar takip edilerek memlekette uygulanmalıdır. Bu yaklaşım birçok aydının ortak görüşü olmuştur.¹⁷² Başarısızlık sebeplerinden bir diğeri ise toplumun dönüşüme hazır olmamasıdır. Sosyal, kültürel ve siyasi alanlarda görülen halkın direnci eğitim alanında görülmemiştir. Hatta bu konuda halkın yöneticilerle işbirliği söz konusudur.¹⁷³ Körü körüne hayranlık hedefe ulaştıramayacağı gibi, bu tutumun olumsuz etkileriyle insanları geriye götürmesi muhtemeldir. Bu bağlamda askeri alanda, eğitim alanında görülen ikilikler artık toplumsal alanda da görülmeye başlamıştır. Şekilden ibaret değişiklikler, modernlik olarak kabul görmüştür. İnsanlar kendilerini bir kalıba sığdırmaya çalışmışlardır. Asıl hedef ya ihmal edilmiş, ya da hiç fark edilmemiştir veya gözden kaçırılmıştır.

Tercümân-ı Ahvâl ve Tasvîr-i Efkâr gazetelerinde konu edilen dil meselesi, Encümen-i Daniş’in kuruluş amaçlarında daha önce yer almıştır. Siyasal ve toplumsal alanda görülen ayırım, o zamanlardan fark edilmeye başlamıştır. Bunun için birleştirici nitelikte bir sözlük hazırlanması amaçlanmıştır. Medrese kökenli Ahmed Cevdet Efendi (Paşa) ve modern okul temsilcisi olarak Fuad Efendi, sözlük için çalışmalara

¹⁷⁰ Binbaşıoğlu, *Düşüncesi*, s. 141.

¹⁷¹ Sakaoğlu, a.g.e., s. 89.

¹⁷² Berkes, a.g.e., s. 235

¹⁷³ Güven, a.g.t., s. 51.

başlamışlardır. Türkçe'nin Arapça ve Farsça'dan ayrı bil dil olduğu bilinci henüz yerleşmediği için, çalışma 'Kavaid-i Osmaniye' adını almıştır.¹⁷⁴

Halk dilinin yaygınlaşmasında etkili unsurlardan birisi şüphesiz basın olmuştur. Başta Şinasi olmak üzere dönemin aydınları dil konusunu önemsemişler, yayınlarında sade dil kullanmayı tercih etmişlerdir. Tercümân-ı Ahvâl gazetesinden önce başlayan basın yayın faaliyetlerinde dil konusunda hassasiyet fazla görülmez. Mesela Takvim-i Vekayi, daha çok haber bülteni olarak çıkmıştır. Gazetede atamalar, görevde yükselmeler, devletin halka duyuruları başlıklarına yer verilmiştir. 1840 yılında yayımlanmaya başlayan Ceride-i Havadis ise William Churchill isimli bir yabancı tarafından çıkarılmıştır. İlk özel gazete hüviyeti taşır; ancak devletten destek aldığı için bağımsız gazete olduğu söylemek güçtür.¹⁷⁵ Ceride-i Havadis, Takvim-i Vekayi'den farklı olarak imzalı hikayelere yer vermiştir. Gazetede eleştirel yazılar yer alır. Ceride-i Havadis'in yayın hayatı uzun sürmüştür¹⁷⁶. Tercümân-ı Ahvâl ile birlikte hem günümüz anlamıyla gazeteciliğin, hem de halkın anlayacağı basın dilinin gelişmesinde Şinasi öncü olmuştur. Gazetenin ana ilkelerinden birisi, halka kültürel anlamda hizmet etmektir. Yayımlanan makaleler, tefrikalar kültürel hizmetlere örnektir.

Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar: Azınlık ve yabancılara ait okulların ilk örnekleri Tanzimat öncesine dayanır. Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu zamanlarda bazı devletlere *lûtfen* verdiği kapitülasyonlar neticesinde açılmaya başlayan bu özel okulların sayısı Tanzimat Dönemi'nden itibaren artmıştır. Özellikle 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'nın gayrimüslimlere verdiği haklar, yabancı ve azınlık okullarının artışında etkili olmuştur. Yabancı ve azınlık okullarının sayısındaki artış, bu okulların organize faaliyetlerde bulunmaları, mahalle mekteplerinin ıslahı konusunda devlet adamları tarafından daha ciddi adımlar atılmasını zorunlu kılmıştır¹⁷⁷. Bu yıllarda özel okul sayısı kırkı bulmuştur. Fener Rum Okulu, Heybeli Ada Papaz Okulu, Kumkapı Ermeni Okulu, azınlık okullarından bazılarıdır. İlk yabancı okul örneği ise Amerikalıların 1863 yılında açtığı Robert Koleji'dir. Verilen haklar neticesinde okullar açan, sayısını artıran azınlık ve yabancılara karşı devlet kontrolü söz konusu değildi. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin özel okullarla ilgili iki maddesi şöyledir:

¹⁷⁴ A.g.e., s. 260.

¹⁷⁵ A.g.e., s. 260-261.

¹⁷⁶ Fevziye Abdullah Tansel, *Şinasi Makaleler (Külliyat IV)*, Dün-Bugün Yayınevi, Ankara, 1960, s. IV.

¹⁷⁷ Somel, a.g.e., s. 74.

- (Madde 129) Özel okullar, bazı mahallerde ilgili cemaatler veya devlet tarafından ücretli veya ücretsiz olarak açılır. Bu okulların giderleri ya kendi imkânlarıyla veya bağlı bulundukları vakıflar aracılığıyla karşılanır. Okutulacak dersler genel ahlaka ve devlet politikasına aykırı olamaz. Gerekli inceleme yapıldıktan sonra Maarif Nezareti tarafından ruhsat verilir.
- (Madde 130) Okullarda çocuklara fiziksel şiddet kesinlikle yasaktır. Ceza gerektiren haller talimatnameye göre değerlendirilir.¹⁷⁸

Tanzimat'ın sunduğu özgürlük ortamı, devamında 1856'da yayınlanan Islahat Fermanı ile azınlıklar ve yabancılar eğitim konusunda ciddi fırsatlar elde ettiler. Özellikle Islahat Fermanı azınlıklara ve yabancılara kendi din ve kültürlerinde ilk, orta ve yüksek dereceli okullar açma hakkı veriyordu. Başta misyonerlik faaliyetleri olmak üzere devletler kendi lehlerinde olan eğitim programlarını uygulamaya koydular. Azınlıklar bağımsızlıklarını kazanmak için faaliyetlere başladılar. Çok uluslu yapıya sahip olan Osmanlı Devleti, verdiği bu hakların bedelini çok yakın bir gelecekte acı bir şekilde ödeyecektir. Nitekim yabancı devletler siyasal, kültürel ve ticari çıkarları doğrultusunda okullarındaki programlarını düzenlemişlerdir. Başta Rumlar ve Ermeniler olmak üzere azınlık ve yabancı milletler, çeşitli yerlerde okullar açmışlardır. Yabancıların kendi aralarındaki mücadeleleri Katolik ve Protestan (Amerikalıların) okulları olarak karşımıza çıkarken azınlık mücadeleleri de genellikle Rumlar ve Ermeniler arasında olmuştur.¹⁷⁹ Azınlık ve yabancıların, açtıkları okullar vasıtasıyla ayrılıkçı fikirleri kısa sürede benimsemeleri mümkün olmuştur. Diğer yandan, değişen dünyada imparatorluklara yer olmadığı ortadadır. Böylece ulus devlet kurma hevesiyle çalışan azınlıklar, farklı zamanlarda amaçlarına ulaşmışlardır.

1.2.5. Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye ve Halk Eğitimi

1865 yılında, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye adıyla bir dernek kurulmuştur. Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, Büyük Çarşı önünde bekleyen çocukların, çarşı açılana kadar vakitlerini verimli geçirmeleri amacıyla bir grup aydın tarafından ortaya atılmış bir fikirdi. Bu dernek üyeleri daha sonra bir halk dershanesi açtılar. 1873 yılında ise ana

¹⁷⁸ Koçer, a.g.e., s. 115.

¹⁷⁹ A.g.e., s. 90-92.

babası olmayan ya da sadece babası olmayan çocuklara eğitim vermek amacıyla Dârüşşafaka adıyla orta dereceli bir okul açıldı. Bu okulda kimsesiz çocukların eğitim alması düşünülmüştür. Dârüşşafaka, orta dereceli bir okul olması yönüyle ilktir. Okulun programında Beden Eğitimi ve Askerlik dersleri yer almıştır. Bugün Dârüşşafaka Cemiyeti tarafından yönetilmektedir. 1953'ten beri okulun öğretim dili İngilizce'dir.¹⁸⁰

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, öğrenim çağında okul imkanlarından yararlanamamış yetişkinler tarafından ilgi gördü. Buraya öğrenim çağındaki çocukların da geldiği görmüştür. Bu cemiyette temel dini bilgiler ve gündelik hayatta yararlı olacak bilgiler, her yaştan insana talep etmesi durumunda verilecekti. Bu hayırlı işte emeği geçen isimlerin başında Yusuf Ziya, Gazi Ahmet Muhtar ve Vidinli Tevfik Paşalar gelir. Derneğin ilk açtığı okul ise Bayezid'de yer alan Valide Mektebi'dir. Burada verilen bütün hizmetler ücretsiz olup, okul masrafları yardımsever kimseler tarafından karşılanmıştır.¹⁸¹ Cemiyet, beklenenden fazla ilgi görünce hizmet alanı genişletilerek talepler karşılanmaya çalışılmıştır. Bu oluşum aynı zamanda Dârüşşafaka'nın ortaya çıkmasında fikir anlamında etkili olmuştur. Tercümân-ı Ahvâl ve Tasvîr-i Efkâr gazeteleri bu cemiyete, yaptıkları duyurularla ve yayımladıkları teşvik edici makalelerle tam destek vermişlerdir. Gazetelerin yayın politikalarıyla örtüşen bu destek sayesinde insanlar söz konusu hizmetten haberdar olmuşlardır ve ihtiyacı olanlar okula kayıt yaptırarak derslere devam etmişlerdir. İlgili bölümde her iki gazetenin de cemiyetle ilgili yaptığı yayımlar ve örnek olarak verilecektir.

Başta gazeteler ve kitaplar, örgün eğitim kurumlarında okuma yazma öğrenen halk tarafından ilgi görmüştür. İlgili kısımlarda değinildiği gibi, zaten fikir gazeteciliği ile halkın eğitilmesi temel görev sayılmıştır. Mesela Dârülfünun'da halka açık verilen dersler büyük ilgi görmüştür. 1860 yılında kurulan Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, halk eğitiminde birden fazla projeyi hayata geçirmiştir. Halka yabancı dil öğretimi ve kıraathaneler açılması bu projelerden ikisidir. Bunun yanında Mecmua-i Fünûn adında bilimsel dergi yayımlamışlardır.¹⁸² Cemiyette aktif rol oynayan aydınlardan birisi Safvet Paşa'dır. Kendisi derginin çıkarılmasında da etkili olmuştur. Cemiyet, ilk müstakil kuruluş olması açısından önemlidir. Cemiyetin halk yararına faaliyetleri hükümet tarafından desteklenmiştir. Ancak, bina tahsisi ve tercüme eser yayımlayan üyelere ödül verilmesi gibi hususlar talep edilmesine rağmen kısa vadede karşılık bulmamıştır.

¹⁸⁰ Binbaşıoğlu, *Düşüncesi*, s. 142.; Akyüz, a.g.e., s. 169.

¹⁸¹ Sakaoğlu, a.g.e., s. 89-90.

¹⁸² Akyüz, a.g.e., s. 169.

Cemiyetin kurucuları arasında gayrimüslimler de vardır. Bu durum din, mezhep ayrımı yapılmadığını gösterir. Osmanlı aydını cemiyetteki çalışmaları sayesinde, halk nazarında yerini sağlamlaştırmış ve saygınlığını artırmıştır.¹⁸³ Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, çalışmalarını kendi hazırladığı nizamnameye göre yürütmüştür.¹⁸⁴

Gazetelerde bu cemiyetler desteklenirken; diğer yandan hürriyet, meşrutiyet, parlamento gibi kavramlara yayınlarda sıkça yer veriliyor ve bir nevi muhalefet görevi yerine getiriliyordu. Dolayısıyla gazetelerin sosyal, kültürel ve siyasal alanda etkileri olmuştur. İnsanlarda siyasi düşüncelerin değişmesi ve gelişmesi yine büyük oranda gazeteler eliyle olmuştur.¹⁸⁵ Hükümet tarafından yasaklanan yayınlar, bazı yollarla memlekete sokuluyor ve taşraya kadar dağıtılıyordu. Bu yayınlar yasaklı oldukları için insanlarda daha fazla merak uyandırmış ve bu insanların düşüncelerini etkilemişlerdir. Yurt dışında basılıp dağıtılan bu yayınlar, engellemelere ve sıkı takibe rağmen okuyucuya ulaşmıştır.

1860'lı yıllar, Tanzimat'ın etkisinin en fazla hissedildiği yıllardır.¹⁸⁶ Tanzimat Dönemi eğitim reformlarında çalışmalar yapan aydınlar ve devlet adamları, her ne kadar ortak amaçlar doğrultusunda hareket etseler de fikir ayrılıklarına düştükleri oluyordu. Mesela Kemal Paşa ile Cevdet Paşa aynı dünya görüşünde olan insanlar değillerdi. Modern okullar açıldıktan sonra medreselerin varlığını devam ettirmesi, diğer yandan azınlık ve yabancı okullarının zararlı faaliyetleri ayrılıklara sebep olmuş ve üç farklı kaynaktan beslenen bir nesil ortaya çıkarmıştır. Bu kaynakların birbirlerine karşı zıtlıklarının ötesinde, düşmanlıklarının olduğunu söylemek abartı olmaz. Birinci kaynağın temsilcileri yönlerini tamamen batıya çevirmişlerdir ve programlarını buna göre düzenlemişleridir. İkinci kaynağın temsilcileri, batılılaşmayı değerlerden kopuş olarak görür. Onlar için mevcut düzen rahatsız edici değildir ve gelenekçi bir çizgide programlarına devam ederler. Üçüncü kaynakta yer alanlar ise elde ettikleri hakları kullanan, programlarında ayrılıkçı temaları işleyen azınlıklar ve yabancılardır.¹⁸⁷

¹⁸³ Emine Gümüşsoy, "Tanzimattan Sonra Halk Eğitimi İçin Kurulan İki Cemiyet: Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 2., S 8., Eskişehir, s. 176-177.

¹⁸⁴ İhsanoğlu, "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye", s. 333.

¹⁸⁵ Yamaç, a.g.m., s. 49.

¹⁸⁶ Enis Erdem Aydın, "Sultan Abdülaziz Döneminde Alfabe Tartışmaları: 'Huruf-i Mukataa' ve Genç Tanzimat Zihniyeti", *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu, Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları C. 1, Ankara, 2014, s. 145.

¹⁸⁷ Koçer, a.g.e., s. 123-124.

Yukarıda ifade edilen gruplarda ortak paydanın olmayışı, zıtlıkları çatışmaya dönüştürmüştür.

2. BÖLÜM:

TERCÜMÂN-I AHVÂL GAZETESİNE GÖRE OSMANLI'DA EĞİTİM

2.1. TERCÜMÂN-I AHVÂL GAZETESİ

2.1.1. İlk Basım Faaliyetleri ve Eğitim

İbrahim Müteferrika, ilk Türk matbaasının kurucusudur ve eğitim tarihinde önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti'nde daha önce azınlık ve yabancıların kurduğu matbaa ile basım faaliyetleri yapılıyordu. Türklerde bu iş ilk olarak İbrahim Müteferrika eliyle olmuştur. Matbaanın açılması, Osmanlı topraklarına geç gelmesi ve geç gelmesinin sebepleri tartışmalı bir konu olmuştur. Mesela bu gecikmede ulemanın etkisinin olduğu bazı araştırmacılar tarafından ifade edilir. Ancak ulema, din kitaplarının basılması dışında matbaaya karşı tavır sergilememiştir. Hatta matbaanın açılmasında gerekli olan fetva için müracaat edildiğinde şeyhülislam matbaanın derhal açılması yönünde fetvayı vermiştir.¹⁸⁸ Dini kitapların matbaada basılmaması iki açıdan değerlendirilebilir. Birincisi, basım sırasında dini kitaplarda yanlışlık yapılabileceği kaygısı; diğeri ise bu işten gelir elde eden başta hattatlar olmak üzere, mücellidler ve diğr sanatkarların işsiz kalma endişesiyle gösterecekleri tepkiden çekinilmesidir.

Matbaada sadece kitaplar değil, süreli yayınlar da basılmıştır. Süreli yayınlardan gazetelerin, ilk çıktıkları dönemde görevleri sınırlı olmuştur. Dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de ilk gazeteler ham bilgi veren, belli atamaları, görevde yükselmeleri, devlet icraatlarını halka duyuran araçlardır. Bu yönüyle bir nevi propaganda araçları işlevine sahip olmuşlardır. Fikir gazeteciliğinin ortaya çıkmasıyla mevcut durum ve beklentiler değişmiştir. Sultan Abdülmecid döneminde toplamda iki gazete yayımlanırken, geçen kısa sürede sadece İstanbul'da on üç adet gazete yayımlanıyordu. Bu da basın yayın alanında sıçrama dönemi olduğunun kanıtıdır.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Berkes, a.g.e., s. 55-57.

¹⁸⁹ Karal, a.g.e., s. 218.

Osmanlı Devleti lehine kamuoyu oluşturmak için yabancı gazetelere hükümet tarafından parasal yardım yapılmıştır.¹⁹⁰ Bu yardımlarla diğer devletlerde olduğu gibi resmi ideolojinin basın yoluyla toplumda yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Dolayısıyla hükümet icraatlarının hem tebaaya hem dış dünyaya anlatılması için basına ihtiyaç duyulmuştur.¹⁹¹ İlk gazeteler, içerik itibarıyla daha çok devlet memurlarına hitap etmiştir. Atamalar, görevde yükselmeler vs. haberleri halkın ilgisini çekmemiştir. İlk gazetelerin esasen halka inmek gibi bir amacı da yoktur.¹⁹² Devlet desteği alan, bu yüzden yarı özel gazete kabul edilen Ceride-i Havadis ise kendi içinde bazı ilkleri uygulamıştır.

Tercümân-ı Ahvâl ve iki yıl sonra neşredilmeye başlayan Tasvîr-i Efkâr gazetelerinin yayın politikaları örtüşür. Söz konusu gazetelerde matbaa bir eğitim aracı olarak görülür. Şinasi de bu düşüncelerle hareket etmiştir. Kitap ve süreli yayınlara ilgisizlik olduğundan, uzun bir süre okuma-yazma oranı düşük kalmıştır. Maarif alanında bu durumun değişmesi için gazeteler bir araç olarak kullanılmıştır. Halkın okumaya teşviki için anlaşılır ve sade bir dil tercih edilmiştir. Dolayısıyla çağdaş bir toplum inşasında ilk şart cehaletin ortadan kaldırılması görülmüştür ve bu hedef doğrultusunda hareket edilmiştir. Matbaa ise söz konusu programın uygulanması için aktif olarak kullanılmıştır. Matbaa, basım araç gereçlerinden oluşan somut bir yapının ötesinde, fikirlerin yayılması yönüyle önemlidir. Fikirlerin yayılması demek, *umumi efkârın* (kamuoyu) oluşması demektir. Şinasi'nin bu konudaki girişimleri sonuç vermiştir ve muhtelif yerlerde birçok basımevi açılmıştır.¹⁹³ Şinasi'nin Tercümân-ı Ahvâl'den ayrıldıktan sonra kurduğu gazetenin adını Tasvîr-i Efkâr olarak belirlemesi tesadüf olmasa gerek. Üçüncü bölümde detaylı olarak ele alınan Tasvîr-i Efkâr gazetesinin kamuoyunu önemseyişini ifade etmek gerekir. Hatta gazete kamuoyunu çoğu zaman kendisi oluşturmuştur. Bu yayınların toplumda etkili olup olmadığı başka bir araştırmanın konusu olmakla birlikte, söz konusu gazetelerde uç fikirler yer almaz. Bu durum daha çok yurt dışında yayımlanan Osmanlı gazetelerinde görülür. Sansür başta olmak denetim mekanizmalarından uzak olan bu yayınlar daha özgür olmuşlardır.

¹⁹⁰ Ceylan, a.g.m., s. 146.

¹⁹¹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En uzun Yüzyılı*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2019, s. 201.; Neslişah Yaşar, *Gazeteci Şinasi'nin Tasvir-i Efkâr Gazetesinden Dönemin Olaylarına Bakışı: 1862-1864*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 23.

¹⁹² Alparslan Oymak, *Osmanlı Mizahında Teodor Kasap (Diyoben, Çingiraklı Tatar ve Hayal Gazetesi Üzerine Bir İnceleme)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2013, s. 1.

¹⁹³ Berkes, a.g.e., s. 206-210.

Şinasi, Tercümân-ı Ahvâl gazetesinin mukaddimesinde devlet-millet ilişkisinin ipuçlarını vermektedir. O, doğrudan olmasa da halkın yönetime katılmasını destekler. En azından devletine karşı sorumlulukları olan halkın, kendisini ilgilendiren meselelerde söz sahibi olması gerektiğini belirtir. Bunun yolu da gazetelerden, özgür düşünce ortamından geçmektedir. Şinasi özellikle gazetelerin dilinin sade olması gerektiğini savunmuştur. Bu sayede gazeteler geniş kitlelere ulaşacaklardır. Şinasi aynı zamanda dilde sadelik fikrini ilk ortaya atan dönemin aydınlarından. Tercümân-ı Ahvâl gazetesi 1866 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüştür. 792 sayı yayımlanan gazete, devlet yardımı almadan çıkan ilk gazete olması yönüyle önemlidir. Nitekim bağımsız olması, fikir gazeteciliğinin doğmasında etkili olacaktır. Şinasi bu gazetede 12 Mart 1861 tarihli 24. sayıya kadar yazmış, daha sonra gazeteden ayrılmıştır.¹⁹⁴

Şinasi, dilde sadelik düşüncesiyle iki önemli yeniliğe imza atmıştır. İlkiyle halk edebiyatına değer kazandırmıştır, ikincisinde ise geleneksel kuralları yok saymıştır. Tiyatro eserlerinde bu çizgisini devam ettiren Şinasi'nin etkisiyle Osmanlıca konuşulan değil, yazılan bir dil halini almıştır.¹⁹⁵

Tercümân-ı Ahvâl gazetesinde medreselerdeki programın gerekli; fakat eksik olduğu yönünde düşünceler doğrudan ve dolaylı olarak işlenmiştir. Dünyalık işlerde insanı aydınlığa götürecek pozitif bilimlerin gündeme gelmesi bir eğitim meselesi olarak görülmüştür.¹⁹⁶ Şinasi'nin eğitim anlayışında özgür düşünce vardır. Ona göre özgür düşüncenin oluşabilmesi için halkın iyi bir eğitimden geçmesi gerekir. Eğitimli toplum, otoriter rejimler için tercih edilecek bir durum değildir. Çünkü baskı üzerine kurulu yönetimlerde farklı seslere tahammül olmadığı gibi, cahil kalmış halkı yönetmek ve itaat altına almak daha kolaydır. Şinasi'nin ve arkadaşlarının hasretini çektiği yönetim biçiminde ise, halkın yönetimde söz sahibi olması vardır. Dolayısıyla bu insanlara göre halk eğitilmelidir; eğitim sürecinde sadece okullar değil, basın yayın da aktif olarak kullanılmalıdır.¹⁹⁷

İlk telif tiyatro eseri olan *Şair Evlenmesi* gazetede tefrikalar halinde yayımlanmıştır. Ahmed Vefik Paşa, Mir'at Gazetesi'nin sahibi Refik Bey gazetenin

¹⁹⁴ Necdet Hayta, *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvîr-i Efkâr Gazetesi (1278/1862-1286/1869)*, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002, s. 91

¹⁹⁵ Berkes, a.g.e., s. 262.

¹⁹⁶ Furkan Abir, *Tanzimat'ın Öncü Yazarlarında Değişen Fikirler (Adalet-Aile-Din-Eğitim)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2021, s. 167.

¹⁹⁷ Abdülhalim Aydın, "Batılılaşma Döneminde Şinasi ve Fransız Etkisi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C 17, S 2, Ankara, 2000, s. 118.

diğer önemli yazarlarıdır.¹⁹⁸ Gazete, yeni bir dönemin de başlangıcı olmuştur. Çünkü bu döneme kadar gazeteciliğin temel işlevlerini önceki gazetelerde görmek mümkün olmamıştır, daha çok devleti öven yayınlar yapılmıştır. Tercümân-ı Ahvâl gazetesi, ilk sayısından itibaren halkı bilinçlendirmeyi ve kamunun yararına yayın yapmayı kendisine görev addetmiştir. Tercümân-ı Ahvâl aynı zamanda siyasi makalelerle fikir gazeteciliğini de başlatmıştır. Şinasi'nin gazeteye katkıları büyüktür. Çünkü kendisi batıyı tanıyan, anlayan çağının ötesinde bir aydındır. Gazetenin mukaddimesi ise şu şekildedir:

‘‘Mademki topluluk içinde yaşayan halk, kanunlarda belirtilen görevleri yerine getirmek zorundaysa, memleketin menfaati için sorumluluklar almaktan çekinmemelidir. Bu sorumluluklar fikirlerin paylaşımı yoluyla olabilir. Medeni toplumların yalnız politika sayfalarına bakmak bile, gelişmişliğin derecesini göstermeye yeterlidir. Gelişmiş memleketler eğitim sistemleri sayesinde ilerlemiş ve gazeteler aracılığıyla kamuoyu oluşturabilmişlerdir. Dünyada gazete yayınları uzun süredir varken, hatta Osmanlı memleketlerinde kanunların izin verdiği ölçüde, gayrimüslimler gazete yayımlamakla meşgulken her ne hikmetse ‘millet-i hâkime’den bu işler için bir girişim görülmemektedir. Nihayet, Meclis-i Maarif-i Umumiye’den verilen mazbata uyarınca gazete çıkarılması yönünde izin alınmıştır. Her bir nüshası inceleme kuruluna gönderilmek kaydıyla, gazetemiz yayımlanacaktır. Bu gazete iç ve dış haberler, eğitim, bayındırlık gibi bölümlerden oluşur. İlgilendiği bölümlerden hareketle gazetenin adının ‘Tercümân-ı Ahvâl’ olması uygun görülmüştür. Beyana gerek yoktur ki, insan derdini anlatmak için söze başvurur. En güzel icat olan kitabette dahi tasvir-i kelam etmek bilimden ileri gelir. Bu itibarla gazete dili sade ve halkın kolaylıkla anlayacağı şekilde olacaktır.’’’¹⁹⁹ Mukaddimedede, memleket menfaatleri ön planda tutulmuştur. Fikir beyanı, ilim öğrenilmesi öncelikli ilkelerdendir. Gelişmiş toplumların mevcut durumları doğrudan eğitimle ilişkilendirilmiştir. Basın yayınıla ilgili Osmanlı toplumunun girişimlerde geri kalması, bu alanda bir talebin olmamasından kaynaklanır. Aynı topraklarda yaşayan azınlıklar bu konuda daha ileri gitmişlerdir. Gazete bölümleri ise iç ve dış haberler, diğer haberler ile ilan sayfasıdır.

Gazetenin maarife dair bir diğer hizmeti ise, bazı sayılarda yayımladığı tefrikalardır. Bu tefrikalar dönemin kıymetli eserleri olmakla beraber, çeviri eserlere de

¹⁹⁸ Gerçek, a.g.e., s. 220.; Yaşar, a.g.t., s. 27.

¹⁹⁹ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 1, 6 Rebiülahir 1277 (22 Ekim 1860), s. 1.

rastlanır. İlk sayılarda başlayan bir tefrika örneği olarak “Heyet-i Sabıka-i Konstantiniyye”, İstanbul tanıtımı yapmaktadır. Tefrikaya ara verildikten bir süre sonra tekrar devam edilmiştir. Bu da tefrika belli bir talebin olduğunu gösterir.

“Heyet-i Sabıka-i Konstantiniyye”, aslında Rumca hazırlanmış bir eserdir. Eserde İstanbul tarihiyle ilgili bilgiler yer alır. Seçilen tefrika örneğinin çeviri eser olması dikkat çekicidir.²⁰⁰

2.1.2. Şinasi ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti

Şinasi, 1826’da İstanbul’da doğdu. Mahalle mektebine, oradan Fevziye Mektebi’ne devam ettikten sonra genç yaşta memur oldu. Her fırsatı değerlendiren Şinasi, kendini yetiştirdi. 1849’da eğitim için Paris’e gitti. Burada kaldığı yaklaşık beş yıllık süre zarfında birçok çalışma yaptı. Farklı mecralarda kendini geliştirmeye devam etti. Edebiyat, maliye, tarih alanlarında araştırmalar yaptı. Siyasi iklimden etkilendi. Bu durumu gazeteciliğe başladığı yıllarda net olarak görmek mümkündür. Koruyucusu olan Reşid Paşa’nın teklifiyle 1855’de Meclis-i Maarif üyeliğine atandı. 1860 yılında Âgâh Efendi ile birlikte Tercümân-ı Ahvâl gazetesini, 1862 yılında da Tasvîr-i Efkâr gazetesini çıkardı. 1863 yılında Tasvîr-i Efkâr gazetesinde yayımlanan devlet meselelerine dair yazıları sebebiyle, Meclis-i Maarif’teki görevine son verildi²⁰¹. Şinasi 1871 yılında öldü.²⁰²

Münif Paşa ise Mecmua-i Fünûn dergisini çıkardı. 1866 yılından sonra Ceride-i Havadis’i, yeni yayınlarla rekabet etmek için ise Rûzname-i Ceride-i Havadis’i çıkardı. Münif Paşa, özellikle savaş muhabirliğinde bazı ilklere imza atarak okuyucu kazandı.²⁰³ Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin sözcüsü konumunda olan Tasvîr-i Efkâr gazetesi başta olmak üzere yukarıda değinilen yayınlarla rekabet ortamı oluşmuş, haberler daha detaylı ele alınmış, haber sayısında çeşitlilik sağlanmıştır.

Şinasi ve Genç Osmanlıların ortaya çıktığı dönemde Osmanlı modernleşmesi hız kazanmıştır. Siyasal, ekonomik ve sosyal yönlerden değişim ve dönüşümün yaşandığı dönemde batılı değerlerin benimsenerek çağın yakalanması hedeflenmiştir. Diğer

²⁰⁰ Tayyib Yusuf, “Tercümân-ı Ahvâl Gazetesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 3, İstanbul, 2011, s. 121.

²⁰¹ Nesimi Yazıcı, “Tasvîr-i Efkâr”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C 40, İstanbul, 2011, s. 139.

²⁰² Hayta, a.g.e., s. 5-6

²⁰³ Tonta Ak, a.g.m., s. 133.; Lewis, a.g.e., s. 202.

yandan kültürel ve devlet yönetimiyle ilgili kadim değerler korunmaya çalışılmıştır.²⁰⁴ Genç Osmanlıların fikirleri, sonraki kuşak aydınların teorilerine zemin oluşturmuştur.²⁰⁵ Cemiyetin önde gelen isimlerinden Şinasi modernleşmede batıcılığı esas almıştır, ona göre terakkide akıl ön plandadır.²⁰⁶ Şinasi'nin Yeni Osmanlılar ile olan birlikteliğini özerklik tavırları olarak değerlendirmek gerekir. Namık Kemal ve Ahmed Midhat Efendi gibi iki zıt karakteri birleştiren bu ortak payda olmalıdır.²⁰⁷

Batılılaşmada, Şinasi'nin ve Genç Osmanlılar hareketinin sürece önemli katkıları olmuştur. İleride meşrutî yönetimin ortaya çıkmasında etkili olacak temeller bu fikir hareketinde atılmıştır. Tanzimat'la birlikte modernleşme sadece askeri alanla sınırlı kalmamış, halkın talepleriyle sosyal alanlara da yansımıştır.²⁰⁸ Şinasi ve Tanzimat aydını Avrupa ile temaslarında Voltaire, Montesquieu gibi ihtilalci fikirlere sahip düşünürlerin etkisi altında kalmıştır. Toplumun eğitimi, özellikle kız çocuklarının eğitim programlarına dahil edilmesi konularında Tanzimat aydını için Voltaire esin kaynağı olmuştur. Bu düşünceye göre kız çocuğunun eğitimi demek, ailenin eğitimi demektir.²⁰⁹

Şinasi'nin fikir hayatının gelişmesinde ve batılı bir aydın olması yolunda bir diğer etken ise Mustafa Reşid Paşa'dır. Namık Kemal de, birlikte çalıştıkları dönemde Şinasi'den etkilenmiştir.²¹⁰ Şinasi'ye göre toplumsal değişim tabandan olmalıdır. Değişimin kalıcı olması buna bağlıdır. Aydınlar aracılığıyla halkın eğitilmesi arzusu bu düşünceyle açıklanabilir.²¹¹ Devlet yöneticileri değişimin tabandan gelmesini beklemeden yukarıdan aşağıya inen uygulamalar ve yasal düzenlemelerle teşvik etmeye çalışmışlardır. Ancak yeniliklere halkın uyum sağlaması zorlaşmıştır. Bu sonuç karşısında devletin ileri gelenleri eğitimi en etkili araç olarak görmüşler ve bu amaçla her kademedен insanın eğitimi için çalışmışlardır. Böylece açılan yeni eğitim kurumlarıyla toplum yönlendirilmiştir.²¹²

²⁰⁴ Elifnur Öztürk, *Şinasi ve Genç Osmanlıların Siyasal ve Sosyal Teorileri Üzerine Değerlendirmeler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s. 3.

²⁰⁵ A.g.t., s. 4-5.

²⁰⁶ A.g.t., s. 8-9.

²⁰⁷ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 62.

²⁰⁸ Öztürk, a.g.t., s. 10-11.

²⁰⁹ Abdülhalim Aydın, a.g.m., s. 106,114.

²¹⁰ Öztürk, a.g.t., s. 49.

²¹¹ A.g.t., s. 54.

²¹² Güven, a.g.t., s. 47.

Tanzimat'ın ilanından sonraki yıllarda ortaya çıkan aydın hareketinin önde gelen isimlerinden olan Ziya Paşa; Namık Kemal, Ali Suavi, Ebüzziya Tevfik gibi isimlerle birlikte meşruti yönetim bayraktarlığı yapmıştır. Bu isimler eğitime de önem vererek konuyla ilgili fikirler sunmuşlardır. Dönemin aydınları mevcut medreselerle bir yere varılamayacağını, yeni eğitim kurumlarına ihtiyaç olduğunu savunmuşlardır.²¹³ Tanzimat aydınına göre çağdaşlaşma ve eğitim arasında sıkı bir ilişki vardır. Şinasi, imparatorluğun eski gücüne kavuşması için yöneticiler ile halk arasında düşünce birliği olması gerektiğini savunur. Ancak XIX. yüzyılda toplumsal alanda farklı görüşler ortaya çıkmaya başlamış; modernleşme çabaları sonucunda açılan yeni kurumlar ile eskileri arasında rekabet olmuş ve çatışmalar çıkmıştır. Şinasi ve Tanzimat aydını, böyle bir ortamda modernleşme adımlarının başarıya ulaşmasının mümkün olmayacağını ifade eder.²¹⁴ Düşünce birliğinin yanında zorunluluk olarak görülen diğer unsur, eskiden olduğu gibi medeniyet inşasında akıl ve bilimin rehberliğidir. Kültür, edebiyat ve pozitif bilimler aslında birbirini tamamlayan bir bütünün parçalarıdır. Şinasi bu noktada düşünce olarak Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi diğer Tanzimat aydınından ayrılır.²¹⁵

Ziya Paşa, Reşid Paşa'nın himayesinde olan isimler arasındadır. O, Âli Paşa ile yaşadığı sürtüşmelerden dolayı sürgün amaçlı memuriyet atamalarıyla karşılaşmıştır. Kıbrıs Mutasarrıflığı görevine atandıktan sonra, görev yerine gitmeyerek, Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyelerinden bir grup arkadaşıyla 1867 yılında Avrupa'ya gitmiştir. 1867-1872 yılları arasında Paris ve Cenevre'de sürgün hayatı yaşayan Ziya Paşa, Âli Paşa'nın ölümünden sonra memlekete dönmüştür.²¹⁶ Ziya Paşa, körü körüne batıcı değildir. O, batı dillerinin önemli olduğunu, bu dillerin öğrenilmesi gerekliliğini savunmakla beraber, batılı edebi modellerin taklidinin yanlış olduğuna dikkat çeker. Ona göre her kültürün kendine has özellikleri vardır.²¹⁷ Ziya Paşa'nın düşüncesinde din, devleti ayakta tutan yegâne unsurdur. Ona göre İslâmiyet, insanları her iki dünya saadetine ulaştırır. Bu yönüyle İslâm dini bir kültür ve medeniyettir. Dolayısıyla dinden uzaklaşmak, ahlakın ve toplumsal değerlerin kaybedilmesine sebep olur.²¹⁸

Ziya Paşa'nın düşüncesinde hükümet modelinde halkın temsil edildiği meclis vardır ve meclis ile monarşik yapıya zarar gelmeyeceği vurgulanır. Bu yönetimde

²¹³ Akyüz, a.g.e., s. 170-171.

²¹⁴ Abir, a.g.t., s. 164.

²¹⁵ A.g.t., s. 180.

²¹⁶ Lewis, a.g.e., s. 189.

²¹⁷ A.g.e., s. 190.

²¹⁸ Abir, a.g.t., s. 241.

sultanın meşruiyetinde bir sınırlama yoktur. Buna ek olarak Ziya Paşa, Osmanlı tebaasının kendi çıkarlarını ayırt edebilecek olgunlukta olmadığını savunur.²¹⁹ Ziya Paşa bu konuda ‘Rüya’ adlı eserinde sultanla aralarındaki hayali konuşmada düşüncelerini etraflıca dile getirir. Eserde, ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılı vaziyet tasvir edildikten sonra konu yönetime gelir. Sultan millet meclisinin otoritesini zayıflatacağını söylerken, Ziya Paşa ise halkın yönetime katılmasıyla gelişmiş ülkeler seviyesine çıkılacağını belirtir. ‘Ümmetimin görüş farklılıkları Allah’ın rahmetidir.’ hadisine, üç yenilikçi isim Namık Kemal, Ziya Paşa ve Şinasi tarafından yayınlarda yer verilmiş, bu görüşler meşruti yönetim talepleri için dini referanslar olmuştur.²²⁰ Bu bağlamda Yeni Osmanlılar düşüncesinde geleneklere ve şeriata bağlılık vardır. Hürriyet ve meşrutiyet istenirken ayet ve hadislerle bu istek sıkça desteklenmiştir. İstişarenin, meşveretin önemine vurgu yapılmıştır.²²¹

Medrese zihniyetiyle mücadele eden bir diğer isim Namık Kemal’dir. Namık Kemal hürriyet fikirleriyle geniş kitleleri etkilemiştir, kötü eğitimin müsebbibi olarak tutucu hocaları ve cahil aileleri görmüştür; yeni sistemden ‘Osmanlılık’ düşüncesine hizmet etmesini beklemiştir.²²² O, Avrupa’nın ilim ve fenninin alınmasını ilerlemenin şartı olarak görürken, bu iktibasın İslâmiyet ile çelişmediğini kanıtlamaya çalışmıştır; diğer taraftan kutsal değerlere sahip çıkılması gerektiğini hatırlatmıştır.²²³ Namık Kemal tıp fakültesinde Fransızca dilinde eğitime karşıdır, Tepebaşı’nda Rumca şarkılar söylenmesini milliyetçi karakterinden dolayı eleştirmiştir.²²⁴ İlk başlarda sadece haber ve ilan gazetesi olarak çıkan Tasvîr-i Efkâr gazetesinin içeriğini yazdığı makalelerle zenginleştiren Namık Kemal, gazeteyi ileriye taşımıştır.²²⁵ Namık Kemal, iyi bir eğitimde aile faktörüne dikkat çeker. Ona göre eğitilmiş bir aile, daha okula başlamadan önce çocuğunu yetiştirmeye başlar. Kendisi Avrupa’da bulunduğu dönemde eğitilmiş aile örnekleri görmüş ve Osmanlı toplumundaki vaziyetle karşılaştırmalar yapmıştır. Ona göre, Osmanlı ailelerindeki yetersizliğin bir sonucu olarak çocuklar iyi bir eğitim alamamış, hatta çoğu çocuk okula gönderilmemiştir. Namık Kemal, bazı makalelerinde sıbyan mektepleri ve rüştiyerdeki eksikliklere dikkat çekmiştir. Mekteplerin yetersiz

²¹⁹ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 385-386.

²²⁰ Lewis, a.g.e., s. 191-193.

²²¹ A.g.e., s. 194

²²² Akyüz, a.g.e., s. 172.

²²³ Abir, a.g.t., s. 185.

²²⁴ Ömer Faruk Akün, “Namık Kemal”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C 32, İstanbul, 2006, s. 363-364.

²²⁵ Yazıcı, a.g.m., s. 140.

oluşu ve mevcut mekteplerin de kaliteli eğitim verememesi sebebiyle toplum ilerleme kaydememiştir. Ona göre medeni toplum olmanın şartlarından birisi mevcut okulların niteliğinin artırılmasıdır.²²⁶

Dönemin eğitim sorunlarına getirdiği yaklaşımlarla olsun, medresedeki aksaklıklarıyla mücadelesiyle olsun, Ali Suavi eğitime katkılar sağlamış bir fikir adamıdır. O, Bir dönem Galatasaray Lisesi'nde müdürlük yapmıştır. Taşrada rüşdiyelerde görev alan Ali Suavi, 1867 yılında Muhbir gazetesini çıkararak fikirlerini gazetesi aracılığıyla yaymıştır.²²⁷

Tanzimat Dönemi aydınları aynı zamanda devlet memurluğu görevlerinde bulunmuşlardır. Bu dönemde memurluk müstakil bir meslek değildir. Onlar, görevleri icabı Avrupa'ya gitmişler, oradaki basın yayın faaliyetlerini yerinde görmüşlerdir. Dolayısıyla, hükümet politikalarının eleştirilebildiği bir ortama doğrudan şahit olmuşlardır. Ülkelerine döndükten sonra benzer şekilde yayın yapmaya başlasalar da sarayın ve padişahın eleştirildiği, hükümet politikalarının tahlil edildiği örnekler daha öncesinde görülmediği için, eleştiri dozları ilk başlarda kontrollü olmuştur. Yeni Osmanlılar, yönlerini batıya çevirmiş olsalar da fikirlerinin esin kaynağı İslâmi kaidelerdir.²²⁸ 'Osmanlılık' bilincinin ortaya çıkmasında öncü olan ve bu amaçla bir araya gelen aydınlar topluluğu, merkeze eğitimin ıslahını almışlardır. Zira devletin kuruluşundan yükselme dönemine kadar giden görkemli süreçte eğitime önem verilmiştir. Bu sebeple temel düşünce eğitim sistemidir.²²⁹

İttifak-ı Hamiyyet adıyla ortaya çıkan hareket, ilk başta altı üyeye sahiptir. Cemiyet, 1865 yazında Belgrad Ormanları'nda yapılan bir toplantı neticesinde doğmuştur. Bu topluluğun hükümet politikalarına karşı çıktığını söyleyebiliriz. Bu oluşumun ortak özelliği, batı medeniyetine dair bilgi ve tecrübeleridir. Hareketin öncüleri toplantılarında Avrupa'nın 'Hasta Adam' olarak nitelediği Osmanlı Devleti'ni dağılmaktan kurtarmak için çareler aramışlar, bu soruna kafa yormuşlardır. Onlara göre mesuliyet, daha çok Tanzimat sonrası yönetimde olan Âli Paşa ve Fuad Paşa'da

²²⁶ Abir, a.g.t., s. 203.

²²⁷ Akyüz, a.g.e., s. 173-175.

²²⁸ Belkis Ulusoy Nalcioğlu, "Tanzimat Dönemi Türk Gazeteciliği ve Türk Basınının İlkeleri", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 7, S. 14, İstanbul, 2005, s. 257.; Berkes, a.g.e., s. 294.

²²⁹ Zeynep Biçer, "Yeni Osmanlıların Eğitim Öğretim Görüşleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 2.

görülyordu ve onların keyfi uygulamaları ülkeyi her geçen gün daha da kötüye götürüyordu.²³⁰

Yeni Osmanlılarda genel anlamda üç düşünce tipi görülür. Şinasi'nin kompleksiz batıcılığı, Namık Kemal'in parlamenter idare ve hürriyet kavramları etrafında oluşan düşünce ve Ali Suavi gibi düşünenler. Bu düşünceye sahip olanlar, parlamenter demokrasiyi insan doğasına aykırı görürler ve bu sistemi bir oyun olarak nitelendirirler. Cemiyetteki farklı düşünceleri aynı safta tutan ise ilerleme zorunluluğundaki mutabakattır. Bu birliktelik, Osmanlı devletini dağılmaktan kurtaracak bir zorunluluktur. Mesela, Hürriyet ve İbret gazeteleri batılılaşmada önemli rol oynamışlardır. Söz konusu gazeteler aydınlara yeni ufuklar açmış, düşüncelerin aktarılmasında araç olmuşlardır.²³¹ Namık Kemal'i çağdaşlarından ayıran diğer yönü ise içinde yaşadığı toplumun inanç ve örfünü merkeze almasıdır. O, parlamenter idareyi dile getirirken kadim geleneklere ters düşmemiştir; Avrupa hukukundan yararlanılması gerektiğini savunurken, İslâm hukukunu bir kenara bırakmamıştır. Ona göre modernleşme yolunda ilerlerken değerlerin korunması ve asıl kimlikten kopmamak temel şarttır.²³²

Yeni Osmanlılar Cemiyeti dağıldıktan sonra 1870-1876 yılları arasında bir süre daha etkinliklerini devam ettirmişlerdir. Cemiyet üyeleri, Ali Suavi dışında farklı zamanlarda İstanbul'a dönmüşlerdir. Ali Suavi ise Sultan Abdülaziz devrinin sonuna kadar Avrupa'da kalmıştır. Yeni Osmanlıların Avrupa'da cemiyet halinde ve bireysel olarak çalışmaları 1867-1870 arası üç yıllık devreyi kapsar. Bu dönem aynı zamanda İslâmcılık fikir akımının ortaya çıkmaya başladığı dönemdir.²³³ Fikirlerin gazetelerde yayımlanması, birtakım cezaları beraberinde getirdi. İbret Gazetesi'nin isminin kiralınması, Şinasi öldükten sonra Tasvîr-i Efkâr gazetesinin matbaa malzemelerinin Mustafa Fazıl Paşa tarafından satın alınması Namık Kemal ve Ebuzziya Tevfik'e yeni bir kapı açmış oldu.²³⁴ Sansürle ilgili Mehmed Rüştü Paşa'nın eleştirilmesinden dolayı

²³⁰ Mardin, *Yeni*, s. 17-18.; İlyas Doğan, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Aydınlarında Çağdaşlaşma Sorunu ve Arayışlar", *Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, Konya, 1999, s. 489. ve s. 499.

²³¹ Mardin, *Türk*, s. 89.

²³² Nergiz Yılmaz Aydoğdu-İsmail Kara, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün Makaleler 1)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 7.

²³³ Mardin, *Türk*, s. 91.; Karal, a.g.e., s. 314.

²³⁴ Mardin, *Yeni*, s. 68.

İbret Gazetesi 110. sayısında bir ay süreyle kapandı. Namık Kemal'in 'Vatan Yahut Silistre' oyunu gazetede haber yapılırca gazete süresiz olarak kapatıldı.²³⁵

2.1.3. Gazetenin Yapısal Özellikleri

Tercümân-ı Ahvâl gazetesi, 1860 yılında Âgâh Efendi tarafından çıkarılmıştır. Âgâh Efendi, Tıbbiye Mektebi'nde öğrenim görmüş ve burada Fransızca öğrenmiştir. Okuldan ayrıldıktan sonra üç yıl Tercüme Odası'nda görev almıştır. Daha sonra Paris'e görevli olarak gitmiştir. Âgâh Efendi'nin okuduğu okul, batılılaşma programında açılan modern okullardan birisidir. O, öğrenim hayatında ve görevli gittiği Avrupa'da birtakım tecrübeler kazanmış ve bu tecrübeleri çıkardığı gazetede kullanmıştır. Âgâh Efendi, Şinasi ile birlikte çıktığı gazetecilik yolculuğuna Şinasi'nin iki yıl sonra gazeteden ayrılmasıyla tek başına devam etti. Âgâh Efendi bu süreçte gazetenin bütün yükünü tek başına göğüsleyerek başarılı işlere imza attı.²³⁶

İlk çıktığında sadece pazar günleri yayımlanan Tercümân-ı Ahvâl gazetesi, 25. sayıdan itibaren boyutlarını küçülterek yayınlarını haftada üç güne çıkarmıştır. İleriki sayılarda haftada beş gün çıkmaya başlayan gazete, 740. sayıdan sonra cuma günleri hariç, her gün çıkmıştır.²³⁷ Tercümân-ı Ahvâl, yayın hayatına başladıktan sonra dönemin münevver insanlarından ve devlet ricalinden tebrikler almıştır.²³⁸ Gazetenin bölümleri diğer gazetelere benzerdir. İç ve dış haberlerin yanında diğer haberler ve ilanlar kısımlarından oluşur. Genellikle dört sayfa ve iki sütun olarak çıkan gazetede, bazı haberler ve makaleler başlığıyla birlikte verilirken, bazı haberlerde çizgi çekilmiştir. Ancak birçok farklı haberde geçişler sadece paragrafla ayrılmıştır. Dolayısıyla farklı konuların birbirine karışması söz konusudur.

Gazete ilk başlarda tek bir dükkanda satılırken, okuyucunun artmasıyla muhtelif yerlerde de satılmıştır. Gazete, dağıtım yapan gönüllüler vasıtasıyla abone olan kişilere ulaştırılmıştır. Satış yapan yerlerin artması, gazetenin rağbet gördüğünün bir göstergesidir. Abonelik sistemi ile gazete sadece İstanbul'da satılmamıştır, vilayetlere kadar ulaştırılmıştır. Taşrada vilayet gazetelerinin varlığı ve bu gazetelerde posta

²³⁵ Akün, a.g.m., s. 368.

²³⁶ Yusuf, a.g.m., s. 121.

²³⁷ Hamza Çakır, "Tercümân-ı Ahvâl, TDV. İslam Ansiklopedisi, C 40, İstanbul, 2011, s. 496.

²³⁸ Tansel, a.g.e., s. V.

bedelinin olmaması Tercümân-ı Ahvâl'in buralarda İstanbul kadar okuyucuya ulaşmadığını düşündürebilir.²³⁹

Gazetenin adının yazdığı ilk sayfanın hemen altında şu açıklamalar yer alır: *‘İşbu gazete dahiliye ve hariciye her türlü havadis ile fûnun ve sanayiye dair mebahisi şamil olarak iki günde bir kere pazar ve salı ve perşembe günleri çıkar. Abone olmak istenildiği hâlde İstanbul'da Bahçekapısı üzerinde kain matbaasına müracaat oluna. Dersaadet için bir yıllığı 120 ve altı aylığı 70 ve üç aylığı 40 ve bir aylığı 10 kuruştur. Taşra için bu fiyata posta ücreti zam olunur. Bir nüshası 40 parayadır.’*²⁴⁰ Sosyal ve ekonomik sebepler ile süreli yayınlarda görülen çeşitlilik gazete fiyatının ileirki yıllarda düşmesine sebep olmuştur. Bu adım, rekabet ortamında bir gereklilik halini almıştır. Şinasi'nin gazeteden ayrılması fiyat düşmesinde diğer bir etken olmuştur. Çünkü Şinasi gazeteden ayrıldıktan sonra, gazetede edebi içerikler azalmıştır. Diğer bir ifadeyle önceki sayılara nazaran gazetenin niteliği düşmüştür.²⁴¹

Gazetenin ‘Havadis-i Dahiliye’ bölümü kendi içinde iki kısımdan oluşur. İstanbul ve Taşra haberleri olarak verilen kısımlar, İstanbul için çoğu zaman atamalar ve görevde yükselmelerle ilgilidir. Hatta bazı sayılarda bu haberler iki sayfayı bulmaktadır. Taşra haberlerinde çeşitlilik söz konusudur. Bazı haberler ilan niteliğinde olurken bazıları okul tamiratı veya inşası, taşraya giden görevli memurların duyurusu ile ilgili olmuştur. Gazetenin ‘İlanat’ bölümünde yer alan haber ve duyurular çeşitlilik göstermektedir. Bazen bir dükkanın açılması, bazen bulunan kıymetli bir eşyanın duyurusu, bazen satılık ev veya arsa, bezen de Avrupa'dan örnekler içeren ilaç, içecek vs. reklamları şeklinde karşımıza çıkar. Dış haberler daha çok siyasi meselelerle ilgilidir. Dış haberlerde bunun yanında ticari, ekonomik, cemiyet hayatı ile ilgili başlıklar da yer alır.

²³⁹ Yusuf, a.g.m., s. 124.

²⁴⁰ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 290 vd.

²⁴¹ Yusuf, a.g.m., s. 125.

2.2. EĞİTİM İLE İLGİLİ HABER VE MAKALELERİN ANALİZİ

2.2.1. Dil Meselesi ve Eğitime Dair Eleştiriler

Eğitim sisteminin hantallığının konu edildiği uzun bir makale, gazetenin 30. ve 31. sayılarında yayımlanmıştır. Bu makale, dört sayı sonra yayımlanacak olan ve gazetenin kapanmasına yol açan makalenin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Makalenin başında Avrupa örnekleriyle mevcut durumun kıyaslandığını görüyoruz.

“Avrupalıların köylülerinde bile okuma yazma bilmeyen çok azdır. Oluştan talepten dolayı fenne dair birçok kitap çıkarılır. Eğitim sisteminin işlevselliğinden dolayı bizde yirmi sene süren tahsil, orada üç-dört senede sonlanmaktadır.”²⁴²

Aynı makalede, ilmî merakı örneklemek için gazetelerdeki detaylı haberler gösterilmiştir. Birçok gazete alınıp okunsa dahi içerik olarak birkaç başlığı geçmeyeceği, ancak fikirlerin artmasına ve farklı bakış açıları kazanmaya yardımcı olacağı belirtilmiştir. Devamında Osmanlı Devleti’nin görkemli dönemleri hatırlatılarak devletin eski gücüne ulaşmasının ve halkın refah seviyesinin yükselmesinin ancak eğitimle mümkün olacağına dikkat çekilmiştir. Cebel-i Lübnan’da bulunan Hristiyan tebaa arasındaki çatışmaların bitmesi, bölgede huzurun tesisi ise güçlü devlet olma şartına bağlanmıştır. Makalenin kalan kısmına diğer sayıda devam edilmiş, Maruniler ile Dürziler arasındaki çatışmalar detaylı olarak açıklandıktan sonra makale bu sayıda bitmiştir.

Gazete, 34. sayıda yayımlanan ve eğitim sistemiyle eleştiriler içeren bir makale sebebiyle kapatılmıştır. Bu gelişme, ilk gazete kapatma olayı olması yönüyle önemlidir. Dönemin diğer gazetesi olan ve sıklıkla iki gazete arasında polemikler yaşanan Ceride-i Havadis gazetesi, kapatma olayını memnuniyetle karşılayacaktır. Tercümân-ı Ahvâl gazetesi, kapatılma olayından sonra daha dikkatli bir üslup benimsemiştir. Esasen gazetede ağır eleştiriler içeren makalelere rastlanmaz. Daha çok devlet bürokrasisinde işleyişle ilgili eleştiriler vardır ve bu eleştirilerde padişah doğrudan hedef alınmaz.

Osmanlı bürokrasisinde ve toplumda var olan iletişim problemi, eğitim kurumlarının yaygınlaşmasıyla daha da artmış ve alfabenin ıslahı konusu gündeme gelmiştir. Ayırık harfli bir alfabenin okumayı kolaylaştırdığı fikriyle İranlı diplomat Mirza Melkum Han, bu harflerle basım yapmak için hükümete başvurmuştur. Başvuru

²⁴² Tercümân-ı Ahvâl, nr. 30, 22 Şevval 1277 (3 Mayıs 1861), s. 1.

hükümet yetkililerince reddedilmiştir. Bu karşı çıkma refleksinde üç endişeden bahsetmek mümkündür: Medeniyetin transferi açısından endişeler, alfabe değişimi ve asayişle ilgili endişelerdir.²⁴³ Alfabe değişiminin işlevselliğiyle ilgili endişeler, geçmiş bilgi birikimi ve basılan eserlerle ilgilidir. Namık Kemal, alfabe değişimi olursa eski eserlerden yararlanmanın mümkün olmayacağını belirtir²⁴⁴. Benzer endişeyi Ebüzziya Tevfik de taşımaktadır. O, İslam dünyasında bin senedir üretilen eserlerin çevrilemeyeceğini dile getirir.²⁴⁵ Alfabe sorunu ve yeni öğretim metotlarıyla ilgili bir başka makale gazetenin 41. sayısında yer alır.

*“Memleketimizin nüfusuna oranla okuma yazma bilenlerin sayısı oldukça azdır. Okuma yazma bilenlerin içiden pek azı harekesiz yazıları okuyup anlayabilmektedir. O hâlde yeni öğretim usûlleriyle bir elifba kitabının hazırlanması şarttır. Öğrenim çağındaki çocukların tahsilini kolaylaştıracak olan bu adımlar atılmalıdır. Dilin ıslahı sayesinde her meslekten ferdin okuma yazma bilmesi mümkün olacaktır. Önemine binaen, bu konu yetkililere duyurulur ve destek beklenir.”*²⁴⁶

Ziya Paşa’nın kaleminden çıktığı düşünülen başka bir makale, eğitim sistemine dair eleştiriler getirir. Eğitim konusuna gelmeden önce makale uzun bir girişten oluşur.

“Üzerinde yaşadığımız Dünya’nın hakikatlerinden bahseden yeni jeoloji ilmi aracılığıyla şimdiye kadar ortaya konulan tarih araştırmaları ve insanların edindiği tecrübeler göstermiştir ki, insanoğlundan önce yeryüzünde birtakım canlılar yaşamıştır. Akıl sahibi ve eşref-i mahlûk olarak anılan insanın, bütün canlıların üstünde olduğu ispatlanmıştır.” Makalenin devamında ise şu hususlara değinilmiştir: Dünyanın kuruluşu, ilk insanların nasıl yaşadığı, halen Asya ve Amerika’daki ilkel topluluklara örnekler, insanların bir arada olması ve zorunlu kanunlar, kabileler, devletlerin doğuşu, aklın önemi, devletlerin kendi içinde nizamlarının olması gerekliliği, bürokrasi, hiyerarşi başlıkları yer alırken; devlet insana benzetilmiş ve *“...insan nasıl hücrelerden meydana geliyorsa devlet de toplumun en küçük ferdinden başlayarak cemiyeti oluşturuyor, insan sağlığı nasıl organların uyumlu çalışmasıyla ilgili ise, devletin sıhhat ve selameti de insanların bir arada sorunsuz yaşamasına bağlı, bu kanun ve nizamla olur.”* ifadelerine yer verilmiştir.²⁴⁷

²⁴³ Aydın, a.g.m., s. 139-140.

²⁴⁴ Namık Kemal’in konuyla ilgili yazdığı uzun makaleye üçüncü bölümde yer verilmiştir.

²⁴⁵ A.g.m., s. 148.

²⁴⁶ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 41, 18 Zilkade 1277 (28 Mayıs 1861), s. 2-3.

²⁴⁷ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 34, 2 Zilkade 1277 (12 Mayıs 1861), s. 1.

‘‘İnsanın devletine hizmeti aynı zamanda dinin emridir. Bu da insanın eğitimiyle ilgilidir. Ancak milletimizin medeniyet dairesine girmesi kısa bir zaman önce olduğundan, insanlar vazifelerini yerine getirmede eksik kalmışlar ve mahcup hissetmişlerdir. Zira hukuku önemseyen medeni bir milletin asıl vazifesi, halkın iradesi olan devlet matbaasının hâkimine boyun eğmektir (?). Devletin ilk düşüneceği milletin terbiyesi (eğitimi demek istiyor) için gayret etmek ve çalışmaktır.²⁴⁸’’ Bu satırlarda dikkat çeken husus, medeniyet dairesine girişin kısa süre önce olduğunun itirafıdır. Bir sorunu halledebilmenin ilk şartı, mevcut sorunun fark edilmesidir. Bu yolda kısa zamanda mesafe alındığı belirtilerek, kanaatimizce sonraki satırlara zemin hazırlanmıştır. Ancak bu makaleden dolayı, daha önce ifade edildiği üzere gazete kapatılmaktan kurtulamamıştır.

‘‘Padişahımızın sayesinde on beş yirmi senede epey mesafe alınmıştır. Fünûnda ilerlenmiştir. Aşamalı olarak İstanbul ve taşrada halk için mektepler açılmış ve bir taraftan açılmaya devam etmektedir. Hatta bazı okullarda öğrencilerin elbise ve diğer ihtiyaçları devlet tarafından karşılanarak, öğrencilere maaş bağlanmıştır. Ancak bu okullardan mezun olanlardan çok azı devletin işine yaramaktadır. Bu öğrencilerin genel ahlâk durumları dahi yeterli değildir.’’²⁴⁹ Bu sorun sadece o zamanın değil, sonraki yılların da sorunu olmaya devam etmiştir. İçeriğin ikinci planda kalması, şekle önem verilmesi belki de hala devam ediyor. Makalede gördüğümüz Ziya Paşa’nın bu üslûbu karakteriyle ilgilidir. Sonraki yıllarda yurt dışında çıkaracağı Hürriyet Gazetesinde üslûp daha da sertleşecektir.

‘‘Bunda başlıca sebep, eğitim-öğretim uygulamalarındaki yanlışlıklardır; yöntem, teknik ve metotların ıllıllığıdır (usûl-i tahsil). Bizde çocuklar okula başladıktan sonra Arabî lisanına göre altı yedi sene okula devam etmektedirler. Sekiz-on defa hatim etmektedirler. Kur’an-ı Kerim’in aslından baştan sona okunması bir hatimdir. Buna rağmen harekesiz bir mektup verilse okuyamamaktadırlar. Hatta kendilerini okutan bazı hocalar bile bu hâldedirler. Bunlar mahalle mektebinden sonra Mekâtib-i Umumiye’ye devam ettiklerinde dahi Arabî kurallara göre eğitim alarak, temel gramer kurallarını öğrenmeden üst derslere kadar ilerlemektedirler. Daha sonra öğrendiklerini kendi lisanlarına uyarlayarak Osmanlıca öğrenmeye çalışmaktadırlar. Kendi lisanlarında iki satır yazı yazılması istenirse çaresiz kalmaktadırlar. Kendi lisanlarında

²⁴⁸ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 34, 2 Zilkade 1277 (12 Mayıs 1861), s. 1.

²⁴⁹ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 34, 2 Zilkade 1277 (12 Mayıs 1861), s. 1.

yazı yazmaya çalıştıklarında imlâ hataları yapmaktadırlar. Söz konusu hataları çocuklar yaptığı gibi, tahsilinin sonuna gelmiş mezunlar bile yapmaktadır. Hâlbuki eğitim uygulamalarında kendi lisanlarının kurallarını öğrenseler, iki- üç sene içinde sonuç alınabilecektir. Bu uygulama sayesinde talebelerin okur-yazar olmaları mümkündür. Hatta tavsiye edilen uygulamanın yabancı dil öğrenimine de büyük katkıları olacaktır. Talebeler, aynı mantıkla yabancı dil kurallarını öğrenip uygulayabileceklerdir. Üç dört senede ulaşılabilecek sonuca biz on dört-on beş sene harcıyoruz. Yaş yirmiye ulaşıyor. Bu kadar sürede öğrencilerde okuma hevesi kalmıyor.’²⁵⁰ Mahalle mekteplerinde devam eden programlarda yetersizlikler ortadadır. Öğretim yöntem ve metotlarından çözüm önerileriye birlikte bahsediliyor olması dikkat çekici olmakla beraber, Türkçe öğretim yöntemleri ileriki yıllarda daha çok tartışılır hale gelecektir. İlgili bölümde izah edileceği üzere, Maarif Nezareti ‘Dil Öğretim Yöntemi’ başlıklı yarışma dahi açacaktır. Öneriler, pratiktir ve amaca yöneliktir. Arap lisanının bütün inceliklerinin yıllarca öğrenilmesi yerine, programların gündelik hayatın ihtiyaçlarına cevap verir nitelikte olması istenmiştir. Bu taleplerin karşılık bulup bulmadığı konusunda kesin hüküm verilemez. Ancak ileriki yıllarda bu konunun daha yüksek sesle dile getiriliyor olması ve kamuoyunda tartışılması makalenin etkili olduğunu gösterir.

“Yeni usûller sayesinde Avrupa bizden çok ilerilere giderken, bizi ilgilendiren konularda bile ağızlarına bakıyoruz. Kendi metotlarıyla bizim dilimizi bizden iyi öğreniyorlar. Okullarda eski usûl terk edilip yeni usûllerle işe başlanmalıdır. Çocuklar hem kendi lisanlarında okuyup yazacaklar, hem de harekeli olan Kur’an ayetlerini öğrenip serbest okumaya başlayacaklardır. Böylece yedi sekiz senelik program bir iki senede uygulanabilecektir. Ayrıca talebelerin kendi dillerinin mantığıyla Arapça öğrenmeleri kolaylaşacaktır. Diğer yabancı dillerde de aynı kolaylık görülecektir. Bu tavsiyelerin dikkate alınması ve gerekli düzenlemelerin yapılması, Maarif-i Umumiye Nezareti’nden beklenmektedir.’²⁵¹ Yeni usûllere geçilmesi sadece kendi dilimizle ilgili kazançlar sağlamamaktadır. Bahsi geçen usûllerle başka dillerin de kolaylıkla öğrenilebileceğine vurgu yapılmıştır. Maarif Nezareti’ne arz edilerek biten makale ses getirmiştir ve gazete kapatılmıştır. Gazetenin kapatılması uzun süreli bir ceza değildir.

²⁵⁰ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 34, 2 Zilkade 1277 (12 Mayıs 1861), s. 2.

²⁵¹ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 34, 2 Zilkade 1277 (12 Mayıs 1861), s. 1-2.

On beş gün süreyle kapatılması gazeteyi maddi olarak fazla etkilememiştir; fakat sonraki sayılarda muharrirlerin daha dikkatli olmasını sağlamıştır.

İkinci sayıda yayımlanan makalede, gazete okumanın ufuk açacağından bahsedilerek, gazete okumak medeniyet ölçüsü olarak kabul edilmiştir. Gazete sayesinde insanların oturdukları yerden dünyadan haberdar oldukları, sanat ve diğer gelişmeleri takip edebildikleri ifade edilmiştir. Doğru habercilik önemsenmiştir. Gazetede yer alan yalan beyanın sözlü beyandan daha yıkıcı olduğu belirtilmiştir.

*“Medeni toplumlarda gazete okumak fikir sahibi olmaya yardım eder; bunu alışkanlık haline getirenler okumamanın eksikliğini hisseder.”*²⁵² *“Gazetemiz bu ilkelere sadık kalarak fikirlerin gelişmesine hizmet edecektir.”*²⁵³

Sergi-i Umûmi-i Osmanî, ilk örnekleri Avrupa’da görülen ve günümüz fuarlarına benzeyen bir organizasyondur. Sanayi mallarının reklamının yapıldığı bu sergide, üretime dair yenilikler tanıtılmıştır. Bu organizasyonlar sayesinde ticaret hacminin artması hedeflenmiştir. Osmanlı Devleti, Avrupa’da açılan bu sergileri takip etmiştir. Ülke tanıtımına katkı sağlayacağı düşüncesiyle bu sergilere bazı mallar gönderilmiş ve sergilenmiştir. Bu sergiler örnek alınarak 1863 yılında Sergi-i Umûmi-i Osmanî adıyla Mustafa Fazıl Paşa başkanlığında ilk adım atılarak işe başlanmıştır. Sadece sanayiye değil, eğitime de katkısı olacak bu girişimin halka duyurulmasında dönemin gazeteleri kullanılmıştır.²⁵⁴

Üretim ve maarife yönelik olarak 1863 yılında tertiplenen Sergi-i Umûmi-i Osmanî ile ilgili haberler ve duyurulara gazetenin farklı sayılarında yer verilmiştir. Serginin açılışından kısa bir süre sonraki gelişmelerle ilgili duyuru 289. sayıda yer almıştır. Duyuruya göre, eksiklerin giderilmesi ve yeni ürünlerin sergilenmesi için hazırlıklar tüm hızıyla devam etmektedir; binaların hazırlanması, makinelerin getirilmesi gibi çalışmalar yapılmaktadır. *“Ramazan-ı Şerif’te açılmış olan sergiye memleketin her tarafından bugünlerde pek çok eşya tevariüt ederek, bunlar dahi ilgili dairelere konulmuştur. Birçok yerden çift edevatı gönderileceği gibi, Fransa’dan dahi bazı ziraat aletleri gönderilmek üzere hazırlanmıştır. Sergi ebniyesinin Ramazan-ı Şerif’e kadar ikmal ve inşası mümkün ise de, bu (yeni gelecek) makineler için yeniden inşasına mübaşeret olduğu geçende yazıldığı üzere, bir ay müddet içinde*

²⁵² Tercümân-ı Ahvâl, nr. 2, 13 Rebiulahir 1277 (29 Ekim 1860), s. 2.

²⁵³ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 2, 13 Rebiulahir 1277 (29 Ekim 1860), s. 3.

²⁵⁴ Kenan Demir, “Sergi-i Umumi-i Osmanî’nin (1863) Açılışı ve Sergi’nin Duyurulmasında Gazetelerin Rolü”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 28, S. 1, Elazığ, 2018, s. 155.

*tamamlanamayacağından bi'z-zarure on beş gün tehir edeceği tahmin olunmaktadır.*²⁵⁵

Sergi-i Umûmi-i Osmanî'nin açılışına yakın detaylı bir nizamname yayımlanmıştır. Bu nizamname gazetenin 291- 295. sayılarında yayımlanmıştır. Sergiye dair bütün planlama ve işleyiş yedi fasıl halinde belirtilmiştir. Birinci fasıl sekiz bendden oluşur ve toplamda otuz yedi bend bulunur. İkinci fasılda ise sergilenecek malların kendi içinde sınıflaması yapılmıştır ve bu malların taşınması gereken şartlar belirtilmiştir. Sergilenecek mallar on üç ayrı sınıfa ayrılmıştır. Birinci bendde serginin Sultan Ahmed'de açılacağı ve açılış kapanış süreleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bendde İstanbul'a, eyaletletlere, mutasarrıflıklar ve kaymakamlıklara komiteler tayin edildiği ve bu komitelerin her türlü kayıttan sorumlu olduklarına yer verilmiştir. Eşyaların tespiti, sergide yer alıp almayacakları konusunda bu komitelere tam yetki verilmiştir. Bu görevlerin yerine getirilmesinde, ihtiyaç halinde ayrıca memur tayin edileceği belirtilmiştir. Üçüncü bend İstanbul, Galata, Eyüp, Üsküdar komiteleri ile ilgilidir. Nüfus fazla olduğu için buralara ayrıca memur tayin edileceği belirtilmiştir. Dördüncü bend, gönderilecek eşyalarla ilgili esasları içerir. Beşinci ve altıncı bendler, ecnebi tebaayla ilgilidir. Diğer bendler ise bahsedilen esaslarla benzer niteliktedir ve serginin sorunsuz devam etmesi için gerekli tedbirleri kapsar.²⁵⁶

325. sayıda yer alan haber şöyledir: “*Sergi-i Umûmi-i Osmanî makine dairesinin levazımatı günden güne tekmil olduğu, bu salı günü harman, değirmen gibi makinelerin işler hâlde olduğu işitilmiştir.*”²⁵⁷

2.2.2. Dârülfünun ve Kitap Satışları

Tercümân-ı Ahvâl gazetesi, tıpkı Tasvîr-i Efkâr gazetesi gibi maarife hizmet etme amacıyla kitap, mecmua, çeviri eser yayınları yapmıştır. Tefrikalar halinde yayımlanan eserler, döneminde ilgi görmüştür. Gazete, Tasvîr-i Efkâr'dan farklı olarak Mısır'da yayımlanan Ruzname-i Vakayi' Mısıriye gazetesinden sıklıkla beslenmiştir. Bölge haberleri genellikle buradan alıntılarla başkentte duyurulmuştur. 325. sayının

²⁵⁵ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 289, 5 Şaban 1279 (26 Ocak 1863), s. 1.

²⁵⁶ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 291, 9 Şaban 1279 (30 Ocak 1863), s. 2-3.; Tercümân-ı Ahvâl, nr. 292, 12 Şaban 1279 (2 Şubat 1863), s. 3-4.; Tercümân-ı Ahvâl, nr. 293, 15 Şaban 1279 (5 Şubat 1863), s. 3.; Tercümân-ı Ahvâl, nr. 294, 17 Şaban 1279 (7 Şubat 1863), s. 3.; Tercümân-ı Ahvâl, nr. 295, 20 Şaban 1279 (10 Şubat 1863), s. 2.

²⁵⁷ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 325, 3 Zilkade 1279 (22 Nisan 1863), s. 2.

ilanat bölümünde söz konusu gazetenin nüshalarının Tercümân-ı Ahvâl matbaasında basılacağı haber verilmiştir.

Tercümân-ı Ahvâl ve Tasvîr-i Efkâr gazetelerinin maarife hizmet olarak yaptıkları yayınlar amacına ulaşmaya başladıktan sonra, söz konusu gazetelerin matbaalarında gazete dışında farklı kitap ve mecmualar da basılmıştır. Bu faaliyetler diğer yandan gazetelere ekonomik gelir olmuş, gazetelerin daha nitelikli çıkmasını sağlamıştır. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin yayın organı olan Mecmua-i Fünûn, Tercümân-ı Ahvâl matbaasında basılan harici yayınlardan birisidir²⁵⁸. Ayrıca cemiyetin kuruluş amaçları fasıllar halinde 50. sayıda yer almıştır. Aynı sayıda Mecmua-i Fünûn hakkında bilgi verilmiştir.²⁵⁹

‘‘Bu defa Mısır Kahire’de haftada bir defa tab’ ve neşrolunan Ruzname-i Vakayi’ Mısıriye nam gazete neşirlerinin Tercümân-ı Ahvâl matbaasında dahi fûruhat olunmakda idüğü.’’²⁶⁰ Kitap satışlarıyla ilgili benzer haberlerden örnekler şunlardır:

‘‘Endülüs Tarihi’nin ikinci cildi Tercümân-ı Ahvâl matbaasında ve Sahaf Çarşısında Hacı Said Efendi’nin dükkanında ve Sultan Beyazıd’da kağıtçılarda, Hacı İbrahim Efendi’nin dükkanında ellişer kuruşa satılmaktadır.’’²⁶¹ Tacü’t-Tevarih’in ikinci cildinin ve Enderun Tarihi’nin, Tercümân-ı Ahvâl matbaasında satışa sunulduğu 538. sayıda ilan edilmiştir.²⁶²

Dârülfünun’da halka açık serbest dersler verilmesi, ders programlarının duyurusu, ders verecek hocalar vs. ile ilgili bazı haberler örnek olarak verilmiştir. Benzer haber ve duyurular Tasvîr-i Efkâr gazetesinde de olmakla birlikte, ilgili bölümde haber örneklerine yer verilmiştir.

‘‘Dârülfünun’da haftada iki gün Saadetlü Derviş Paşa hazretlerinin tedris etmekte oldukları Hikmet-i Tabiiyye dersinden halkın nasıl istifade etmekte olduğu geçende yazılmıştı. Bu ders umum için küşâd olunmuş olup, derslerin vükeladan ve rical-i kerem hazerâtından ekser zevat tarafından dahi rağbet buyurulmakta olduğu misillü, dünkü pazartesi günü Meclis-i Vâlâ Reisi devletlü Fuad Paşa hazretleri dahi teşrif ile, ders hitamında münasip bir resm-i nutuk dahi irad buyurmuşlardır.’’²⁶³ Gazetelerin yaptıkları duyuru ve haberlerle Dârülfünun’da halka açık verilen derslerin

²⁵⁸ Yusuf, a.g.m., s. 130.

²⁵⁹ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 50, 3 Muharrem 1278 (11 Temmuz 1861), s. 2.

²⁶⁰ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 325, 3 Zilkade 1279 (22 Nisan 1863), s. 4.

²⁶¹ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 536, 5 Rebiulahir 1281 (7 Eylül 1864), s. 4.

²⁶² Tercümân-ı Ahvâl, nr. 538, 10 Rebiulahir 1281 (12 Eylül 1864), s. 4.

²⁶³ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 290, 7 Şaban 1279 (28 Ocak 1863), s. 1.

rağbet görmesi arasında ilişki vardır. Diğer yandan devlet erkânından katılımın olması, halkı teşvik etmiştir. Klasik usûllerin dışında verilen dersler halkta merak uyandırmıştır. Tabiat derslerinde yapılan deneyler ilgi görmekle birlikte, bazı çevreler tarafından eleştiri almıştır.

Gazetenin 299. sayısında Derviş Paşa'nın Dârülfünun'da haftada iki gün verdiği derslerin, Ramazan ayı münasebetiyle haftada birer güne düşürüleceğini belirten bir duyuru yayımlanmıştır.²⁶⁴ Dârülfünun'da dersler veren Derviş Paşa'nın kitabının satışıyla ilgili haber: “Dârülfünun'da umuma İlm-i Hakikat dersleri veren Saadetlü Derviş paşa hazretlerinin telif eylediği Usûl-i Kimya kitabı, mücelled olarak Sahafılar Çarşısında Halil Efendi, Elhac Hüseyin Efendi ile Sultan Beyazıd'da Mustafa Efendi dükkanlarında otuzar kuruşa satılmaktadır.”²⁶⁵

Gazetenin 298. sayısında, Dârülfünun'da devam eden derslerin halktan ve devlet ricalinden ilgi görmeye devam ettiği ve yeni dersler açılacağı hakkında habere yer verilmiştir. “Dârülfünun'da küşâd olunmuş olan Hikmet-i Tabiiyye dersine pek çok zevat devam etmekte ve hususiyle bazı vükela-i azam ve rical-i kerem hazeratı tarafından dahi ekseriye derslere rağbet buyurulmaktadır. Ders bitiminde Saadetlü Derviş Paşa Hazretleri taltif edildikten sonra ve haftada iki gün saat yediden sekize kadar divan-ı muhasebat reisi Ahmet Vefik Efendi hazretleri Hikmet-i Tarih'ten ve Divan-ı Zaptiye reisi Saadetlü Salih Efendi hazretleri Tarih-i Tabii'den şehr-i carinin yirmi altıncı cumartesi ve yirmi yedinci pazar günleri iki ders daha küşâd olunacağını tebşîr buyurmuş ve ve mezkûr derslerle ol veçhile tedrisata mübaşeret kılınmıştır.”²⁶⁶

Derviş Paşa'nın öğrencisi Sabit Efendi'nin kitabının satışıyla ilgili haber: “Sabit Efendi merhumun telifi olan Hikmet-i Tabiiyye'den ecsam mevzularını içeren, birinci cildi olarak bundan önce terekesinden alınan matbu kitabın, bunlardan başka nüshası olmadığına ve Dârülfünun'da Hikmet-i Tabiiyye dersine devam etmekte olan zevatın suret, talim ve istifadelerine hizmet edeceği derkar bulunduğu mebni, kitab-ı mezûrenin beher nüshası onar kuruş fiyatla Dârülfünun mezkûr karşısında çorapçı dükkanıyla, Sultan Beyazıd'da kağıtçı Mustafa Efendi'nin dükkanında fûruht olunduğudur.”²⁶⁷

²⁶⁴ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 299, 29 Şaban 1279 (19 Şubat 1863), s. 1.

²⁶⁵ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 288, 2 Şaban 1279 (23 Ocak 1863), s. 4.

²⁶⁶ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 298, 27 Şaban 1279 (17 Şubat 1863), s. 3.

²⁶⁷ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 292, 12 Şaban 1279 (2 Şubat 1863), s. 4.

“Meclis-i Maarif üyelerinden Abdülkerim Efendi’nin yazdığı mantık kitabı ‘Mizânü’l Adl’, bir süredir Sahaf lar Çarşısında ve Ceride-i Havadis matbaasında satılmaktaydı. Bundan sonra gazetemizin matbaasında da satışları başlamıştır, ilan en duyurulur.”²⁶⁸

“Farsça yazılmış olan Mantık kitabını, Mevlevi tarikatından Fedayi Hazretleri, Türkçe’ye tercüme ile ‘Mantık el-Esrar’ adını vermiş ve kitabın harekeli ve havi olduğu teşmil olunmuştur. Fiyatı dahi yirmi kuruşa tenzil olmasıyla, isteyenlerin Sahaf Çarşısı’nda Ahmet Efendi’ye, Sultan Beyazıd’da Kağıtçılar Kethüdası Muhammed Efendi’nin dükkanına ve Bahçekapısı’nda Tercümân-ı Ahvâl Matbaasına müracaat etmeleri gerekmektedir.”²⁶⁹

“Şimdiye kadar pek çok kullanışlı muhtasar ve müfid olarak iki yüz on aded müsveddeyi havi yeniden tertib ve te’lif olunan İnşa-ı Cedid, bu defa tab’ olunup; Beyazıd’da Kağıtçılar’da Latifpaşalı Azat Efendi’nin ve Sahaf Çarşısında Hacı Akif Efendi’nin dükkanlarında ve Bahçekapı’da Yeni Camii Şerif’in havalisinde Nuri Efendi’nin kitap sergisinde ve Afganlı Hacı İbrahim Efendi’nin sergisinde on bir kuruş fiyatla satılmaktadır.”²⁷⁰ “Tacü’t-tevârih’in ikinci cildi pek âlâ mücelled olduğu hâlde, birinci cildi gibi ellişer kuruş fiyatla Tercümân-ı Ahvâl matbaasında satılmakta bulunmuştur.”²⁷¹

2.2.3. Okullarla İlgili Haberler

Gazetenin 9. sayısında yer verilen haberde, memleketin muhtelif yerlerinde yeni açılan okullardan bahsedilerek, bu gelişmelerden duyulan memnuniyet ifade edilmiştir. *“Muhtelif mahallelerde okul yapımı ve açılmasına halkın desteğiyle bir yenisi daha eklenmiştir. Okula görevlendirilecek öğretmenler belirlenmiş ve yeni okula ilk etapta rüşdiye seviyesinde 50 kadar öğrenci kaydedilmiştir. Bu işte emeği geçenlere gazetemizin ilan sayfasında teşekkür ediyoruz.”*²⁷²

Sıbyan Okulları ve Rüşdiye Okulları: Gazetenin 12. sayısında, Hanya Rüşdiye Okulu’nun sene sonu sınavlarıyla ilgili habere yer verilmiştir. *“Hanya Mekteb-i*

²⁶⁸ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 2, 13 Rebiulahir 1277 (29 Ekim 1860), s. 4.

²⁶⁹ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 289, 5 Şaban 1279 (26 Ocak 1863), s. 4.

²⁷⁰ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 289, 5 Şaban 1279 (26 Ocak 1863), s. 4.

²⁷¹ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 615, 14 Şevval 1281 (12 Mart 1865), s. 4.

²⁷² Tercümân-ı Ahvâl, nr. 9, 3 Cemaziyelevvel 1277 (17 Kasım 1860), s. 2.

*Rüşdiyesi'nde öğrenim gören öğrenciler, devlet erkânından bazı kişilerin huzurunda sınavlarını başarılı bir şekilde vermişlerdir. Ders hocalarından Bilal Efendi ve Muidi Efendi, başarılı olan öğrencilere hediyelerini vermişlerdir.*²⁷³ Gazetede yer alan benzer örnekler şu şekildedir:

Mülkiye Mektebi: “İki senelik öğrenim sürelerini tamamlayan Mülkiye Mektebi öğrencilerinden 33 kişi, mevsim imtihanlarına girerek başarılı olmuşlardır. Bu imtihanlara girilmesi sebebiyle devlet erkânından gelenler olmuştur. Şehadetnamelerini (diploma) alan öğrenciler ehliyet ve liyakat sahibi olarak vazife alacaklarından, duyulan memnuniyetten dolayı, haber gazetemizde ilan olundu.”²⁷⁴

“Maarif Nezaret-i Celilesi’nden verilen varakadır. Müdürlük ve kaymakamlık gibi Mülkiye’de istihdam buyurulacak zevata, mahrec-i aklâm üzere teşkil buyurulmuş olan mekteb-i mülkiye talebesinin dersleri tekmil müddet etmiştir. Bu sene usûl-i veçhile, imtihanları icra edilmiş ve şehadetnameleri verilmiştir. Yerlerine alınacak efendilerin imtihanları, Şevval ayının yirmi altıncı gününe kadar icra kılınması mukadder olup; ancak mekteb-i mezkûre devam etmek arzusunda bulunanların vakt-i mezkûr tayin olunacağı günlerde meclis-i mezkûre gelmeleri gerekmektedir. Adayların Arapça ilmi görmüş olması, Farsça okuyabiliyor olması ve ifade-i meram edecek kadar yazı yazmayı biliyor olmaları gerekmektedir. Ayrıca kendilerinin hüsn-ü ahlak ve edep sahibi olmaları, kusurları bulunmamış olduğuna dair mensup oldukları zevat taraflarından şehadetname getirip şimdiden maarif dairesinde mevcut olan defteri mahsusaya kayıt olunmaları gerekmektedir. Mekteb-i mezkûre girmek isteyen taşrada bulunan zevatın ise, ol vakte kadar gelip meclis imtihana yetişmeye gayret etmeleri iktiza edeceği ihtar mahsus ile şimdiden ilan-ı keyfiyet olunur.”²⁷⁵

Harbiye Mektebi: “Cemaziyelevvelin otuzuncu cumartesi günü Mekteb-i Harbiye’nin genel imtihanları yapılacaktır. Yirmi dört gün sürecek imtihanlarda, cuma günleri dışında Seraskeri’den görevli memurlar gelerek mülakat yapacaklardır. Detaylı bilgiler ve sınavların sonucu ayrıca duyurulacaktır.”²⁷⁶ Yine 16. sayıda Hanya’da bulunan rüşdiye okulu sınavlarıyla ilgili habere yer verilmiştir.²⁷⁷

²⁷³ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 12, 24 Cemaziyelevvel 1277 (8 Aralık 1860), s. 2.

²⁷⁴ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 14, 9 Receb 1277 (21 Ocak 1861), s. 2.

²⁷⁵ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 588, 7 Şaban 1281 (5 Ocak 1865), s. 1.

²⁷⁶ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 14, 9 Receb 1277 (21 Ocak 1861), s. 2.

²⁷⁷ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 16, 23 Receb 1277 (4 Şubat 1861), s. 1.

Gazetenin 23. sayısında verilen haberde İstanbul'da görevli bir ecnebi kimya hocasının, memleketi İtalya'da açılan bir okulda görevlendirilmek istenmesi; ancak bahsi geçen hocanın İstanbul'da kalmayı tercih etmesinden duyulan memnuniyet ilan edilmiştir. Hoca, mevcut görev yerindeki öğrencilerinden ayrılmak istememiş ve eğitim programını tamamlamak niyetinde olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁸

Gazetenin 27. sayısında bir ticaret okulunun açılacağı duyurusu yapılmıştır. Kayıt olmak isteyen öğrenciler için yer ve zaman bilgisi verilmiştir.²⁷⁹ Mülkiye okulundan mezun olanlar yerine alınacak öğrencilerin duyurusunun yapıldığı 28. sayıda, şu ana kadar yirmi civarında başvurunun yapıldığı, Ramazan ayı tatili olmasından dolayı başvuruların süresine dikkat edilmesi gerektiği haberine yer verilmiştir. Aynı sayıda, muhtelif yerlerde açılmış olan rüşdiyelerdeki mevsimlik imtihanların başladığı duyurulmuştur. Yapılan törende vali, kaymakam ve memurların hazır bulunduğu belirtilmiştir.²⁸⁰

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye: Her iki gazetede Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye ile ilgili haberler yer alır. 625. sayıda yer verilen haber, bunlardan birisidir. Haberde yeni bir mektebin açılacağı ilan edilir ve bununla ilgili başta padişah olmak üzere ilgililere teşekkür edilir. *‘‘Padişah ve Maarif Nezareti sayesinde Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye namıyla Sırmakeş Hanı ittisalinde bulunan mektebin küşâd olunacağı daha önceki ilanlarda duyurulmuştu. Şu an dahi elli nefer talebe hazır bulunup derslere başlamışlardır.’’*²⁸¹

²⁷⁸ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 23, 20 Ramazan 1277 (1 Nisan 1861), s. 2.

²⁷⁹ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 27, 15 Şevval 1277 (26 Nisan 1861), s. 4.

²⁸⁰ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 28, 17 Şevval 1277 (28 Nisan 1861), s. 1.

²⁸¹ Tercümân-ı Ahvâl, nr. 625, 8 Zilkade 1281 (4 Nisan 1865), s. 2.

3. BÖLÜM:

TASVİR-İ EFKÂR GAZETESİNE GÖRE OSMANLI'DA EĞİTİM

3.1. TASVİR-İ EFKÂR GAZETESİ

3.1.1. Gazetenin Yapısal Özellikleri

Tasvîr-i Efkâr gazetesi, Tercümân-ı Ahvâl'den sonra çıkan ikinci özel gazetedir. Şinasi tarafından çıkarılmıştır. Gazetenin günümüz gazetelerine benzer bir yapısı olduğunu söyleyebiliriz. Dönemine göre objektif olma gayreti vardır. Gazete, çeşitli imkânsızlıklar ve sansür uygulamaları nedeniyle birtakım zorluklarla mücadele etmiştir. Mümkün olduğunca tarafsız olma ilkesini korumaya çalışmıştır.²⁸² Basınla ilgili denetimlerin sıklaştığı, yasal düzenlemelerin yapıldığı dönemde gazetelerin buna göre tavır aldığını söylemek mümkündür. Yurt dışında denetimden uzak yayın yapan Osmanlı gazetelerinin diliyle söz konusu gazeteler kıyaslandığında, denetimlerden etkilendikleri görülür.

Gazetenin kadrosunda Şinasi, Namık Kemal, Recaizâde Ekrem gibi önemli aydın grubunun olması, gazetenin kalitesini artırmıştır. Gazete, Tanzimat'tan Meşrutiyet'e giden yolda, bu sürece yayınlarıyla katkı sağlamıştır. Şinasi'nin açık fikirli oluşu ve batının işleyişini bilmesi; bir süre Avrupa'da kalmasının, orada farklı görüşlerden insanlarla tanışmasının, fikir alış verişinde bulunmasının bir sonucudur. Dolayısıyla gazetede parlamento, anayasa, meşruti yönetim gibi kavramlar sıkça işlenmiş ve bu kavramlar makalelere konu olmuştur.²⁸³ Bu tür kavramlar yurt dışında yayın yapan Osmanlı gazetelerinde daha net bir şekilde ifade edilmiştir. Muhbir ve Hürriyet gazetelerinde olduğu gibi, içerikler bazen sert dozda olmuştur.

Tercümân-ı Ahvâl'de yazdığı mukaddimeye benzer bir giriş yapan Şinasi, devlet-millet ilişkisinde karşılıklı sorumlulukları belirtmiştir. Halkın beklenti ve ihtiyaçlarının gazeteler aracılığıyla dile getirilmesi gerekliliğini vurgulayarak, gazetenin halkın sözcüsü olma işlevine dikkat çekmiştir.²⁸⁴ Gazete hem toplumun eğitilmesi, hem

²⁸² Hayta, a.g.e., s. 1.

²⁸³ A.g.e., s. 2.

²⁸⁴ A.g.e., s. 10.

de ileride ortaya çıkacak gazete ve yayıncıların doğmasında bir okul vazifesi görmüştür.²⁸⁵ Tasvîr-i Efkâr'da yer alan söyleşi ve makaleler genellikle imzasızdır. Şinasi'ye ait makaleler üslûp özelliklerine göre tahmin edilmiştir.²⁸⁶

Tercümân-ı Ahvâl ve Tasvîr-i Efkâr gazeteleri, yayıncılıkta günümüzde dahi geçerliliğini koruyan iki temel ilkeye göre hareket etmişlerdir. Bu ilkeler, haberin doğruluğu ve zamanında iletilmesidir. Başta Âgâh Efendi ve Şinasi, halka ulaştırılacak haberlerin doğru haberler olmasına dikkat etmişlerdir. Bir haberin doğruluğu, şüpheyi yer bırakmayacak kadar araştırıldıktan sonra o haber yayımlanmıştır. Dikkatlerden kaçan veya yanlışlığı sonradan anlaşılan haberler bir sonraki sayıda hemen düzeltilmiştir. İkinci temel ilke halka zamanında ulaştırılan haberdur. Gazete yönetimine göre zamanında halka ulaşmayan haberin kıymeti yoktur. Bu gerekçelerle haftada iki gün çıkan söz konusu gazeteler daha sonra haftalık yayınlarını artırmışlardır.²⁸⁷

Eğitim ve refah seviyesi arasındaki ilişki, gazetede yer alan makalelerde karşımıza çıkar. Devletin ekonomik gücü, eğitim politikasına bağlıdır. Bilhassa medeni toplumlardaki örneklerle yer verilerek karşılaştırmalar yapılır.²⁸⁸ Pozitif bilimlerin önemine yer verilmekle birlikte, maliye ilmiyle ilgili bazı zaruretlere dikkat çekilmiştir. Kalkınmaya doğrudan etkisi olacağından ilgililerin, özellikle kalemlerdeki memurların maliye alanında eğitim alması önemsenmiştir.²⁸⁹ İslam dininde kutsal kabul edilen ramazan ayı dahil olmak üzere, gazetede dini ilimlerle ilgili haberlere neredeyse rastlanmaz.²⁹⁰ Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemde medreselerde verilen eğitimin çift yönlü olduğunu hatırlamak gerekir. Medreselerde çözülme başladıktan sonra pozitif bilimler terk edilmiştir. Osmanlı modernleşmesi kapsamında yeni açılan kurumlarda da dini ilimler ikinci planda kalmıştır ve kapsamı daralmıştır. Her iki durumda da sonuç alınmadığı ortadadır. Dolayısıyla aklın ve bilimin rehber olduğu batılılaşma sürecinde gelenekler önemsenmemiştir, ıslahatlar uzun vadeli başarılı sonuçlar vermekten uzak kalmıştır.

²⁸⁵ A.g.e., s. 3.

²⁸⁶ Tansel, a.g.e., s. XI.

²⁸⁷ Yusuf, a.g.m., s. 131.

²⁸⁸ Tasvîr-i Efkâr, nr. 37, 9 Cemaziyevvel 1279 (2 Kasım 1862), s. 1. (İlgili bölümde gazete haberine yer verilmiştir. Fransa'da açılan kız mektebinden övgüyle bahsedildikten sonra, memleket ne kadar gelişmiş olursa olsun eğitimle ilgili yeniliklerin devam ettiği vurgulanmaktadır. Böylece Osmanlı maarifinde mevcut sorunların bir an önce giderilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. Süreli yayınlara uygulanan sansür ve gazete kapatma cezaları sebebiyle doğrudan eleştiriler yerine bu tür dolaylı mesajlara sık rastlanmaktadır.)

²⁸⁹ Şinasi Bütün Eserleri, s. 175, Aktaran: Abir, a.g.t., s. 169.

²⁹⁰ Tasvîr-i Efkâr, nr. 72, 14 Ramazan 1279 (3 Mart 1863), s. 1. vd.

Gazete ilk zamanlar haftada iki gün yayımlanmıştır. Başlığın altında ‘‘*Havadis ve Maarife Dair Osmanlı Gazetesi*’’ ibaresi yer alır. Altında ise basım yeri, fiyatı, eğitim ve hayır işleriyle ilgili ilanların ücretsiz basılacağına dair bilgiler bulunur. Gazete dört sayfa ve iki sütun olarak basılmıştır. ‘Payitaht’ ve ‘Eyalet’ başlıklarında başkent ve eyaletlerdeki çeşitli haberlere yer verilmiştir. Ayrıca Payitaht başlığında atamalar, görev değişiklikleri, iradeler, resmi yazılar yer almıştır. Eyalet haber kaynakları ilk başlarda muhabirlerin gönderdikleri mektuplar iken, daha sonra Tuna, Bosna gibi yerel gazeteler haber kaynaklarını oluşturmuştur. Dış haberler başlığını Asya, Avrupa, Afrika ve Amerika alt başlıkları oluşturur. Dış haber kaynakları büyük oranda yabancı gazetelerdir. Tefrika başlığı geniş bir yelpaze içerir. Çeşitli konularda yayınlara yer verilir.²⁹¹ *Havadis-i Hariciye* bölümünde yer alan ve memleket dışında cereyan eden olaylara değinilirken, dolaylı olarak kültürel gelişime katkı sağlanmıştır. Haber niteliği taşıyan sıradan aktarımlar olmakla birlikte, insanların ufkunu açacak ve düşüncesini etkileyecek bilgiler de yer almıştır.

Tasvîr-i Efkâr matbaasının eğitime hizmetine delil olarak şu örnekleri vermek yerinde olacaktır: Öncelikle gazetenin basılması başlı başına önemlidir. Gazetede yayımlanmış tefrikalar, birleştirilerek basılmış ve okuyucuya sunulmuştur. Yine bazı eserler bu matbaada basılmıştır. Bu yönüyle Şinasi, tefrikayı Osmanlı toplumuna tanıtan isim olmuştur. O, tefrikaların kültürel gelişime etkisinin farkındadır. Seçilen ve gazete sütunlarına taşınan tefrika örnekleri çeşitlilik gösterir. Şüphesiz bu çeşitlilik insanlarda merak uyandırmıştır. Aileden politikaya, tarihten maarife, ekonomiden pozitif bilimlere kadar birçok konu tefrikalarda ele alınmıştır. Bu konuların ortak özelliği ise insanlarda modern düşünce geliştirmeyi hedeflemeleridir. Nitekim Ahmet Vefik Paşa’nın Dârülfünun’da verdiği serbest dersler *Hikmet-i Tarih* başlığıyla yayımlanmıştır. Bu derslerin sosyoloji biliminin temelini oluşturduğunu belirtmek gerekir. Modern düşünce geliştirme hedefine başka bir örnek olarak, Avrupa’nın genel vaziyetini anlatan ve Kâtip Çelebi’nin tercüme ettiği *Tarih-i Frengi* eserinin gazetede yayımlanması verilebilir.²⁹² Şinasi, modernleşmede Batı etkisine inandığı için, Avrupa’nın tanınması amacıyla bu tür konuları seçmiştir. O, sadece görüntüde değil, düşünce yapısında da batılı olmak gerektiğini vurgulamıştır.

²⁹¹ A.g.e., s. 10-11.

²⁹² Bedri Mermutlu, *Sosyal Düşünce Tarihimizde Şinasi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003, s. 258-259.

Gazetenin mukaddimesinde şu hususlara yer verilmiştir: ‘Devletlerin milli menfaatlerini gözeten basın yayın organlarının varlığı, halk ile devlet arasındaki iletişimde köprü vazifesi görürler. Yönetim, halkın çıkarlarını gözetir. Bütün medeni memleketlerde gazete elzemdir. Ben de, Osmanlı memleketlerinde halkın yararına olmak üzere mukaddimesini yazmaya muvaffak olduğum, eğitim ve havadise dair işbu Tasvîr-i Efkâr gazetesinin tesisine teşebbüs eyledim. Gazetenin yayınlanma izninin verilmesinden duyduğum minneti, bu yolda halka hizmet etmekle ödemeye çalışacağım.’²⁹³

Mukaddime, devletin güçlü olmasının, halkın menfaati için gerekli tedbirlerin alınmasına bağlı olduğu ifade edilmiştir. Halkın istekleri gazeteler aracılığıyla öğrenilebileceğinden, gelişmiş toplumlarda olduğu gibi gazete çıkarılması konusunda devletin teşvik edici olması gerekliliği vurgulanmıştır. Tasvîr-i Efkâr gazetesinin bu amaca hizmet etmek için çıkarıldığı belirtilmiştir. Ebüzziya Mehmed Tevfik’e göre, gazetenin ilk sayısı padişaha gönderilmiş ve gazete padişah tarafından beğenilerek Şinasi taltif edilmiştir.²⁹⁴

3.2. EĞİTİM İLE İLGİLİ HABERLER VE MAKALELERİN ANALİZİ

3.2.1. Eğitimin Önemine Dair Makaleler

1862’de Takvim-i Vekayi Gazetesi’nde yayımlanan, ‘Devleti yüceltecek biricik yol, genel eğitimin yaygınlaştırılmasıdır. Eğitimden, kız- erkek herkes yararlanmalıdır. Ailesini mutlu edecek kadın, din ve dünyasını bilmelidir. Kızların eğitimi, ana babaların borcudur.’ görüşü, 1864’te Tasvîr-i Efkâr Gazetesi’nde yayımlanmıştır.²⁹⁵

Sultan Abdülaziz, çıktığı Avrupa seyahatinde izlenimlerini paylaşmıştır. Padişah, genel bir kıyaslama yaptıktan sonra, huzurun ve refahın ancak eğitimle olabileceğini ifade etmiştir: ‘Maarif-i Umumiye Nezareti’nden gelen yazının suretidir: Avrupa seyahatinden dönen padişahın, sadarete emrettiği üzere Avrupa’daki izlenimleri gazetede yayımlanmıştır.’ Bu defaki seyahatimde Avrupa’nın büyük milletleri ve

²⁹³ Tasvîr-i Efkâr, nr. 1, 17 Zilhicce 1278 (15 Haziran 1862), s. 3.

²⁹⁴ Yazıcı, a.g.m., s. 138.

²⁹⁵ Sakaoğlu, a.g.e., s. 86.

*hükümdarlarından gördüğüm ilgi ve muhabbeti hiçbir zaman unutamam. Bundan duyduğum memnuniyeti memlekete dönüşte bütün tebaaya duyurarak ben de aynı şekilde muamele etmeyi arzularım. Herkesin malumu olduğu üzere davamız ve çabamız, gayret ederek ve çok çalışarak memleketimizi kısa sürede kalkındırmaktır. Bu suretle tebaanın tamamının refah ve saadete ulaşmasını istiyoruz. Bu hayırlı amacımıza ulaşmak sadece bizim arzumuz değil, bizi misafir eden devletlerin ve milletlerin de beklentileridir.*²⁹⁶

*“Beyana gerek olmadığı ve gözle görüldüğü veçhile, büyük devlet olmak için öncelikle ahalinin eğitilmesi ve ilimlerin yaygınlaşması ve pratikte kullanılabilir olması şarttır. Bayındırlık faaliyetlerine önem verilmesi, kara ve deniz kuvvetlerinin intizamı ve gücü, maliyenin sağlamlığı gibi koşullar ilerlemenin diğer şartlardır. Bu gücün eskiden olduğu gibi tekrar elde edilebilmesi gayrete bağlıdır. Bütün üst düzey yöneticilerinden memuruna kadar halkın her bir ferdinin sadakatle ve fedakârlıkla bu yolda çalışmaları bizi memnun edecektir.”*²⁹⁷ Eğitimin sadece halkın huzuru ve refahı için gerekli olmadığı; askeriye, altyapı ve imar gibi birçok alanda kalkınmanın şartı olduğu belirtilmiştir. Bunun için herkesin üzerine düşeni yapması, dikkat edilmesi gereken diğer husustur. Çünkü yöneticilerin farkındalığı ve tebaaya tavsiyeleri o dönemin şartlarına göre değerlendirildiğinde emir yerine geçer.

Namık Kemal imzasıyla gazetenin 457. sayısında yer alan bir makale kız çocuklarının eğitimi ile ilgilidir. Makaleye göre kız çocuklarının tahsiline azami gayret gösterilmelidir. Memleketlerin gelişmişliği toplumun eğitimiyle ilişkilidir. Gelişmiş memleketler halkını cehalet içinde bırakmazlar. Çünkü efradından bir kişinin bile haiz olduğu kabiliyet, eğitimle o kişiye ve memlekete fayda sağlayacaktır. Mülkü Osmaniye’de geri kalmışlık ve cehalet, ahlâk sorununu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla mesuliyet sadece efrada ait değildir, hükümetin de bu konuda sorumlulukları vardır. Osmanlı mülkünde kadınların eğitimi öncelikli konu olmalıdır.²⁹⁸

Gazetenin 712. sayısında ilginç bir haber yer alır. Haber, toplumun eğitim seviyesi ve hayata bakışıyla ilgili önemli ipuçları içerir. ‘*Hüdâvendigâr gazetesinden*

²⁹⁶ Tasvîr-i Efkâr, nr. 509, 14 Rebiulahir 1284 (15 Ağustos 1867), s. 3.

²⁹⁷ Tasvîr-i Efkâr, nr. 509, 14 Rebiulahir 1284 (15 Ağustos 1867), s. 3.

²⁹⁸ Tasvîr-i Efkâr, nr. 457, 4 Şevval 1283 (9 Şubat 1867), s. 1-2. (Makale gazete nüshasında imzasızdır. Aynı makale Ebüzziya Mehmed Tevfik tarafından yayımlanan Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Edebiyat-Kemal eserinde yer alır. Makalenin Namık Kemal’e ait olduğu bu eserden anlaşılmaktadır. Bkz. Ebüzziya Mehmed Tevfik, *Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Edebiyat-Kemal*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1304, s. 90-98.)

alınan habere göre, Muradiyeli bir hastanın rahatsızlığına doktorun yanlış teşhis koyduğu belirtilmiştir. Hastanın mesanesinde taş olduğunu ve ameliyatla alınması gerektiğini belirten doktorun, babasından imza istemesi üzerine babası imzayı reddetmiştir. Daha sonra Bursa Meydan'da Şuayip Usta isimli bir berber, aslında basura benzer bir rahatsızlık olduğunu keşfetmiş ve bir ayda hastayı iyileştirmiştir.²⁹⁹

Ceride-i Askeriye Dergisi'nin yayımlanmaya başlamasından duyulan memnuniyeti gösteren bir habere 164. sayıda yer verilmiştir. "Bir millet ki insanlığın aydınlığı ve selameti için çalışır, fertleri askerlik için dünyaya gelir ve bu yolda canlarını feda ederler. Geçmişteki örneklerle sabittir ki, bu milletlerden birisi de 'Millet-i Osmaniye'dir. Eğitim almamış ferdi dahi askerlik yetenekleriyle doğmuştur. Bu gazete, askerin doğrudan eğitimiyle ilgili olduğundan, askeri sınıfı bu vesileyle tebrik eder, galibiyetler elde etmeleri için yeni bir başlangıç olmasını dileriz³⁰⁰." Askerliğin kutsal bir vazife sayıldığı Osmanlı toplumunda, askeri sınıfın eğitimi için faydalı olabilecek bir derginin yayımlanması elbette önemlidir. Dikkat çeken husus, gazetenin bu mecmuayı atlamaması, hatta mecmuanın yayımlanmasından duyulan memnuniyettir. Halkın eğitimi, kültürünün artması için sade ve anlaşılır bir dille yayın hayatına başlayan gazete, bu amaca hizmet edecek duyuruları kendine görev addetmiştir.

Tercümân-ı Ahvâl'de olduğu gibi Tasvîr-i Efkâr gazetesinde de Sergi-i Umûm-i Osmanî haberleri yer alır. İlk örnekleri Avrupa'da görülen sergiler, örneklerine benzer nitelikte Osmanlı Devleti'nde de açılmaya başlamıştır. XIX. yüzyılda ortaya çıkan bu sergilerde amaç ürünlerin tanıtımını yapmak, üretimi artırmaktır. Sergilerin kültürel karşılığı vardır, sergi vesilesiyle halkın sanayideki gelişmeleri ve yeni ürünleri görmesi mümkün olmuştur.

Sergi-i Umûm-i Osmanî ilgili bir makale gazetenin 79. sayısında yayımlanmıştır: "Sultan Ahmed'de inşa olunmuş olan Sergi-i Umûm-i Osmanî, ramazan ayının dokuzuncu günü küşâd olunmuştur. Sanayi doğrudan kullanımı mümkün olmayan maddelerin mamûl hale gelmesi için kurulur. Ecza için nasıl bazı maddelerin istimali mümkün ise sanayide memleketlerin ileri mertebeye ulaşması için aynı şey gerekir. Ahalinin bu gelişmelere rağbeti, sanatı müşahedesi kemâl derecesiyle

²⁹⁹ Tasvîr-i Efkâr, nr. 712, 3 Muharrem 1286 (15 Nisan 1869), s. 3.

³⁰⁰ Tasvîr-i Efkâr, nr. 164, 11 Şaban 1280 (21 Ocak 1864), s. 1. (Makale gazete nüshasında imzasızdır. Aynı makale Ebüzziya Mehmed Tefvik tarafından yayımlanan Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Edebiyat-Şinasi eserinde yer aldığı için makalenin Şinasi'ye ait olduğunu anlıyoruz. Bkz. Ebüzziya Mehmed Tefvik, Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Edebiyat-Şinasi, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1311, s. 45-47.)

ilgilidir. Halkın tecrübeli olanları faydalı olan şeylere rağbet ederler. Mesela burada bulunan Avrupalı ashab, sergiye takdirle bakar. Ağaçtan eşya imal eden esnaf, işine yarayacak ağacın nereden geldiğini ve ne suretle celb olunabileceğini anlasa bu durumdan hem kendileri istifade eder hem de yaptıkları eşya hüsn-ü suret kesb eder. Avrupa emtiasının revacı Memalik-i Osmaniye mamûlatını geride bırakmış olduğu halde yine bu kadar eşya bulunması takdire şayandır. Avrupa emtiasının itibarı ise fabrikalar sayesinde hasıl olan ucuzluğu ile ilgilidir. Sergide inşa edilen mahallere pek güzel ziraat aletleri gelmiş olduğundan ve bunlardan ziyadesiyle menfaat temin edilebileceğinden, arazi ashabından bulunan erbabı teşvik etmek gerekir. Binaenaleyh bizce bu aletler ziraat erbabının istihsaline takat olur ise her suretle ihtiyacatımızı defettikten sonra mahsûl fazlası bile kalacaktır.’³⁰¹ Makale, sergi duyurusunun yapılmasından başka serginin önemine dair örnekler içerir. Bu bağlamda ziraat aletlerinden yararlanmanın üretimi artıracığına dikkat çekilmiştir. Avrupa mallarının rağbet görmesi fabrikalarda üretilmesiyle ve ucuz olmasına ilişkilendirilmiştir. Verilen örnekler sergiye teşvik için yerindedir. Sergiye rağbet edilmesi dolaylı olarak eğitim seviyesiyle ilişkilendirilmiştir.

Sergi-i Umûm-i Osmani’den daha fazla insanın faydalanabilmesi için giriş ücretlerinde indirime gidilmiştir ve gazete bu duyuruyu ilan sayfasında yayımlamıştır. ‘*Madde-i Resmiye: Cümlelerin malumu olduğu üzere, Sergi-i Umûm-i Osmani’nin açılış sebebi maarif ve sanayinin ilerlemesi ve bundan herkesin istifade etmesidir. Sergide birçok kıymetli eşya bulunmaktadır. Sergiden istifade edilmesi ve eşyaların seyredilmesi için şimdiye kadar üçer kuruş giriş ücreti alınmaktaydı. Bu fiyat bazı kimselere ağır geldiği için istifadeden mahrum bırakıyordu. Herkesin bundan yararlanabilmesi için bundan sonra serginin girişi iki kuruşa indirilmiştir.*’³⁰²

Gazetenin 653. sayısında ‘*İnsanı insan eden ilm-i edeptir.*’ başlığıyla verilen makalede bazı detaylara değinilmiştir ki, bunlar günümüzde de geçerliliğini koruyan ilkelerdir. İnsanı hayvandan ayıran biricik farkın akıl olduğu, aklın doğru kullanılabilmesi ve insanı kurtuluşa götürebilmesi için de terbiye edilmesi gerektiği belirtilir. İnsanın kendisini tanıması, doğuştan getirdiği potansiyelini hayırlı işlerde

³⁰¹ Tasvîr-i Efkâr, nr. 79, 8 Şevval 1279 (29 Mart 1863), s. 1-2. (Makale gazete nüshasında imzasızdır. Aynı makale Ebüzziya Mehmed Tefik tarafından yayımlanan Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Edebiyat-Şinasi eserinde yer aldığı için makalenin Şinasi’ye ait olduğunu anlıyoruz. Bkz. Ebüzziya Mehmed Tefik, *Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Edebiyat-Şinasi*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1311, s. 29-35.)

³⁰² Tasvîr-i Efkâr, nr. 92, 25 Zilkade 1279 (14 Mayıs 1863), s. 4.

kullanabilmesi, kendini yetiştirmesiyle doğrudan ilişkilidir. Makalenin bazı bölümleri şunlardır:

“*Malumdur ki insanların hayvanların sahip oldukları birtakım özellikler vardır. Mesela koyun ve kuzu hamiyet ve masumiyetle öne çıkarken, kaplan şecaatle donatılmıştır. Dolayısıyla hayvanların bazıları şefkat ve merhametle, bazıları zulüm ve eziyetle bağdaştırılır. Hayvanlarda kendilerine verilmiş özelliklerden başka haslet bulunmadığı hâlde, bir insan bütün bu hasletlere sahiptir. İnsanın hayvandan başka doğuştan beraberinde getirdiği bir haslet daha vardır ki, bu akıl ve ferasettir. İşte bu özellik sayesinde insan canlıların en üstünüdür ve diğer canlılardan ayrılır. Diğer canlılardan ayrılır demekle, insanı insan yapan değer demek istiyoruz. İnan akıl ve ferasetini doğru kullanmazsa tehlikeli bir hal alır. Bu doğuştan gelen hasletlerin en iyi şekilde kullanımı ilim ve edep tahsiliyle mümkündür. Maarif vasıtasıyla insan bu yola girmezse kendini nefesine teslim eder ve hayvandan farkı kalmaz.*”³⁰³

Ünlü Türkolog Bianchi’nin ölümü 193. sayıda duyurulmuştur. “*Fransa’da diller ve doğu kültürü çalışmalarıyla bilinen Mösyö Biyanki 81 yaşında vefat etmiştir. Fransa’nın kuzeyinden olup, Fransızlar 1797’de orayı işgal edince, abisi Avusturya tarafında kalmış, kendisi genç bulunduğundan Fransız olmuştur. Daha sonra İstanbul’daki Fransa Sefaretinde bulunmuş ve doğu dillerini tahsil etmiştir. Kendisi Osmanlı dostu idi. Dört cilt Türkçe-Fransızca sözlük yazmıştır. Ayrıca birçok eseri Fransızcaya tercüme etmiştir.*”³⁰⁴

Gazetenin 481. sayısında yayımlanan makalede, devletin şanına yakışacak şekilde hizmet binaları olması gerekliliğine dikkat çekilmiştir ve Avrupa şehirlerindeki meydanlardan örnekler verilmiştir. İnsanların işlerini bitirdikten sonra gezinti yerlerinde dolaşmaları, hoş vakit geçirmeleri imrenilecek bir üslûpla aktarılmıştır. Yeni yapılacak binaların kâgir şekilde olması tavsiye edilmiştir, taş binalar medeniyet göstergesi olarak belirtilmiştir. Tavsiye edilenlerin medeniyet göstergesi olup olmayacağı konusu bir yana, asırlarca yangınlarla başı dertte olan başkentin en azından bu açıdan rahatladığı ortadadır.

“*Bir zat tarafından gelen varakadır. 285 numaralı El-Cevâib’den alınarak bazı izahat ve mülâhazat eklenmesiyle tertip edilen makale, gazetenizde yayımlanmak üzere gönderildi. Herkesin malumudur ki bundan bir iki ay önce Maliye Hazinesi, Ayasofya*

³⁰³ Tasvîr-i Efkâr, nr. 653, 16 Cemaziyelevvel 1285 (4 Eylül 1868), s. 1.

³⁰⁴ Tasvîr-i Efkâr, nr. 193, 2 Zilhicce 1280 (9 Mayıs 1864), s. 2.

*Camii Şerifi yakınında Dârülfünun olmak üzere inşa olunan binaya nakil olunmuştur. Maarif ve Evkâf Nezaretlerinin şimdiki bulundukları binalar, tamir ile bile ıslah olunmayacak kadar haraptırlar. Bu nezaretlerin böyle mahallerde kalması uygun değildir. Bu nezaretlerin eski Dârülfünun binasında toplanacağı söylenmektedir. Gerek binanın bu iş için yetersiz olması, gerek kullanışsızlık sebebiyle devletin bir miktar daha para harcayarak müstakil binalar tesis etmesi gerekir. Avrupa örneklerinde olduğu gibi kâgir binaların yapımına başlanması ve bu binaların bahçeli olması gerekir. Bu plan ahalinin hem sıhhati hem de gezinti yapabilmesi için önemlidir. Avrupa'nın birçok şehrinde umum için böyle bahçe tarzında meydanlar vardır. Bu meydanlarda akşamüzerleri asker mızıkları çalınır, halk gezinti yapar.*³⁰⁵

3.2.2. Dârülfünun ve Kitap Satışları

Tasvîr-i Efkâr gazetesinde yer alan ve Dârülfünun'da halka açık serbest dersler verilmesi, Dârülfünun'da verilecek derslerin programlarının duyurusu, ders verecek hocalar vs. ile ilgili bazı haberler aşağıda örnek olarak verilmiştir. Gazete, maarifle ilgili olarak bu konuya yakından ilgi göstermiştir. Hatırlanacağı gibi, ilgi göstermenin ötesinde bazı dersler gazetede yayımlanmıştır.

“Halka açık dersler verilmesiyle ilgili karara varılmıştır. Maarif-i Umumiye memurlarının girişimleriyle planlanan bu dersler için Avrupa'dan 23.000 Frank'lık alet edevat getirilip Dârülmaarif'te muhafaza edilmiştir. İlk başta Fizik bilimiyle ilgili verilecek derslere, dileyen herkes katılabilecektir. Daha sonra Mösyö Serupyan bu dersleri verecek olup, karşılığında 500 kuruş maaş alacaktır. Fizik dersinin yanında Kimya dersinin de açılmasına karar verilmiştir.”³⁰⁶

“Halkın eğitim-öğretimi için, isteyen herkese açık olmak üzere padişah iradesiyle askeri erkândan madenler reisi Derviş Paşa Fizik ve Kimya dersleri vermek üzere görevlendirilmiştir. Dersler haftada iki gün olarak pazartesi ve perşembe günleri, Ayasofya Camii yanında bulunan Dârülfünun binalarında verilecektir.”³⁰⁷ Kimyager Derviş Paşa, İbrahim Edhem Paşa'nın girişimiyle Dârülfünun'da ilk dersini vermiştir. Serbest dersler hem devlet kanadından, hem halk tarafından büyük bir ilgiyle

³⁰⁵ Tasvîr-i Efkâr, nr. 481, 5 Muharrem 1284 (9 Mayıs 1867), s. 1.

³⁰⁶ Tasvîr-i Efkâr, nr. 52, 4 Receb 1279 (26 Aralık 1862), s. 1.

³⁰⁷ Tasvîr-i Efkâr, nr. 56, 18 Receb 1279 (9 Ocak 1863), s. 1.

karşılanmıştır. Dersler yıl boyunca bu şekilde devam etmiştir. Daha sonra birtakım sebeplerle, özellikle medrese tarafının hoşnutsuzluğundan dolayı programlarda kesintiler yaşanmıştır.³⁰⁸

Derviş Paşa'nın yazdığı Usûl-i Kimya isimli kitabın satışıyla ilgili haber: "Askeri erkândan, halka açık dersler veren Derviş Paşa'nın kaleme aldığı, giriş bölümünü de kapsayan Usûl-i Kimya kitabı ciltli olarak sahaflar şeyhi Hacı Hüseyin Efendi ile Sultan Bayezid'de eski kağıtçılar kethüdası Mustafa Efendi dükkanlarında otuz kuruşa satılmaktadır."³⁰⁹

Dârülfünun'da yeni dersler açılacağına dair haber: "Derviş Paşa'nın Dârülfünun'da halka açık Fizik dersleri vereceği ve açılış zamanı 52 ve 56 numaralı sayılarımızda ilan edilmişti. Gerçekleştirilen dersler halktan büyük ilgi görmüştür. Bu derslerin daha iyi anlaşılabilmesi için matematik ilminin bilinmesi gerekli olduğundan ayrıca matematik derslerinin de başlaması yerinde olacaktır. Derviş Paşa'nın Kimya derslerine, Meclis-i Tahkik Reisi Salih Efendi'nin Tıp Tarihi derslerine, Münecimbaşı Osman Saib Efendi'nin Astronomi derslerine ve Maarif yetkililerinden bir zatın Pratik Bilgiler derslerine başlayacağı rivayet olunmaktadır."³¹⁰

Fizik bilimiyle ilgili bir kitabın satışı: "Cisimlerin ayırt edici yönlerini anlatan kitap, Dârülfünun'da bir boşluğu dolduracaktır. Derviş Paşa'nın talebelerinden, ölmüş bulunan Kaymakam Sabit Bey'in telif işlerini yürüten zat tarafından çıkarılmış kitap, Sultan Bayezid'de Kâğıtçı Mustafa Efendi'nin dükkânında 10 kuruşa satılmaktadır."³¹¹

Dârülfünun'da verilecek olan yeni derslerin programı: "62 numaralı sayıda yer verildiği üzere Dârülfünun'da okunan dersleri sayısı artırılmıştır. Haftada iki gün olmak üzere, saat yediden sekize kadar Divân-ı Muhâsebât Reisi Ahmed Vefik Efendi Tarih Felsefesi; Meclis-i Tahkik Reisi Salih Efendi ise İslam Tarihi dersleri açacaklardır. Bu derslerden hariç, Şaban ayı sonuna kadar iki ders daha açılacaktır."³¹²

Fizik derslerinin Tasvîr-i Efkâr'da yayımlanması haberi: "*Dârülfünun'da verilen Hikmet-i Tarih derslerinin özeti, bazı zamanlar Tasvîr-i Efkâr'da yayımlanmaya*

³⁰⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Dârülfünun", TDV. *İslam Ansiklopedisi*, C 8, İstanbul, 1993, s. 522.

³⁰⁹ Tasvîr-i Efkâr, nr. 60, 2 Şaban 1279 (23 Ocak 1863), s. 3.

³¹⁰ Tasvîr-i Efkâr, nr. 62, 9 Şaban 1279 (30 Ocak 1863), s. 1. (Gazete nüshasında imzasız olan makale Ebüzziya Mehmed Tefvik tarafından yayımlanan Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Edebiyat-Şinasi eserinde de yer alır. Makalenin Şinasi'ye ait olduğu bu eserden anlaşılmaktadır. Bkz. Ebüzziya Mehmed Tefvik, *Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Edebiyat-Şinasi*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1311, s. 35-37.; Ayrıca bkz. Tansel, s. 47.)

³¹¹ Tasvîr-i Efkâr, nr. 63, 14 Şaban 1279 (4 Şubat 1863), s. 3.

³¹² Tasvîr-i Efkâr, nr. 66, 24 Şaban 1279 (14 Şubat 1863), s. 1.

başlayacaktır. Ayrıca bu yayınlar risale şeklinde de basılacaktır.’’³¹³ Bu sayıda örnek bir fasıl yayımlanmıştır. Üç bölümden oluşan ve ‘Fasıl-ı Evvel’ diye başlayan ilk bölüm giriş mahiyetindedir. Burada fen ve tarihin tanımı yapıldıktan sonra detaylı izaha geçilmiştir.

Fizik dersinin veriliş gününde değişiklik ile ilgili haber: ‘‘*Ramazan ayının on beşinci günü perşembe olduğundan ve bugün Hırka-i Şerîf ziyareti yapılacağından, Fizik dersi cuma gecesi saat üçte başlayacaktır.*’’³¹⁴ Ramazan ayına mahsus, dersin başka bir güne aktarılması haberde yer alırken, bu aya özel herhangi bir habere yer verilmemesi dikkat çekicidir. Müteakip üç yılın ramazan ayları için de aynı durum söz konusudur. Gazetede dini haberlere sınırlı olarak yer verilmesi veya yukarıdaki örnekte olduğu gibi hiç değinilmemesi Şinasi’nin laik düşünce yapısıyla açıklanabilir.

‘‘*Dârülfünun’da verilen İslâm Tarihi dersleri, bu sayıdan itibaren Tasvîr-i Efkâr’da yayımlanmaya başlayacaktır.*’’³¹⁵ Gazetenin maarife dair hizmetleri sadece kitap ve tercüme eserlerin tefrikalar halinde yayımlanması ile sınırlı değildir. Dârülfünun’da verilen serbest dersler gazetede yayımlanarak, bu derslerden daha fazla insanın yararlanması amaçlanmıştır.

‘‘*Dârülfünun’da fizik dersi veren Madenler Reisi Derviş Paşa; hava değişimi için Avrupa’ya gideceğinden, dönüşüne kadar yerine Meclis-i Maarif üyelerinden Mekteb-i Harbiye Nazırı Safvet Paşa vekâlet edecektir.*’’³¹⁶

‘‘*Maarif Nezareti’nden gönderilen belgeye göre, Maarif ve Nafia Nezareti Müsteşarı Derviş Paşa, bu ayın dokuzuncu pazartesi gününden itibaren Dârülfünun’da eskiden olduğu gibi Kimya dersleri verecektir. Dersler özel dershanede, haftada iki gün pazartesi- perşembe günleri saat beş buçukta olacaktır.*’’³¹⁷

Genel Coğrafya dersleri gazetesinin 133. sayısında duyurulmuştur: ‘‘*Dârülfünun’daki serbest dersler kapsamında daha önce halka yönelik fizik, kimya, biyoloji, tarih dersleri açılmıştı. Bu derslere genel coğrafyanın eklenmesi Maarif-i Umumiye Nezareti tarafından uygun görülmüştür. Bu ders için Mekteb-i Mülkiye’den coğrafya hocası Mehmed Cevdet Bey görevlendirilmiştir. Bu ayın yirmi dokuzuncu günü*

³¹³ Tasvîr-i Efkâr, nr. 70, 8 Ramazan 1279 (27 Şubat 1863), s. 3-4.

³¹⁴ Tasvîr-i Efkâr, nr. 72, 14 Ramazan 1279 (3 Mart 1863), s. 1.

³¹⁵ Tasvîr-i Efkâr, nr. 77, 1 Şevval 1279 (22 Mart 1863), s. 4.

³¹⁶ Tasvîr-i Efkâr, nr. 90, 19 Zilkade 1279 (8 Mayıs 1863), s. 1.

³¹⁷ Tasvîr-i Efkâr, nr. 120, 5 Rebiulevvel 1280 (20 Ağustos 1863), s. 3.

başlayacak dersler şimdilik haftada bire gün, saat dörtten beşe kadar devam edecektir.’’³¹⁸

“Dârülfünun dersleri tatil süresi yakında biteceğinden; Derviş Paşa’nın Fizik, Salih Efendi’nin de Biyoloji derslerine başlamalarına karar verilmiştir. Fizik dersleri bu ayın yirminci pazartesi gününden başlayarak pazartesi-perşembe günleri saat altıda, Biyoloji dersleri ise yine bu ayın yirmi altıncı gününden itibaren pazar günleri saat dörtte verilecektir.”³¹⁹ “Derviş Paşa’nın Dârülfünun’da verdiği Fizik dersi biterek, bugün saat beşte Kimya dersine başlanacaktır.”³²⁰

“Maarif Nezareti’nden gelen bilgiye göre, daha önce Dârülfünun’da okutulan Fizik derslerine, şu anda geçici olarak Mekteb-i Mülkiye mektebi olarak kullanılan ve Çemberlitaş civarında bulunan Nuri Efendi konağında devam edilecektir. Dersler için Binbaşı Ahmet Efendi görevlendirilmiştir ve bu ayın yirmi dördüncü Çarşamba günü derslere başlanacaktır.”³²¹

“Mekteb-i Sultani civarında bir Dârülfünun açılacağı haberleri işitilmiştir. Ayrıca İstanbul’da Çemberlitaş civarında yapılan Dârülfünun’da da dersler vermeye başlanacaktır.”³²²

Gazetenin 50. sayısında ve ‘Payitaht’ başlığı altında sakıncalı görülen kitaplara dikkat çekilmiştir. İslâmiyet aleyhine olan bazı kitapların yasaklanması gerektiği tavsiye edilmiştir. Makaleye göre Müslümanların yenildiği savaş tasvirleri içeren resimler bulunmaktadır ve bu durum kamuoyunda olumsuz karşılanmaktadır. *“Her devlet kendi aleyhinde olan yayınları men eder. Ecnebi memleketlerde matbuat işi denetime tabidir. Gümrüklere gelen kitaplar denetlenir ve öyle memlekete dağıtılır. İçeriğinden şüphe edilen kitaplar, devlet memurlarınca denetlenir ve bir nüshaları ilgili birimlere gönderilir. Bir kitap ne kadar faydalı olursa olsun, içinde bir satır dahi dine aykırı husus varsa kitabın dağıtımının engellenmesi gerekir ve bu uygulama nizamın sağlanması için zorunluluktur. Türkçe ve Farsça bazı kitapların Mizan-ül Hak adında basıldığı tespit edilmiştir ve bu konuda tedbir alınması gerekir.*’’³²³

³¹⁸ Tasvîr-i Efkâr, nr. 133, 20 Rebiulahir 1280 (5 Ekim 1863), s. 1.

³¹⁹ Tasvîr-i Efkâr, nr. 179, 12 Şevval 1280 (21 Mart 1864), s. 2.

³²⁰ Tasvîr-i Efkâr, nr. 233, 25 Rebiulahir 1281 (27 Eylül 1864), s. 4.

³²¹ Tasvîr-i Efkâr, nr. 290, 26 Zilkade 1281 (22 Nisan 1865), s. 3.

³²² Tasvîr-i Efkâr, nr. 699, 13 Zilkade 1285 (25 Şubat 1869), s. 3.

³²³ Tasvîr-i Efkâr, nr. 45, 5 Cemaziyelahir 1279 (28 Kasım 1862), s. 1.

3.2.3. Okullarla İlgili Haberler

Tıp Eğitimi: Tıp derslerinin Türkçe verilmesi hakkında haber, gazetenin 437 ve 438. sayılarında yorumlanmıştır: *“Tıp eğitiminde Avrupa ile arada fazla bir fark yoktur. Ancak derslerin Fransızca olarak verilmesi tahsil sürecini zorlaştırmaktadır. Dersleri iyi anlamak, Fransızca dilinin bütün inceliklerini bilmeyi gerektirmektedir, bu da zordur. Hâlbuki Avrupa’da ders Latince olarak işlendikten sonra her millet kendi ana diline çevirmektedir. İşte bu sebeple sadece tıp eğitiminde değil, başka ilimlerin öğrenilmesinde her milletin kendi dilinde tahsili daha kolay öğrenme sağlar. Başka dillerde eğitim alındığı zaman, önce o dili öğrenmek icap eder. Bir talebe dil mi öğrenecek, yoksa ilim mi tahsil edecektir? Hele tıp eğitiminde derslerin tahsili için ve uygulamalar için hayli zamana ihtiyaç duyulmaktadır...Haberin devamı sonraki sayıdadır.”*³²⁴ Usûl-i Cedid adında öğretim metotlarına ihtiyaç duyulması yeni değildir. Bu makalede değinildiğine benzer şekilde, bazı sayılarda konu gündeme getirilmiştir. Açılan yarışmalar, Lisan-ı Osmani konulu makaleler buna örnektir. Tercümân-ı Ahvâl gazetesinin yayımladığı; eğitim ve dil konusunda eleştiriler içeren makalesi sebebiyle gazetenin kapatıldığını hatırlamak gerekir. Okullarla ilgili benzer haber-duyuru örnekleri şunlardır:

“Maarif-i Umumiye Nezareti’nden gelen bilgiye göre, taşrada ara sıra görülen hayvan hastalıklarını tedavi edebilecek baytar bulunmaması nedeniyle hayvan ölümleri ve dolayısıyla halkın maddi zarara uğradığı görülmüştür. Baytarlık eğitimi için şimdilik Tuna, Bosna, Hüdâvendigâr, Konya ve Erzurum vilayetlerinden dörder öğrenci alınacaktır. Tespit edilen öğrenciler, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şâhâne baytar sınıfına ilave olarak üç sene fenn-i baytar eğitimi gördükten sonra mahallelerine gönderileceklerdir.”³²⁵

“Mekteb-i Tıbbiye Nezareti’nden gelen yazıya göre, bu sene tıp öğrencileri için hazırlık mahiyetindedir. Bu sınıftan bir nefer doktor ile dokuz cerrah çıkmıştır. Muvazzaf öğrencilerden diploma alan 31 kişidir. Ayrıca kabile fenninin tahsil eden öğrenci sayıları da aşağıda verilmiştir. Bu öğrencilerden iki seneden beri devam edenler ve diploma alanlar, klinik hastanesinde küçük cerrahi ameliyatları yapabilecek olup diploma alan cerrahlar, tahsil-i funûn-ı Tıbbiye ve ispençiyari etmek üzere Mekteb-i

³²⁴ Tasvîr-i Efkâr, nr. 437,438, 12 Receb 1283 (20 Kasım 1866), s. 1-2.

³²⁵ Tasvîr-i Efkâr, nr. 546, 27 Şaban 1284 (24 Aralık 1867), s. 1.

Tıbbiye-i Şâhâne'ye ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye devam edenler listelenmiştir. Buna göre; Kabile 36, Cerrah 9, dışardan devam eden öğrenciler 44 ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye devam eden öğrenciler 38 kişidir.³²⁶

“Türkçe olarak tıp eğitimi veren Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye kayıt yaptıracak Müslüman ve gayrimüslim öğrenciler bu ayın sonuna kadar pazar ve cuma dışında her gün kayıt yaptırabileceklerdir. İlgililerin Bab-ı Hûmayun içindeki Kalhane Kışlası'na gelmeleri gerekmektedir.”³²⁷

Mülkiye Mektebi: Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin açılışı hakkında duyuru: “Maarif-i Umumiye Nezareti'nden gelen habere göre, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye adıyla bir okul açılacaktır. Taşrada doktora ihtiyaç duyulmaktadır. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den mezun olanlar orduda görevlendirildiği için, halka hizmet verenler genelde yabancı doktorlardır. Bu yabancı doktorların büyük çoğunluğu yetersizdir. Ayrıca askeri idarenin emrine alınmaktadırlar. Bu sebeple doktora ihtiyaç duyulmaktadır. Yeni açılacak okul gündüzlü olacaktır, bu okulu başarıyla bitirenler doktorluk unvanı dışında bazı imtiyazlar ve izinleri hak edeceklerdir. Rüşdiye okullarından diploması olanlar veya 16-20 yaş arasındaki Osmanlı çocukları, 200 kişiyle sınırlı olmak üzere doktorluk diploması aldıktan sonra göreve başlamak için kuradan muaf tutulacaklardır. Fransızca eğitim zor olacağından, bu okuldaki dersler Osmanlıcaya çevrilecektir. Okul beş sınıfa bölünerek, öğrenim süresi beş yıla uzatılacaktır. İlk yıl 50 öğrenciyle başlayacak okul, beş yılın sonunda 500 öğrenci kapasitesine ulaşacaktır. Bu okula özel nezaretin, Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane idaresine görevli olması kararlaştırılmıştır.”³²⁸

“Maarif-i Umumiye Nezareti'nden gelen bilgiye göre, daha önce açılması kararlaştırılan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin şevval ayının sonunda açılarak derslere başlayacağı bildirilmiştir.”³²⁹

Mekteb-i Mülkiye öğrencilerinin mezuniyeti ve yeni öğrenci alımı duyurusu, gazetenin 163. sayısında ilan edilmiştir: “*Maarif Nezareti'nden gönderilen yazıya göre, bürokraside üst düzey memurların yetiştirilmesi için kurulan Mekteb-i Mülkiye öğrencilerinden okulu bitirmeye hak kazananlar diplomalarını almışlardır. Yeni öğrenci kayıtları ayrıca başlayacaktır.*”³³⁰

³²⁶ Tasvîr-i Efkâr, nr. 559, 16 Şevval 1284 (10 Şubat 1868), s. 1-2.

³²⁷ Tasvîr-i Efkâr, nr. 693, 22 Şevval 1285 (5 Şubat 1869), s. 4.

³²⁸ Tasvîr-i Efkâr, nr. 454, 18 Ramazan 1283 (24 Ocak 1867), s. 1-2.

³²⁹ Tasvîr-i Efkâr, nr. 462, 22 Şevval 1283 (27 Şubat 1867), s. 2.

³³⁰ Tasvîr-i Efkâr, nr. 163, 8 Şaban 1280 (18 Ocak 1864), s. 1.

Yapılacak sınavlarla ilgili duyuru, gazetenin 168. sayısında ilan edilmiştir: *‘‘Mekteb-i Mülkiye, Mahrec-i Aklam ve Rüşdiye mekteplerinde öğrenim gören öğrenciler ile mahalle mekteplerinden Rüşdiye’ye alınacak çocukların ilgili sınavları yapılmaya başlamıştır.’’*³³¹

Harbiye Mektebi: *‘‘Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne öğrencilerinin sınavları, geçtiğimiz pazar günü her zamanki usulle padişah ve devlet erkânı huzurunda yapılmıştır.’’*³³² Mekteb-i Harbiye töreninde okula kayıt yaptıran Nureddin Efendi ve Yusuf İzzeddin Efendi’den dolayı padişah bir konuşma yapmıştır. Konuşma, gazetenin 174. sayısında yayımlanmıştır: *‘‘Efendileri bu okula kaydettirme amacım, arkadaşlarıyla birlikte eğitim gördükten sonra devlete hizmet etmelerini sağlamaktır. İnsanın gözüne bir şey dokunsa, refleks olarak onu korur. Millet ve memleketin hukuku ve namusu benim gözüüm gibidir. Allah korusun ona bir şey olursa Nureddin ve Yusuf İzzeddin Efendiler benim elim gibi olduğundan, gözün korunmasında kullanmak için verdim.’’* Haberin devamında, gayrimüslim tebaadan da öğrenci alınacağı duyurusu yapılmıştır. *‘‘Bundan sonra gayrimüslim tebaadan da öğrenci alınması kararlaştırılmıştır. Bu sene için çoğunluk Rum olmak üzere; Bulgar, Ermeni ve Katolik çocuklardan 40 öğrenci alınmıştır. Bu öğrencilerden bazıları Paris’teki Mekteb-i Osmani’ye gönderileceklerdir.’’*³³³

*‘‘Beyoğlu Küçük Taksim’deki Harp okulunun Kırım Savaşı sırasında yanan yerlerine eklemeler yapılarak tamiri yapılmıştır. Okul geçtiğimiz pazartesi günü açılmış ve Harbiye öğrencileri yerleştirilmiştir. Mekteb-i İdadiye ise Maçka kışlasına nakledilmiştir.’’*³³⁴

*‘‘Gayrimüslim tebaadan Mekteb-i Harbiye’ye alınan öğrencilerden 19 kişiden bir kısmı askeri, bir kısmı ise mülki fenleri öğrenmek için Paris’e gönderilmişlerdir. Halen Avrupa’da bulunan 5 kişinin de bu gruba katılacağı rivayet edilmektedir.’’*³³⁵

‘‘Maarif Nezareti’nden gönderilen yazıya göre, Mülkiye Mühendisi ve Islah-ı Sanayi adında birer okul açılacaktır. Mekteb-i Mülkiye ve Mahrec-i Aklâm öğrencilerinden diplomalarını alanlardan isteyenler bu okullara kayıt yaptırabileceklerdir. Bu okullarda meslek dersleri okutularak yıllık 30 mühendis

³³¹ Tasvîr-i Efkâr, nr. 168, 25 Şaban 1280 (4 Şubat 1864), s. 2.

³³² Tasvîr-i Efkâr, nr. 169, 1 Ramazan 1280 (9 Şubat 1864), s. 1.

³³³ Tasvîr-i Efkâr, nr. 174, 19 Ramazan 1280 (27 Şubat 1864), s. 1.

³³⁴ Tasvîr-i Efkâr, nr. 152, 28 Cemaziyelahir 1280 (10 Aralık 1863), s. 1.

³³⁵ Tasvîr-i Efkâr, nr. 191, 24 Zilkade 1280 (1 Mayıs 1864), s. 1.

yetiştirilmesi planlanmaktadır. Divanyolu'ndaki Dârülfünun binası bu iş için tahsis edilmiştir.”³³⁶

“Maarif Nezareti'nden gönderilen yazıya göre, Islah-ı Sanayi Mektebi açılması kararlaştırılmıştır. Dokuzu demir ve diğer madeni eşya, dördü ahşap işi ve altısı diğer işler için toplam on dokuz sanatın seçilerek; yetenekli ustalar ve yardımcılarıyla uygulamalı dersler yapılması planlanmaktadır. Bu okula her sene 88 öğrenci alınacaktır.”³³⁷

“Tophâne-i Âmire'den gelen yazıya göre; Tophâne-i Âmire fabrikalarında mesleki eğitim alan idadi öğrencilerinin daha nitelikli yetiştirmeleri için birtakım ilave dersler konmuştur. Buna göre öğrenciler; sabahları Kur'an-ı Kerim, ilmihal ile tüccar ve esnafa gerekli olacak kadar yazı, hesap, matematik, resim dersleri almaktadırlar. İlerleyen zamanlarda ek dersler konularak bu okul daha da gelişecektir.”³³⁸

“Şûrâ-i Devlet Riyâseti'nden gönderilen yazıya göre; Sultan Ahmed'de açılan Mekteb-i Sanayi'nin giriş sınıfına kimsesiz ve yetim çocuklardan 500 öğrenci alınması kararlaştırılmıştı. Şu anda 500 kişiye yetecek elbise ve diğer malzemeler tamamlanamadığı için Kurban Bayramı'na kadar öğrenci alımı durdurulmuştur. Son durumda kayıt yaptıran öğrenci sayısı 300'ü geçmiştir.”³³⁹

Galatasaray Lisesi: “Memleketimizin gözde eğitim kurumlarından Mekteb-i Sultani, eğitimlerine devam etmektedir. Yakın zamanda büyük bir kütüphane kurularak öğrencilerin ve halkın kullanımına sunulması yararlı bir iş olmuştur. Ancak hoca tayinlerinde daha dikkatli olunması beklenir. Nitekim öğretmen kadrosuna Cizvit papazlarının da alınacağı işitilmektedir.”³⁴⁰

“Mekteb-i Sultaniye'nin (Galatasaray Lisesi) ikinci direktörü olan Louistal adlı kişiye Fransa İmparatoru tarafından Legion d'honneur nişanı verilmiş ve bu haber La Turquie'de görülmüştür.”³⁴¹

Sıbyan Okulları ve Rüşdiye Okulları: Gazetenin 2. sayısında yayımlanan bir makalede, devlet kademelerinde memur olabilmenin şartlarına değinilmiş, okulların programlarından mezun olunması şartıyla başvuruların yapılacağı hatırlatılmıştır. Hak edenlerin ve gerekli donanımına sahip olanların işe girmeleri konusuna vurgu yapılmıştır.

³³⁶ Tasvîr-i Efkâr, nr. 454, 18 Ramazan 1283 (24 Ocak 1867), s. 1.

³³⁷ Tasvîr-i Efkâr, nr. 492, 14 Safer 1284 (17 Haziran 1867), s. 3.

³³⁸ Tasvîr-i Efkâr, nr. 551, 14 Ramazan 1284 (9 Ocak 1867), s. 1.

³³⁹ Tasvîr-i Efkâr, nr. 690, 12 Şevval 1285 (26 Ocak 1869), s. 1.

³⁴⁰ Tasvîr-i Efkâr, nr. 596, 20 Safer 1285 (12 Haziran 1868), s. 1.

³⁴¹ Tasvîr-i Efkâr, nr. 650, 9 Cemaziyelevvel 1285 (28 Ağustos 1868), s. 1.

‘‘Beyana gerek olmaksızın, Mekteb-i Rüşdiye’yi bitirmeden ve bekleme süresini geçirmeden öğrenciler kalemlere memur olamazlar. Kanunda belirtildiği üzere, buralara memur olacaklar gerekli sınavları vermek zorundadırlar. Bunun haricinde kimse açıktan kalemlere memur olamaz. Herkes yetenekleri doğrultusunda ve gerekli eğitimleri alıp sınavları verdikten sonra görev hak ederler.’’³⁴²

‘‘Varna’da yeni bir Mekteb-i Rüşdiye yapılmıştır. Rusçuk’ta da bir Rüşdiye inşası devam etmektedir.’’³⁴³ ‘‘Fransa’da Röfye isimli bir zat kızlar için bir mektep yapmıştır. Maarifçe pek çok milletlerin taklit ettiği Fransa’da tahsil şartları mükemmelken, yine halkın bununla yetinmediği ve daha iyisi için çalıştığı anlaşılr.’’³⁴⁴

İzmir’den tahrirat-ı mahsusa: 222. sayıda, İmpartial gazetesinin 1276 numarasında İzmir’in ihtiyacı olan ıslahatlara değinilmiştir. Birkaç yıldır mahsulün iyi çıkmadığından bahsedildikten sonra buraya gelen memurların kısa süreli durup gitmelerinin hizmetleri aksattığından bahsedilmiştir. ‘‘Sık memur değişiklikleri ıslahatın önünde en büyük engeldir. Öncelikli olarak burada birkaç maddenin icrası elzemdir. Bunların başında eğitim gelmektedir. Maarife teşvik amaçlı olarak yeterli ve kullanılabilir okullar olması gerekirken, Müslüman ahalinin nüfusça fazla olduğu yerde dahi sıbyan mektebi muntazam hâlde değildir. Binası iyi durumda olan Rüşdiye mektebi de yetersizdir. En fazla 35 kadar çocuk faydalanabilmektedir. Zamanın icabına nispetle hiç olmazsa 200-300 çocuğa yetecek kadar bir Rüşdiye mektebi daha yapılması ve mevcut sıbyan mekteplerinin muntazam bir hale konulması ve bu yolda alınacak tedbirler sayesinde bu okulların tamamının parasız olması beklenir.’’³⁴⁵

‘‘Başkent ve eyaletlerde mevcut Mekteb-i Rüşdiye sayısı yeterli değildir ve sayılarının artırılması gerekmektedir. Halk bu durumun farkındadır ve konuyla ilgili her türlü fedakârlığı yapmaktadır. Ekonomik durumu iyi olan yardımseverler, okul inşaatlarına katkıda bulunmaktadırlar. Hocaların ve diğer giderlerin devlet tarafından karşılanacağı duyurulursa, okullara destekler daha da artacaktır.’’³⁴⁶

³⁴² Tasvîr-i Efkâr, nr. 2, 5 Muharrem 1279 (3 Temmuz 1862), s. 1-2.

³⁴³ Tasvîr-i Efkâr, nr. 16, 25 Safer 1279 (22 Ağustos 1862), s. 2.

³⁴⁴ Tasvîr-i Efkâr, nr. 37, 9 Cemaziyelevvel 1279 (2 Kasım 1862), s. 1.

³⁴⁵ Tasvîr-i Efkâr, nr. 222, 15 Rebiulevvel 1281 (18 Ağustos 1864), s. 1.

³⁴⁶ Tasvîr-i Efkâr, nr. 25, 27 Rebiulevvel 1279 (22 Eylül 1862), s. 1.

“Kaşıkçılar Kethüdası Hacı Hüseyin Efendi, okul yapımı ve diğer hayır işlerine maddi destek verdiği için, beşinci rütbeden bir kıta Mecidiye nişanı ile ödüllendirilmiştir. Benzer hayır işlerinde öncü olanlar da ödüllendirileceklerdir.”³⁴⁷

“Mekâtib-i Rüşdiye’de görevli bulunan Rakım Efendi’nin ölümü nedeniyle, meşk hocalığına tayin olunacak kişiler pazartesi günü Meclis-i Maarifte sınava gireceklerdir. Bu göreve talip olanların belirtilen yerde saat altı buçuk civarı hazır bulunmaları gerekmektedir.”³⁴⁸

“Trebin Kaymakamlığı’na bağlı Bihke nahiyesinde üstü mescit ve alt kısmı iki odadan oluşan bir sıbyan mektebi, Hersek Fırka-i Askeriyesi Meclis-i Muvakkate Reisi Mahmud Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bu okuldan ilk etapta 90 çocuk yararlanmaya başlamıştır.”³⁴⁹ “Sultan Bayezid civarında yanan bir sıbyan mektebini, Hazine-i Hassa tahsildarı Hacı Reşid Ağa tamir ettirmiştir.”³⁵⁰

“İstanbul, Üsküdar, Galata ve Eyüp’teki Rüşdiye okullarının kapasitesi dolduğundan Aralık 1863’e kadar öğrenci alınmayacaktır. Bundan sonra alınacaklarda ise Kur’an-ı Kerim, Tecvid, İlmihal okuma ve Türkçe okuma-yazma bilme şartı aranacaktır.”³⁵¹

“İzmir’den gelen bir yazıya göre, Vali Paşa İzmir ve Tire’de öğrenim gören çocukların okulunu yeterli görmediği için yeni bir okul yapılması gerekliliğini belirtmiştir. Bunun için, yeni yapılacak okulun yerinin ve muhtemel masrafların tespiti için memur görevlendirmiştir.”³⁵²

“Trabzon’dan gelen bir habere göre; burada daha önce inşaatına başlanan Rüşdiye okulu tamamlanarak, okula 25 öğrenci kayıt yaptırmıştır.”³⁵³ “Kuşadası’ndan gelen habere göre; burada bulunan iki sıbyan okulunun eğitimi yetersizdir. Bu yüzden Kuşadası Naibi Ahmed Şevki Efendi’nin teşvikiyle, bir rüşdiye okulu yapımına başlanmıştır. Bu okulun denetimi için beş kişilik komisyon oluşturularak, maddi durumu iyi olan öğrencilerden aylık beş kuruş alınmasına karar verilmiştir. Ahmed Fettah Efendi bu okula 250 kuruş maaşla öğretmen tayin edilmiştir.”³⁵⁴

³⁴⁷ Tasvîr-i Efkâr, nr. 54, 12 Receb 1279 (3 Ocak 1863), s. 1.

³⁴⁸ Tasvîr-i Efkâr, nr. 56, 18 Receb 1279 (9 Ocak 1863), s. 1.

³⁴⁹ Tasvîr-i Efkâr, nr. 62, 9 Şaban 1279 (30 Ocak 1863), s. 1.

³⁵⁰ Tasvîr-i Efkâr, nr. 66, 24 Şaban 1279 (14 Şubat 1863), s. 1.

³⁵¹ Tasvîr-i Efkâr, nr. 84, 27 Şevval 1279 (17 Nisan 1863), s. 1.

³⁵² Tasvîr-i Efkâr, nr. 119, 1 Rebiulevvel 1280 (16 Ağustos 1863), s. 2.

³⁵³ Tasvîr-i Efkâr, nr. 128, 2 Rebiulahir 1280 (16 Eylül 1863), s. 3.

³⁵⁴ Tasvîr-i Efkâr, nr. 150, 21 Cemaziyelahir 1280 (3 Aralık 1863), s. 1.

“Hanya’dan gelen bir habere göre buradaki sıbyan okullarının yetersiz ve düzenli olmamalarından dolayı, eğitimini daha nitelikli hale getirilmesi için 4-5 kişiden oluşan bir komisyon kurulacaktır. Bu komisyonun çalışmalarıyla ilgili gerekli düzenlemeler yapılacaktır.”³⁵⁵

“Maarif-i Umumiye Nezareti’nden gönderilen yazıya göre; sıbyan okullarına farklı zamanlarda öğrenci alımı karışıklıklara sebep olmaktadır. Belirli dönemlerde öğrenci alımı yapılması için çalışma yapılmıştır. Buna göre, öğrenci alımları ‘Rûz-ı Hızır’ ve ‘Rûz-ı Kasım’ olmak üzere senede iki defa olacaktır. Bu tarihler dışında yapılan başvurular kabul edilmeyecektir. Rûz-ı Kasım’ın girmesine az kaldığı için, çocuğunu kaydettirmek isteyenlerin başvuru süresini kaçırmamaları gerekmektedir.”³⁵⁶

“Maarif-i Umumiye Nezareti’nden gelen habere göre; İstanbul, Üsküdar, Galata ve Eyüp’teki Rüşdiyeleri bitiren öğrencilerin sınavları yapılacaktır. Bu okullara kayıt yaptırmak isteyenler için özel şartlar şunlardır: Sıbyan okullarında Kur’an-ı Kerim’i birkaç kez hatmetmiş olmak; tecvit, ilmihal okumuş, Türkçe’yi iyi okuyabilir olmak. Başvurular bu Şabanın onuncu gününden Şevval’ın sonuna kadar alınacaktır. Başvuru yapan öğrenciler; Meclis-i Maarif’te cumartesi, pazartesi ve Perşembe günleri yapılacak sınavla kabul edileceklerdir.”³⁵⁷

“Maarif Nezareti’nden gelen yazıya göre; taşrada bulunan sıbyan okulları ve Rüşdiyelerde öğrenim gören çocuklar için kitap dağıtılmıştır. Şimdiye kadar basılan cüz, kitap ve risale adedi 190.000’i geçmiştir.”³⁵⁸

“Maarif Nezareti’nden gelen yazıya göre; İstanbul, Üsküdar, Galata ve Eyüp’teki Rüşdiyeleri bitiren öğrencilerin yerine sınavla öğrenci alımı sona ermiştir. Okullar dolduğu için derslere başlanmış olup, bundan sonraki başvurular kabul edilmeyecektir. Bir sonraki sene yapılacak sınav takviminin takip edilmesi gerekmektedir.”³⁵⁹ “Maarif Nezareti’nden gelen yazıya göre; 10 Temmuzdan itibaren, Ağustos ayı başına kadar sıbyan ve rüşdiye okullarının yirmi gün süreyle tatil edilmesi uygun görülmüştür.”³⁶⁰ “Trabzon Rüşdiye Okulu başöğretmenliğine, Mecidiye Rüşdiye Okulu eski başöğretmeni Mahmud Efendi atanmıştır.”³⁶¹

³⁵⁵ Tasvîr-i Efkâr, nr. 198, 23 Zilhicce 1280 (30 Mayıs 1864), s. 1-2.

³⁵⁶ Tasvîr-i Efkâr, nr. 242, 25 Cemaziyelevvel 1281 (26 Ekim 1864), s. 4.

³⁵⁷ Tasvîr-i Efkâr, nr. 262, 7 Şaban 1281 (15 Ocak 1865), s. 1.

³⁵⁸ Tasvîr-i Efkâr, nr. 270, 5 Ramazan 1281 (1 Şubat 1865), s. 1.

³⁵⁹ Tasvîr-i Efkâr, nr. 286, 7 Zilkade 1281 (3 Nisan 1865), s. 1.

³⁶⁰ Tasvîr-i Efkâr, nr. 318, 3 Rebiulevvel 1282 (27 Temmuz 1865), s. 2.

³⁶¹ Tasvîr-i Efkâr, nr. 347, 27 Cemaziyelahir 1282 (17 Kasım 1865), s. 1.

“İzmir’e bağlı Çeşme kazasında yeterli imkânlarla sahip okul bulunmadığından, masrafları halkça karşılanmak üzere bir Rüşdiye okulu yapılması düşüncesi vilayet makamına arz edilmiştir. İzmir’in böyle bir hayır işinde öncü olmasından duyulan memnuniyet dile getirildikten sonra, gerekli izinler verilmiştir ve okul inşasıyla ilgili kolaylık sağlanmıştır. Ayrıca bu girişimin diğer vilayetlere de örnek olması için tanıtım yapılması istenmiştir.”³⁶²

“Rüşdiye okullarından sınavla devlet kademelerinde görev alacak mezunların yararlanmaları için kurulan Lisan Okulu, başarılı bir şekilde programını devam ettirmektedir. Bu okulda yabancı dil eğitimi verilerek dış işleriyle ilgili birimlerde yaşanan eksiklik giderilmektedir. Bu okulların sınavlarına girerek başarılı olan öğrenciler, öncelikli olarak ilgili birimlerde istihdam edilecek ve ayrıcalıklı olacaklardır.”³⁶³

“Maarif Nezareti’nden gelen yazıya göre; İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar’da bulunan rüşdiye okullarında Farsça dersleri Arapça öğretmenlerine verilmişti. Ancak istenilen düzeyde verim alınamadığından, eskiden olduğu gibi bu derslerin Farsça öğretmenleri tarafından verilmesi kararlaştırılmıştır. Söz konusu öğretmenlerin alımında hatır gözetilmeyecektir ve prosedüre göre süreç işleyecektir.”³⁶⁴

“Osmanlı memleketlerinde son dönemde birçok vilayette rüşdiye okulları açılmaktadır. Yapılan yatırımlar sayesinde eğitimde nitelik artmış, kalemlerde ihtiyaç olan memur eksikliği hızla kapatılmıştır. Ancak bu zamana kadar Bağdat’ta benzer nitelikte bir okulun açılmaması üzüntü verici olmakla beraber, bir an önce buraya da bir okulun kazandırılması Maarif Nezareti’nin takdirindedir ve gerekli adımın atılması beklenmektedir.”³⁶⁵

Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye: “Çarşı esnafından veya çıraklarından arzu edenler için Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye adında bir kurul oluşturulması planlanmaktadır. Bu kurulun amacı muhtasar dini bilgiler yanı sıra basit hesap ve okuma yazmaya yönelik dersler verecektir. Gündelik hayatın içinde karşılarına çıkacak ve pratik bilgiler içeren program, faydalı olacaktır. Bu girişim için gerekli izinler alınmıştır. Maarif-i Umumiye Nezareti’nin verdiği ruhsat doğrultusunda bina tahsisi için çalışmalar devam etmektedir. Bu binada üyeler iki sınıftan ibaret olacaktır, esnafın

³⁶² Tasvîr-i Efkâr, nr. 364, 22 Ramazan 1282 (8 Şubat 1866), s. 1.

³⁶³ Tasvîr-i Efkâr, nr. 495, 24 Safer 1284 (27 Haziran 1867), s. 2.

³⁶⁴ Tasvîr-i Efkâr, nr. 527, 19 Cemaziyelahir 1284 (18 Ekim 1867), s. 1.

³⁶⁵ Tasvîr-i Efkâr, nr. 634, 16 Rebiulahir 1285 (6 Ağustos 1868), s. 2.

hizmetinde işler yapacaklardır. Cemiyetin uygun gördüğü bina şu an için bakım gerektirmektedir ve hazır olunca derslere başlanacaktır. Tadilat işleri için vakıflardan destek beklenmektedir. Cemiyetin öngördüğü program sabahları bir- bir buçuk saat kadar olacağından esnafın işlerinden geri kalması söz konusu değildir. Yukarıda bahsedilen dersler dışında Tarih ve Coğrafya dersleri de verilecektir. Dersler için gerekli olan kitap ve araç gereçler cemiyet tarafından ücretsiz verilecek olup, derslerde başarı gösterenler teşvik amaçlı ödüllendirileceklerdir. Arta kalan zamanların ve istirahat saatlerinin faydalı bir şekilde değerlendirilmesi mümkündür. Takdir edilir ki asıl istirahat, insanlığın hayrına faydalı işler yapmakla değer kazanır.”³⁶⁶

“Daha önce açılması planlanan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye için Maarif Nezareti tarafından verilecek dersler ertelenmişti. Sırmakeş Hanı yanında bulunan mektep bu iş için tahsis edilmiş ve gerekli onarımı yapılarak hazır hale getirilmiştir. Bundan dolayı gelecek ayın başlarında ilk olarak biri okuma yazma, diğeri hesap olmak üzere iki ders açılmasına karar verilmiştir. Derslere devam edecek kişilerin işlerinden geri kalması söz konusu değildir, sabahları iş saatinden önce dersler verilecektir. Okul için gerekli olan kitap ve araç-gereçler cemiyet tarafından ücretsiz olarak karşılanıp kursiyerlerin istifadesine sunulacaktır. Devam etmek isteyenlerin, bu ayın sonuna kadar kayıt yaptırmaları gerekmektedir.”³⁶⁷

“Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye’nin bu aybaşından itibaren iki ders açacağını 280. sayımızda duyurmuştuk. Hademe ve esnaftan kırk elli kadar ilgili kayıt yaptırmış olup, bir kısmı okuma yazmayı yeterince bildiğinden bu dersten muaf olmuşlar, bazıları da başlangıçtan itibaren dersleri almaya başlamışlardır. Okuma yazma dersinden muaf olan gruba hesap ve güzel yazı dersleri verilmiştir.”³⁶⁸

Cemiyet-i Tedrisiye ile ilgili her haber gazetede yayımlanmıştır ve gerekli duyurular yapılmıştır. Ayrıca teşvik amaçlı yazılara yer verilmiştir. Halkın eğitimiyle ilgili doğrudan bir girişim olarak Cemiyet-i Tedrisiye, kısa sürede halktan ilgi görmüş ve takdir toplamıştır.

“*Gayret az olsa dahi faydasını görürsün. İhtiyaca ulaşmak için çalış.*”³⁶⁹ başlıklı uzun makale gazetenin 365. sayısında yayımlanmıştır. “*Son zamanlarda hayrımıza yapılan işlerden biri de Cemiyet-i Tedrisiye’dir. Çünkü bu cemiyet,*

³⁶⁶ Tasvîr-i Efkâr, nr. 189, 17 Zilkade 1280 (24 Nisan 1864), s. 1.

³⁶⁷ Tasvîr-i Efkâr, nr. 280, 15 Şevval 1281 (11 Mart 1865), s. 1.

³⁶⁸ Tasvîr-i Efkâr, nr. 285, 3 Zilkade 1281 (30 Mart 1865), s. 1.

³⁶⁹ Tasvîr-i Efkâr, nr. 365, 27 Ramazan 1282 (13 Şubat 1866), s. 1.

başlangıcında daha önce emsali görülmeyen bir hedef ve programla ortaya çıktı. Cemiyetin, 280 numaramızda ve Simkeşhane civarında açıldığı 285 numaramızda ilan olunmuştur. Bu cemiyetin kuruluşunda birkaç zat olağanüstü gayretlerle çalışmışlar ve netice almışlardır. Cemiyetin bir senelik ahvali ise anlatılmıştır. Bahsedilen tafsilata göre, bu okul geçen Şevvalin sonunda açılmış ve yaz döneminden dolayı iki ay kadar tatil edilmiş olduğundan, sekiz ay ders okutabilmiştir.”³⁷⁰

“Okutulan dersler kimsenin işine mani olmayacak şekilde tertip edildiği için herkesin tahsili günde bir saatten ibarettir. Mektebin tamir ve tanzimi, ders kitaplarının temini hayır sahiplerince halledilmiştir.”³⁷¹” denilerek okula teşvik için her detaya yer verilmiştir. Cemiyetin günümüzdeki halk eğitimi merkezlerine benzeyen bir fonksiyonu vardır. Yetişkinlerin gündelik hayatta işlerine yarayacak pratik programlar içerir. Belli meşguliyeti olan insanlar için zaman ayırıp bu programlara katılmak zordur ve fedakârlık ister. Buna rağmen talipler olmuştur. Bu sonuç, mevcutta olan bir boşluğun doldurulmasıyla ve iyi hizmet vermesiyle izah edilebilir.

“Her seviyeden insana göre ders programı düzenlenmiştir. Hiç okuma bilmeyenler cumartesi, pazartesi ve çarşamba günleri; Elifba harekesiz yazıyı okuyabilenler perşembe günleri devam edeceklerdir. İkinci kademe için hesap ve imla göstermek için bir ders açılmıştır. Talep edenler için kendi derslerinden kalan zamanlarda çarşamba günlerinde Sülüs ve Rika gösterilmiştir.”³⁷²

“Talebin fazla olmasıyla sınıf sayısı artırılmıştır. İhtiyaca binaen imlâ derslerine gelenlere ayrıca kavaid ve hitabet dersleri de açılmıştır. Elifba dersine devam edenlerin bazıları ilmihal ve malumat-ı nafiayı görmüş, bu sırada hesap dahi okumuşlardır. Bu derslere gelenlerin toplamı yüzden fazladır. Şimdiye kadar devam ile ilmihâlden imtihan olanlar 47 kişi ise de, sonradan Kavaid-i Osmani okumakta olan bu sınıfın mevcudu sonradan katılanlarla 60 kişiye ulaşmıştır. Zikrolunan 47 kişi başlangıçta harfleri dahi tanımazken, kısa sürede okur yazar hale gelmişlerdir. Hesap dersinin başlangıcında gelen talebe sayısı 84 iken, sonlara doğru 40 kişi devam etmiştir. Bunlardan 30 kişi hesap imtihanından başarılı olmuşlardır. Hendeseye giriş dersi okuyanlar iki ay gibi kısa bir sürede öğrendikleriyle uygulamada başarılar elde etmişlerdir, mesela bir arsanın çevresini ölçmüşlerdir. Bu başarılar şüphesiz Cemiyet-i

³⁷⁰ Tasvîr-i Efkâr, nr. 365, 27 Ramazan 1282 (13 Şubat 1866), s. 1.

³⁷¹ Tasvîr-i Efkâr, nr. 365, 27 Ramazan 1282 (13 Şubat 1866), s. 1.

³⁷² Tasvîr-i Efkâr, nr. 365, 27 Ramazan 1282 (13 Şubat 1866), s. 1.

Tedrisiye'nin uyguladığı programla ilişkilidir. Cemiyet tecrübelerini artırdıkça daha başarılı olacaktır.”³⁷³

“Bir teşebbüs, toplumun menfaatlerine ne kadar mutabık ise o teşebbüsün kabul görmesi ve desteklenmesi o kadar artar. Halka hizmet için açılan bir cemiyet ne kadar ilgi görürse o kadar gelişme gösterir. İşte mademki Cemiyet-i Tedrisiye, tahsile fırsat bulamayan halkın bu alandaki eksikliklerini kapatmakta ise bu yönüyle umumun faydası gözetilmiş olmaktadır. Ve mademki beşeriyeti ileriye taşıyan, insanı insan yapan maariftir; bu yönüyle de halkın aydınlığı için gayret etmektedir. Bu cemiyetin imkânları için halk sıraya girse, uzun süre beklese yeridir. Medeniyetin ilerlemesi için yediden yetmişe herkes eğitim hakkından yararlanabilmelidir. Maarifin bu anlamdaki lüzumu ortadadır. Bu hâlde çocukların eğitimi için birkaç seneye yetinmek doğru değildir. Cemiyet-i Tedrisiye kullandığı araçlarla olsun, hedef kitlesiyle olsun, amacına ulaşmış ve kemale ermiştir. Binaenaleyh, bu kuruluş var oldukça halkın yararına işler yapacaktır.”³⁷⁴

“Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye’de okuma yazma kurslarına katılan 7-8 kişiye muharrem ayı sonunda sınav yapılmıştır. Bu sınıftaki toplam kursiyer sayısı 31 olmakla beraber, çoğunluğu harfleri bile tanımıyordu. Kısa sürede, uygulanan yeni usûl sayesinde başarı elde edilmiştir. Cemiyetin öngördüğü kurs süresi en fazla altı ay olduğundan, yeniden öğrenci alımları yapılacaktır.”³⁷⁵

“Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye’den gelen ilana göre, yeni öğrenci alımları başlamıştır. Okuma yazma bilmeyenlerden istekli olanlar başvuru yapabilirler. Dersler Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye’nin Simkeşhane-i Âmire yakınındaki binasında verilecektir. Okuma yazma, ilmihal, Kur’an-ı Kerim dersleri verilecek olup gerekli ders kitabı ve araç gereçler cemiyet tarafından ücretsiz verilecektir. Dersler pazar ve çarşamba günleri iş yerleri açılmadan önce sabahları olacaktır. Kayıtlar bu ayın sonuna kadar devam edecektir.”³⁷⁶

“Bir zat tarafından gelen varakadır: Geçenlerde Vatan gazetesinin neşretmiş olduğu üzere, Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye’nin eğitim usûlü hakkında bir mektep hocasıyla bir kimsenin konuşması nakledilmiştir. Aksaray civarında açılmış başka bir mektebe bu sene başlangıç için kayıt alınacaktır. Zilhicce ayında belirlenen günlerde

³⁷³ Tasvîr-i Efkâr, nr. 365, 27 Ramazan 1282 (13 Şubat 1866), s. 2.

³⁷⁴ Tasvîr-i Efkâr, nr. 365, 27 Ramazan 1282 (13 Şubat 1866), s. 1-2.

³⁷⁵ Tasvîr-i Efkâr, nr. 400, 15 Safer 1283 (29 Haziran 1866), s. 2.

³⁷⁶ Tasvîr-i Efkâr, nr. 476, 17 Zilhicce 1283 (22 Nisan 1867), s. 4.

saat on ikiden beşe kadar büyük ve küçük yüzden fazla alınacak olup bir ay talim olacaktır. Herkes kendine uygun şekilde haftada bir veya iki gün, bir saat devam edebilecektir. Okul için hazırlanmış olan Elifba risalesi çok faydalıdır. Hiç harf bilmeyenler dahi yirmi veya yirmi beş derse devam etiklerinde harekesiz yazıyı bile okuyabilecek duruma geleceklerdir. Kimisi risaleyi yarılammış, kimisi sokak başlarındaki yazıları okuyabilir hale geldikten sonra okulu bırakmışlardır. Kimisi de okumanın lezzetini almıştır ki, gayret ederek okula sonuna kadar devam etmişlerdir. Bu kimselerin mutluluğunu sözle ifade etmek mümkün değildir. Mektep hocası, ‘Bu işi büyükler yapabilir, küçükler yapamaz’ demişse de okul altı yaşından altmış yaşına kadar herkese hizmet vermektedir. Şüphesiz büyüklerin derslere devamı hayli meşakkatlidir. Geçimlerini sağladıkları işlerden ve hayat gailinden dolayı günde belki bir saat zaman ayırbilmektedirler. Büyükler buna rağmen bir ayda epeyce mesafe almaktadırlar. Çocukların bu tür meşguliyetleri olmadığı için dersleri düzenli dinleseler çok daha başarılı olacakları aşikârdır. Ayrıca sıbyan mektepleri de yaygınlaştığı için imkânlar artmıştır. Herkes gayret gösterirse dört beş ayda okuma bilmeyen kimse kalmayacaktır. Bu usulün her yere yaygınlaşması için gayret etmek gerekir. İmkânı olan hayır sahipleri bu yolda harcamalar yapmalıdır. Sonuç olarak, belirtilen hususlara dikkat çekmek için bu yazı yayımlanmıştır.”³⁷⁷

Lisan-ı Osmani Edebiyatı ve Namık Kemal: Osmanlı Edebiyatı, en basit tanımıyla Osmanlıca’nın sarayda karşılık bulmasıdır. Divan edebiyatı olarak bilinen türdür. Temelinde Fars edebiyatından beslenen divan edebiyatı, halkta karşılığı olmamakla beraber yapay bir şekilde varlığını devam ettirmiştir. Edebiyatın kuralları uzun bir eğitim gerektirmiştir. Tanzimat Dönemi’nde bu edebiyat her yönüyle zirveyi görmüş ve doyunluğa ulaşmıştır. Günümüzde anlaşılması eğitim gerektirirken, o dönemde bile halk tarafından anlaşılmamıştır.³⁷⁸ Namık Kemal, bu sorunu gündeme getiren dönemin aydınlarından. Edebiyatın halkta karşılık bulması gerektiğini savunan bir makaleyi gazetenin aşağıda belirtilen sayılarında ve bölümlerinde yayımlamıştır.

Gazetenin 416. ve 417. sayılarında yayımlanan ‘‘*Lisan-ı Osmani Edebiyatı Hakkında Bazı Düşünceler*³⁷⁹’’ başlıklı makale, dil konusuna temas etmiş ve bazı çevreler tarafından tepki almıştır. Bu tepkilere istinaden sonraki sayıda konuya tekrar

³⁷⁷ Tasvîr-i Efkâr, nr. 510, 18 Rebiulahir 1284 (19 Ağustos 1867), s. 1-2.

³⁷⁸ Berkes, a.g.e., s. 258.

³⁷⁹ Tasvîr-i Efkâr, nr. 416, 16 Rebiulahir 1283 (28 Ağustos 1866), s. 1.

yer verilerek asıl amaç anlatılmıştır. ‘‘İnsanlık için yapılabilecek en önemli hizmet eser bırakmaktır. İnsan eserlerinde sözden daha kalıcı bir hediye yoktur. Çünkü zamanında ortaya konulmuş en sağlam yapılar bile yıkılmış, yok olmuşlardır. Önceki nesillerden yenilere yerleşen ve hatırlanan ise bir çift söz olmuştur. Söz, fikir alışverişine aracıdır ve fikir alışverişi, uygarlığa giden yolda bağlantıdır. Konuşmanın faydası, insanların çeşitliliğiyle mümkün olur ve güzel sözler her zaman var olur. Söz, fikir alışverişine hizmette o kadar güçlüdür ki, üzerinden binlerce sene geçse dahi eskimez, tazeliğini korur. Ancak söz, güzel olursa herkeste etki bırakır ve beğenilir. Bir ifade özünde iyi olabilir, bu ifadenin aktarımı da en az ifadenin kendisi kadar önemlidir. Çünkü edebi olmayan ifadeler kolaylıkla başka kişilerin kullanımına açık olacağından, korumasız cevher hükmündedirler. Beşerde daim olan kemâldir, görüntü değişkenlik gösterir. Bu benzetmeyle, bir eserde kalıcı olan ifade şeklidir. İçeriğin değişimi ve güzel ifadeden kaçınılması bir süre sonra silinmesi ve unutulması sonucunu doğurur. Sonraki kuşaklara edibane bir eser bırakanlar, edebiyat vasıtasıyla insanlığa hizmet için halef bırakmış oluyorlar. Ne mutlu böyle hayırlı işler yapanlara ki, sonsuza kadar hayırla yâd edileceklerdir. Bu hayırlı işleri yapanların adları mezar taşlarından silinse dahi, eserleri imha edilemez.’³⁸⁰ Makalenin bu bölümünde iletişimin öneminden bahsedilerek asıl amaca diğer bölümlerde değinilmiştir.

‘‘Bizim edebiyatımıza gelince, yukarıda sayılan birçok güzellikten mahrum gibidir. Hangi edebi eserimiz vardır ki, süslenmiş sözlerden ayrıldığı hâlde güzel kalabilsin. Hakikati söylemeyen eserler yok olmaktan kurtulamazlar. Edebiyatçıların dilini halk anlamaktan uzaktır. Dolayısıyla edebiyatın faydalarından istifade etmek mümkün olmamaktadır. Bizde bir kişinin altı yedi sene eğitim alması gerekir ki, imla ve manası yerinde bir mektup yazabilsin. İşte edebiyatımızın eğitim sistemimizdeki etkisi bu denlidir. Edebiyatın milleti birbirine bağlama hizmetinden de mahrumuz. Arap lisanın yaygınlığı sebebiyle, mesela bir Buharalı Türkçe söylediği hâlde burada onu anlayamıyoruz.’³⁸¹ Gazetenin dil konusundaki hassasiyeti bu uzun makalede tekrar karşımıza çıkmaktadır. Eğitim sisteminin işlevsizliği ve gündelik ihtiyaçlara cevap vermekten uzak oluşu hatırlatılmaktadır.

‘‘Verilen örneklerin yanı sıra İstanbul’da okuma yazma bilenlerden dahi belki onda biri, bir kâğıtta yazılanlardan istifade edemezler. Çünkü edebiyatımıza doğu ve

³⁸⁰ Tasvîr-i Efkâr, nr. 416, 16 Rebiulahir 1283 (28 Ağustos 1866), s. 1.

³⁸¹ Tasvîr-i Efkâr, nr. 416, 16 Rebiulahir 1283 (28 Ağustos 1866), s. 1.

batı dillerinden eğreti ifadeler yerleşmiş, düzgün ifadeye zarar vererek tabir ve ifadelerin başka anlamlar kazanmalarına sebep olmuştur. Böylece ortaya anlaşılması güç başka bir dil çıkmıştır. Bir suretteki kalem erbabı yazdığını söylemekten ve söylediğini yazmaktan çekinir. Hâlbuki burada utanılacak bir husus varsa, düşüncelerin ifadesinde anadile başka bir edebiyat tasavvur etmektir. Bu halin bir sonucudur ki, dilimizde edebiyat hatalarından arı pek az eser bulunabilir. Yazı ve konuşma dili arasında o kadar farklılık vardır ki, bu konuyla ilgili Tasvîr-i Efkâr gazetesinde açıklayıcı ifadelere yer verilmiştir. Dildeki garabet o kadar ileri boyutlardadır ki, mesela Nergisî gibi edebiyatımızın başyapıtlarından olan bir eseri anlamak ve yorumlamak bize göre ecnebi bir lisanla yazılmış olan Gülistan'ı anlamaktan güçtür.³⁸²

“Üç lisan dan oluşan Türkçede, telaffuzda ayrılık olmamakla birlikte bu yazı dilinde mümkün olmamıştır. Bir iş ne kadar ayrıntılı olursa, ifadede hiç ara vermemek gerektiği için, birbirini takip eden satırlar düşünceyi zorlaştırmaktadır. Bu sebeple uzun ifadeleri birbirinden ayırmak gerekir. Edebi eserlerde süslü ve sanatlı ifadeler birinci öncelik olduğu için, mana ikinci planda kalmaktadır. İfadede mecaz gereğinden fazla revaç bulunduğu için, eserlerimiz letafetten mahrum oldukları gibi çoğunluğu hakikatten de uzaktır.”³⁸³ Uzun ve ağdalı cümleler kurmanın marifet olduğu dönemde, asıl amacın anlaşılabilirlik olduğu belirtilmiştir. Kısa cümlelerin daha anlaşılır olduğu vurgulanarak, sade cümleler tavsiye edilmiştir.

“İstirad: Bu düşünce edebiyatın tarzına aittir, önceki edebiyatçılara addolunmasın. Önceki dönemin meşhur edebiyatçıların telifleri noksan bile olsa yine kemallerine işaret eder. Devrinin bilgi ve kültür birikimine sahip bir müellif, ortaya bir ürün koyduktan sonra bu ürünün edebi yönü zayıf olsa bile makbuldür. Nitekim yaradılıştan azaların sanatlı birleşiminde intizamsızlık olsa dahi yaratıcının şanına halel gelmez.”³⁸⁴

Makalenin son bölümünde çözüm önerilerine değinilmiştir. “Tekmile-i Saded: Türkçemiz bir lisandır ki, bi'l-kuvve şamil olduğu muhassenata göre dünyada en birinci lisanlardan addolunmaya şayandır. Çünkü üç dilin bileşeni olduğu için zengindir. Edebiyatımızda böyle üç büyük lisanın ahengi ve güzelliği ortadayken, eserlerimizin kalitesi ne ölçüde olmalı ki onlara başarılı diyebilelim? Bu mütalaa göre edebiyatın

³⁸² Tasvîr-i Efkâr, nr. 416, 16 Rebiulahir 1283 (28 Ağustos 1866), s. 1.

³⁸³ Tasvîr-i Efkâr, nr. 416, 16 Rebiulahir 1283 (28 Ağustos 1866), s. 2.

³⁸⁴ Tasvîr-i Efkâr, nr. 416, 16 Rebiulahir 1283 (28 Ağustos 1866), s. 2.

hali mülkümüzde ıslahına ihtiyaç duyulan noksanlıklardan değil midir? Bize göre ıslah için yapılması gerekenler şunlardır:

- 1- *Dilbilgisi kurallarının elden geçirilmesi ve düzeltilmesi,*
- 2- *Kelimelerin genel kullanımı dairesinde sınırlandırılması,*
- 3- *İmlâ ve manaca ifadede birlikteliğin sağlanması,*
- 4- *Konuşma ve yazı dilindeki birlikteliğin sağlanması,*
- 5- *İfadenin sade ve anlaşılır olması, süslü ve sanatlı anlatımdan kaçınılması.*³⁸⁵

Bir önceki sayıda yayımlanan makalenin devamında ise fikir aşamasından icraat aşamasına geçiş örneklerle izah edilmiştir. “Gelelim bu ıslahat için yapılması gerekenlere: Birincisi, Arabî ve Farisî dilbilgisi kurallarının tamamen çıkarılmasıdır. Bir insan edebiyat ve kültürünü başka lisandan tahsil ederse, taklit etmiş olur. İkincisi Türkçeye mahsus muntazam ve mükemmel bir lügat hazırlamaktır. Bu eksiklik uzun bir süredir hissedilmektedir. Hatta bazı taraflardan bir lügat hazırlanması dile getirilmiştir. Lügat Osmanlılar için yapılacaksa, onların ihtiyacı gözetilmelidir. Yani Arap ve Acemin bizde kullanılmayan kelimelerini lügate koymaya lüzum yoktur. Üçüncüsü, oluşturulacak sade dile kalem erbabı rağbet etmelidir ki halka örnek olsun. Dördüncüsü, örnek makalelerin bir kitap haline getirilmesi ve okullarda okutulmasıdır. Bu amaca hizmet edecek birçok eser mevcuttur. Beşincisi, lisanımıza mahsus bir belagat kitabının yayımlanması ve okutulmasıdır. Muradımız lisanın ıslahı için erbab-ı iktidara bir müraca’at-ı halisanedir. Yoksa eserleri hakir görmek gibi bir niyetimiz yoktur. Böyle bir düşünce haddimizi aşar.”³⁸⁶

“Lisan-ı Osmaniye’nin Edebiyatı hakkında bazı düşünceleri içeren bir bend-i mahsus 416. ve 417. sayılarımızda yayımlamıştık. Bu ise erbabı maarifin hüsnü kabulüne mazhar olmakla beraber, birtakım zevat bazı yerlerini alarak eleştirmiştir. Hâlbuki gazetemiz bu makalenin yayımlanmasında halka hizmet etmek istemiştir. Eleştirildiği gibi maarife dair bir yazı değildir. Diğer taraftan yayımladığımız makalelerin yankı uyandırmasını isteriz. Hakikate ulaşmak için tartışmalar gereklidir,

³⁸⁵ Tasvîr-i Efkâr, nr. 416, 16 Rebiulahir 1283 (28 Ağustos 1866), s. 1-2. (Namık Kemal’in yazdığı bu makale Ebüzziya Mehmed Tevfik tarafından yayımlanan Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Edebiyat-Kemal eserinde de yer alır. Ancak aynı konu Girit meselesi ve Lisan-ı Osmani başlıklarında *İtiraz-Cevap* şeklinde 431. sayı referans verilerek devam eder. Gazetenin 431. sayısında devam eden kısma rastlamadık. Bkz. Ebüzziya Mehmed Tevfik, *Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Edebiyat-Kemal*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1304, s. 4-29.)

³⁸⁶ Tasvîr-i Efkâr, nr. 417, 17 Rebiulahir 1283 (29 Ağustos 1866), s. 1.

fikirlerde cereyan eden ihtilaf, hakikate götürür. Böylece biz de bu yolda hizmet etmiş olabiliriz. Tasvîr-i Efkâr, bu bahisle ilgili edebî şekilde yazılmış her türlü eleştiriyi yayımlamaya hazırdır.”³⁸⁷

Esasen Osmanlı Türkçesi olarak günümüze gelen dil, Tanzimat’ta kullanılmaya devam etmiş karma bir dildir. Daha öncesine baktığımızda imparatorluğun farklı bölgelerinde yaşayan unsurların kullandığı kendi dilleri gibi Anadolu da Türkçe’nin konuşulduğu coğrafyaydı. Resmi dil Arapça ve Farsça unsurların yoğun olduğu reayanın anlamadığı bir dildi.³⁸⁸ Makalede bu soruna çözüm yolları aranmıştır ve makale tepki toplamıştır.

Osmanlı Türkçesi’nin temelinde Türk dili vardır. Ancak kökeni ve gramer yapısı farklı dil ailelerinden oluşan sözcükler Osmanlı Türkçesi’ne sokulmuştur. Aynı zamanda bu dillerin kuralları da dahil edilerek çetrefilli bir dil ortaya çıkmıştır. Bu uygulama konuşma dilinde fazla bir sorun oluşturmamıştır; ama yazı dilinde birlik sağlanamamıştır, karmaşa ve zorluk yazılara hâkim olmuştur. Eğitimde uzun süreli dil öğretiminin yolunu açmıştır. Bu da bir süre sonra öğrencilerde yılgınlığa yol açmıştır. Diğer yandan halk dili olarak Türkçe konuşulmaya devam ederken, medrese dili olarak Arapça bu kurumlarda öğretilmeye devam etmiştir.³⁸⁹ Bir sonraki gazete ilanı mevcut soruna çözüm aramaya yöneliktir. İlan doğrudan Marif Nezareti’nden gelmektedir. Osmanlı Türkçesi’nin farklı diller barındırmasından kaynaklı olarak, bu dili öğrenmenin zahmetli ve uzun süre gerektirdiği hatırlatıldıktan sonra, Osmanlı Türkçesi unurlarından olan Arapça’nın öğretim metoduna değinilmiştir. Basit öğretim metotlarıyla ilgili fikirlerin ortaya çıkması için bir yarışma tertiplenmiştir.

Arapça öğretim metodu yarışmasıyla ilgili ilan, gazetenin 579. sayısında yayımlanmıştır: *“Beyana gerek olmadığı üzere, Türk dili üç dilin yani Arapça, Farsça ve Türkçe’nin birleşmesinden meydana gelir. Bir kişinin Türkçeyi hatasız ve eksiksiz konuşması ve yazması, bu üç dili bilmesine bağlıdır. Bu dilin iyi anlaşılması iki şarta bağlıdır. Birincisi diğer iki dilin yazım kurallarını bilmek, ikincisi ise bu dillerdeki kitap ve neşriyatın okunabilmesi ve anlaşılabilmesidir. Arapça ve Farsçanın dil kurallarını öğrenmek ise on yıl gerektirir. Gündelik hayatın icaplarını yerine getirebilmek veya mülkiyede olsun, Bâb-ı Âli’de olsun görev almak için bu dillerin yapılarının iyi bilinmesi gerekir. Bu dillerin kaidelerinin az vakitte tahsilini mümkün kılacak yeni*

³⁸⁷ Tasvîr-i Efkâr, nr. 419, 26 Rebiulahir 1283 (7 Eylül 1866), s. 1.

³⁸⁸ Berkes, a.g.e., s. 255.

³⁸⁹ A.g.e., s. 255-256.

yöntemler bulanlar ve bu yöntemleri Maarif Nezareti'nce beğenilenler para ile ödüllendirileceklerdir. Bu işin takibi ve sonuçlandırılması için dört kişi tayin edilmiştir. Böyle bir eser ortaya koyanların belirlenen süre zarfında müracaat etmeleri gerekmektedir.’³⁹⁰

Namık Kemal'in yazdığı ve usûl-i tahsil konusuna değinen makale, onun harf değişimine karşı bakış açısını ortaya koyar. Gazetenin 403. sayısında yayımlanan makalede yeni eğitim-öğretim metotlarının gerekliliği desteklenirken harf değişimine karşı çıkılarak, alfabe değişiminin beraberinde getireceği sorunlar dile getirilmiştir. *“Usûl-i tahsil ile altı ayda okuma yazma öğrenmek mümkündür. Farz edelim ki lisanımızda hurûfun tebdiline ihtiyaç olsun, bu durumda bir Müslüman Arabî lisanına da vâkıf olmalıdır. Bizim için Arabî lisanının kıraatını ve tahsilini öğrenmek bir ihtiyaçtır. Bu durumda Türkçe hurûfu tertip etmek abesle iştigal değil midir? Diğer husus, hurûf tebdili yapılırsa hiç kimse kitap mevcudundan istihrâc (çıkartım) meal edemez. Ayrıca İslâm dünyasının 1600 senede getirdiği telifâtı umûma nakletmek lazım gelecektir. Böyle bir işe kalkışmak hem masraflıdır hem de mümkün değildir. Lisanımızda kıraat sorunu hareke ile çözülebilir. Hareke ile telaffuzda hata yapılmaz. Lisan-ı Arabî ile tekellüm eden yerlerde talebeler garbî etfâli gibi lisanlarını üç dört ayda okuyup yazmaya mukadder olmaktadır. Benzer şekilde Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye’de yeni usûllerle verilen dersler neticesinde üç dört ay zarfında bir takım talebe yetişmiştir ki, şimdi harekesiz risaleleri kıraat edebilmektedirler. O halde 600 seneden sonra hurûfun tebdilini gerektirecek bir zaruret yoktur.”*³⁹¹ Namık Kemal dilde sadelik, yazıda süslü ifadelerden kaçınılması, dilbilgisi kurallarının yeniden ele alınması hatta ihtiyaca yönelik bir lügât hazırlanması konularında esnek bir bakış ortaya koyarken; alfabe değişimi konusunda tavrı nettir. Kaygıları makalede açıkça ifade edilirken, eğitim sistemindeki arızaların alfabeden kaynaklı olmadığı vurgulanmıştır.

³⁹⁰ Tasvîr-i Efkâr, nr. 579, 30 Zilhicce 1284 (23 Nisan 1868), s. 4.

³⁹¹ Tasvîr-i Efkâr, nr. 403, 26 Safer 1283 (10 Temmuz 1866), s. 1-3. (Makale gazete nüshasında imzasızdır. Aynı makale Ebüzziya Mehmed Tevfik tarafından yayımlanan Muntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Makalât-Kemal eserinde yer alır. Makalenin Namık Kemal’e ait olduğu bu eserden anlaşılmaktadır. Bkz. Ebüzziya Mehmed Tevfik, *Muntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Makalât-Kemal*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul, 1311, s. 7-14.)

SONUÇ

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra batılılaşma hareketi hız kazanmış, bu anlamda yeni bir sayfa açılmıştır. Bu dönemde sosyal, kültürel, idari ve eğitim alanlarında pek çok yeniliğe imza atılmıştır. Tanzimat'ın getirdiği özgürlük ortamının etkisiyle, eğitimde reformlar yapılmıştır. Mahalle mekteplerinden üst öğrenim kurumlarına kadar hem ıslahat yapılmış, hem de batı tarz modern eğitim kurumları açılmıştır. Bahsi geçen dönemde basın yayın organlarında artış yaşanmıştır. Ayrıca devlet destekli ve hükümetin ideolojisini duyuran 'bülten' özelliği taşıyan gazeteler, artık gerçek işlevine kavuşmuşlardır. Muhalefet işlevi gören gazeteler; halkın aydınlatılması, eğitilmesi ve gelişmelerden haberdar edilmesi gibi görevler üstlenmişleridir.

İbrahim Şinasi ve Âgâh Efendi tarafından çıkarılan Tercümân-ı Ahvâl gazetesi, basın tarihinde bir dönüm noktasıdır. Tercümân-ı Ahvâl gazetesiyle 1860 yılından itibaren artık fikir gazeteciliğinin temelleri atılmıştır. İki yıl sonra Şinasi gazeteden ayrılarak Tasvîr-i Efkâr'ı yayımlamaya başlamıştır. Tasvîr-i Efkâr gazetesinin yayın politikası Tercümân-ı Ahvâl gazetesinin yayın politikasına benzer bir seyir izler. Söz konusu gazetelerin sonraki yıllarda Avrupa'da yayımlanacak gazetelere göre daha itidalli olduklarını belirtmek gerekir. Nitekim Avrupa'da yayın yapan gazeteler üslûp olarak daha serttir. Avrupa'da yayımlanan Türk gazetelerinde meşruti yönetim, hürriyet, özgürlük temalarına yer verilmesi, hükümetin politikalarının eleştiriye tabi tutulması dönemin şartlarına göre alışıldık bir durum değildir.

Tercümân-ı Ahvâl ve Tasvîr-i Efkâr gazeteleri eğitim konusunda hem Maarif-i Umumiye Nezareti'nin isteğinden dolayı, hem de kendi yayın politikalarının gereği eğitime dair birçok haber, duyuru ve makale yayımlamışlardır. Tefrikalar halinde yayımlanan eserler ve Dârülfünun'da verilen açık derslerin bazılarının yayımlanması, maarife hizmettir. Bahsi geçen gazetelerde Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin kuruluşundan itibaren teşvik edici yayınlar görülmüştür. Cemiyetin kısa sürede popüler olmasında teşvik edici yayınların etkisi olduğunu düşünüyoruz.

Usûl-i Cedîd olarak bilinen, öğretim yöntem ve tekniklerinde birtakım yenilikler öngören uygulamalar bahsi geçen gazetelerde desteklenmiştir. Gazetelerde modern usûllere göre eğitim veren okullarla ilgili haberlere yer verilmiştir. Ancak medrese çevreleri ve hükümetin tepkisi hesaba katılarak, konuya ilişkin haberlerde orta yolu tercih eden bir üslûp belirlenmiştir. Gazetelerde üzerinde durulan diğer önemli konu ise

dil ve edebiyattır. ‘Havadis ve maarife dair’ sloganıyla ortaya çıkan söz konusu gazeteler, yayınlarında sade bir dil tercih etmişlerdir. Yayımlanan bazı makaleler dışında, uzun tamlamalardan oluşan cümlelere pek rastlanmaz. Burada amaç, daha fazla okuyucuya ulaşabilmektir. Dolayısıyla söz konusu gazeteler, kendi yayın politikalarını destekler nitelikte dil ve edebiyata dair tartışmalar açmışlardır. Bu tartışmalarda, yabancı kelimelerin kullanılmamasını önermişlerdir. Konuşma dili ve yazı dili arasındaki farklılıkların kalkması yönünde tavsiyeler vermişlerdir. Eğitimin işlevsel olması gerekliliği, söz konusu gazetelerde sıklıkla işlenen bir diğer konudur. Tamir edilen, yeni yapılan modern okullardan övgü ile bahsedilirken, asıl meselenin eğitim sistemi olduğuna dikkat çekilmiştir.

Tercümân-ı Ahvâl ve Tasvîr-i Efkâr gazetelerinin yayımlanan sayıları göz önüne alındığında, eğitime dair makale oranının az olduğunu söylemek mümkündür. İçerik olarak dil meselesinin ele alındığı, uzun yılları kapsayan eğitim süresinin eleştirildiği makalelerin hükümet nezdinde dikkate alındığına dair elimizdeki tek kanıt, Maarif Nezaretî’nin ‘Dil Öğretim Yöntemi’ başlıklı yarışma tertiplemesidir. Bu yarışmanın tertiplenmesinde Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye’nin uyguladığı modern yöntemler de etkili olmuştur. Nitekim burada eğitim alan talebeler, mahalle mekteplerine göre daha kısa sürede okuma yazma öğrenmişlerdir. Gazetelerde toplumun talim ve terbiyesinin güçlü devlet olma yolunda ön koşul olduğu belirtilmiştir. Her iki gazetenin mukaddimesi bu konuya işaret eder. Gazetelerin mukaddimelerinde, halkın devlete karşı sorumluluklarını yerine getirmesi için her konuda fikir sahibi olması ve fikirlerini beyan etmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir ve bunun da eğitimle mümkün olacağı vurgulanmıştır.

Alfabe değişimi meselesi, Tanzimat aydını ve devlet adamlarını ortak paydada buluşturmuştur. Gazetelerde yayımlanan Şinasi ve Namık Kemal’e ait makalelerde alfabe değişikliğine karşı net tutum söz konusudur. Eğitimin ıslahı ile ilgili her türlü usûl ve modern teknikler tartışılırken, alfabe değişikliği konusu adeta kırmızı çizgi olmuştur. Bu hususun tartışmaya bile açılmaması, doğuracağı sonuçlarla ilgilidir. Medeniyet aktarımının sekteye uğrayacağı düşüncesi ve mevcut eserlerin yeniden yazılmasındaki zorluklar, aşılması mümkün olmayan sorunlar olarak görülmüştür. Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri fikirlerini yaymak için Tercümân-ı Ahvâl ve Tasvîr-i Efkâr gazetelerinden yararlanmışlardır. Özellikle Tasvîr-i Efkâr gazetesi cemiyetin sözcüsü konumunda olmuştur. Gazetelerin birçok sayıda üzerinde durduğu diğer husus,

Avrupa neşriyatı ile Osmanlı neşriyatı arasında yapılan karşılaştırma olmuştur. Avrupa’da görülen kitap ve gazete çeşitliliği, eğitim sisteminin işler halde olduğuna kanıt gösterilmiştir.

KAYNAKÇA

Tercümân-ı Ahvâl Gazetesi Koleksiyonu (1860-1866)

Tasvîr-i Efkâr Gazetesi Koleksiyonu (1862-1869)

ABÎR, Furkan, *Tanzimat'ın Öncü Yazarlarında Değişen Fikirler (Adalet-Aile-Din-Eğitim)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2021.

AKIN, Uğur-ARSLAN, Gani, “İdeoloji ve Eğitim: Devlet-Eğitim İlişisine Farklı Bir Bakış”, *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C 4, S 1, Edirne 2014, s. 81-90.

AKÜN, Ömer Faruk, “Namık Kemal”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C 32, İstanbul 2006, s. 361-378.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul, 1993.

ASLAN, Taner, “Osmanlı Aydınlarının Gözüyle Batılılaşma”, *Erdem Dergisi*, S 55, İstanbul 2009.

AYDIN, Abdülhalim, “Batılılaşma Döneminde Şinasi ve Fransız Etkisi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C 17, S 2, Ankara 2000, s. 105-131.

AYDIN, Enis Erdem, “Sultan Abdülaziz Döneminde Alfabe Tartışmaları: ‘Huruf-i Mukataa’ ve Genç Tanzimat Zihniyeti”, *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyum, Bildiriler*, C 1., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 139-152.

BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Haz.: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020.

BERMUTLU, Bedri, *Sosyal Düşünce Tarihimizde Şinasi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003.

BİÇER, Zeynep, *Yeni Osmanlıların Eğitim Öğretim Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2011.

BİNBAŞIOĞLU, Cavit, *Ailede ve Okulda Eğitim Sorunları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2004.

BİNBAŞIOĞLU, Cavit, *Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Binbaşıoğlu Yayınevi, Ankara, 1982.

BİNBAŞIOĞLU, Cavit, *Eğitim Psikolojisi*, Binbaşıoğlu Yayınevi, Ankara, 1978.

BOZKURT, Nebi, “Medrese, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C 28, İstanbul 2003, s. 323-327.

- CAN, Azer, “Görsel-İşitsel İletişim Özgürlüğünde Tekel ve Oligopol Sorununa Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi*, C 60, S 2, Ankara 2011, s. 197-226.
- CEYLAN, Ayhan, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım Yayımında Hukuki Düzen (1839-1876)”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S 1, İstanbul 2006, s. 139-155.
- ÇAKIR, Hamza, “Tercümân-ı Ahvâl”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C 40, İstanbul 2011, s. 495-497.
- ÇAM, İrfan Davut, “Çok Yönlü Bir Aydın: Hoca Tahsin Efendi (1811-1881) ve Eğitim Fikirleri”, *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyum, Bildiriler*, C 1., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 241-258.
- ÇETİNSAYA, Gökhan- BUZPINAR, Ş. Tufan, “Midhat Paşa, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C 30, İstanbul 2020, s. 7-11.
- DEMİR, Kenan, “Sergi-i Umumi-i Osmani’nin (1863) Açılışı ve Sergi’nin Duyurulmasında Gazetelerin Rolü”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 28, S. 1, Elazığ 2018, s. 155-169.
- DEMİRCİ, Osman, “Medrese Geleneğinde Akaid ve Kelam İlmi”, *Kelam Araştırmaları*, C 1., S. 11, İstanbul, 2013, s. 253-270.
- DOĞAN, İlyas, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Aydınlarında Çağdaşlaşma Sorunu ve Arayışlar”, *Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, Bildiriler, C 1, Konya 1999, s. 485-509.
- Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Çev.: Ali Reşad, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.
- Ebüzziya Mehmed Tevfik, *Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Edebiyat-Kemal*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul 1304.
- Ebüzziya Mehmed Tevfik, *Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Edebiyat-Şinasi*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul 1311.
- Ebüzziya Mehmed Tevfik, *Müntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr, Makalât-Kemal*, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul 1311.
- GENÇ, Ernur, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Kimlik, Misyon ve Vizyonu Bağlamında Türk Aydını”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C 2, S 1, İstanbul 2007, s. 133-174.
- GERÇEK, Selim Nüzhet, *Matbuat Tarihi*, Haz.: Mustafa Kirenci, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2009.
- GEZGİN, Suat, “Gazeteciliğin ve Türk Yazılı Basının Kısa Tarihsel Perspektifi”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S 1, İstanbul 2012.

- GÜMÜŞSOY, Emine, “Tanzimattan Sonra Halk Eğitimi İçin Kurulan İki Cemiyet: Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye ve Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, C 2, S 8, Eskişehir, s. 173-192.
- GÜVEN, İsmail, *Tanzimat Bürokratlarının Eğitimsel Dönüşüme Etkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2021.
- HAYTA, Necdet, *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvîr-i Efkar Gazetesi (1278/1862- 1286-1869)*, T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C 7, İstanbul 1993, s. 333-334.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Dârülfünun”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C 8, İstanbul 1993, s. 521-525.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu”, *Belleten*, C 66, S 245, Ankara 2002, s. 849-903.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Medrese”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C 28, İstanbul 2003, s. 327-333.
- KARAL, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi III. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara (Tarihsiz)
- KAYADİBİ, Fahri, “Fatih Sultan Mehmet Döneminde Eğitim ve Bilim”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S 8, İstanbul 2003, s. 1-18.
- KAZICI, Ziya-AYHAN, Halis, “Tâlim ve Terbiye”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C 39, İstanbul 2010, s. 515-523.
- KEMALOĞLU, Muhammet, “XI.-XIII. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Eğitim-Öğretim (Merdeseler)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C 2, S 5, Sakarya 2015, s. 89-106.
- KOÇER, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.
- KOLOĞLU, Orhan, *İlk Gazete İlk Polemik*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Sultan Abdülaziz”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C 1, İstanbul 1988, s. 179-185.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev.: Boğaç Babür Tuna, Arkadaş Yayınları, Ankara 2008.
- MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

- MARDİN, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Kronik Yayınları, İstanbul 2019.
- OYMAK, Alparslan, *Osmanlı Mizahında Teodor Kasap (Diyojen, Çingiraklı Tatar ve Hayal Gazetesi Üzerine Bir İnceleme)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2013.
- ÖZTÜRK, Elifnur, *Şinasi ve Genç Osmanlıların Siyasal ve Sosyal Teorileri Üzerine Değerlendirmeler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara 2020.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- SOMEL, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- TANSEL, Fevziye Abdullah, *Şinasi Makaleler Külliyyat IV*, Dün-Bugün Yayınevi, Ankara 1960.
- TONTA AK, Emine, “Osmanlı Devleti’nde Abdülaziz Devri Matbuat İdaresi”, *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyum, Bildiriler*, C 1., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 129-138.
- ULUSOY NALCIOĞLU, Belkıs, “Tanzimat Dönemi Türk Gazeteciliği ve Türk Basınının İlkeleri”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C 7, S 14, İstanbul, 2005, s. 253-267.
- YAMAÇ, Müzehher “Sultan Abdülaziz Döneminde Basında Muhalefet”, *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyum, Bildiriler*, C 2., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 49-72.
- YAŞAR, Neslişah, *Gazeteci Şinasi'nin Tasvir-i Efkâr Gazetesinden Dönemin Olaylarına Bakışı: 1862-1864*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2005.
- YAZICI, Nesimi, “Tasvîr-i Efkâr”, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, C 40, İstanbul 2011, s. 138-140.
- YILMAZ AYDOĞDU, Nergiz-KARA, İsmail, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri (Bütün makaleler 1)*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.
- YUSUF, Tayyib, “Tercümân-ı Ahvâl Gazetesi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Mimar Sinana Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S 3, İstanbul 2011, s. 119-136.

YÜCEL, Hasan Ali, *Türkiye’de Orta Öğretim*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

ZENGİN, Zeki Salih, “Osmanlı Medreselerindeki Gerilemenin Sebep ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Vakıflar Dergisi*, C 1, S 26, İstanbul, 1997, s. 401-409.

EKLER

Ek: 1. Tercümân-ı Ahvâl Gazetesi, 1. sayı.

Milli Kütüphane Dijital Arşivi.

